

Ad edicta Veterum Principum Rom. de Christianis, : ex commentariis Francisci Balduini I. C.

<https://hdl.handle.net/1874/455629>

AD
E D I C T A
 Veterum Principum
 Rom. de Chri-
 stianis:

David v

W. H. G. G.

EX

COMMENTARIIS FRAN-
 CISCI BALDVINI
 L. C.

BASILEAE, PER IOAN-
 nem Oporinum.

AD
D. I. O. T. A.
Venerabilis Pater
R. O. M. de C. M.

Manuscript
...
...
...
...

...
...
...

CLARISS. VIRO D. CASP.
à Nydprug, Jurisc. & Senatori Re-
gio, Fr. Balduinus S.

*V*M anno superiori descriptū
ex nostris Ecclesiasticarum
ciuiliūq; rerum Commenta
rijs Constantinum edidissē,
rogarunt me multi harum

rerum studiosi, ecqua ante illum in orbe Roma-
no cōditiōe annis propē trecētis uixissent maio-
res illi nostri Christiani: & uerō, quæ olim Romæ
Imp. de ijs leges fuissent. Quod cum et ad Con-
stantini imperium illustrandum, & ad earum
antiquitatum, quarum studiosum esse me non
dissimulo, memoriam pertinere intelligerem,
& huius ætatis interesse putarem, id non latē-
re: facile nunc passus sum in publicum dari,
quam earum legum historiam ijsdem meis Com-
mētarijs priuatim incluserā. Nā etsi iam *v* ui-
ris Magdeburgē sib. qui historiæ Ecclesiæ cōscri-
bendæ prouinciam susceperunt, curam hanc lu-
benter reliquerim, & exposito illis meo, quod
rogabant, consilio, alijs me scriptionibus dedide-
rim: tamen quicquid illud est, quod antea de

illis legibus annotaueram, cum alijs communi-
 care non recusauim. Imò uerò Apologeticos uete-
 rum Christianorum libellos Annotationib. ex-
 plicatos adiungere institueram. Sed Athenae-
 gora uetustissimam huius generis ἀπολογίαν
 expecto, quam breuissimè in lucem editum iri.
 Interea quod nunc edo, ad te ut referrem, res
 profecto ipsa me statim nō solum monuit, sed et
 tiam impulit: cum eum esse te sciam, qui ad ha-
 rum antiquitatum inquisitionem me non so-
 lum literis, sed & exemplo tuo cohorteris: &
 hanc Iurisprudentiae nobilissimam partem, quam
 alij, nimium profecto profani homines, quia igno-
 rant, contemnunt, unus ex ordine Iurisconsulto-
 rum religiose & peritè colas: & uerò possis
 maximos in hoc Imperio principes, quorum con-
 silijs praees, sapienter monere, si quam modera-
 tionis & temperantiae legem hic esse putabis,
 quam illi audire debeant. Ego quidem cer-
 tē Maximilianum Regem & Principem opti-
 max. lubentius compellabo, ubi Theodosium,
 quem in manibus habeo, delineatum illi offerre
 poterō. Interea uir clariss. pignus hoc habeto
 animi erga te mei: & hanc studiorum nostro-
 rum

EPISTOLA.

5

rum partem magis atq; magis excitato. Quid enim? Si olim Iudei tam ualde laborarunt, ut unum aliquod Cyri, de sui templi instauratione edictum, quod in regios Commentarios relatum latebat, ab extremis usq; Ecbatanis repeterent, ex quo Darius de Iudæorum causa iudicaret: hoc exemplo Christiani tam magnam operam olim quoque dederunt, ut Adriani Imp. rescriptum, quod aduersarij suppresserant, rursus ederent, & per Iustinum suum Antonino Imp. offerrent: certè pati non debemus, quæ ad nos non minus pertinent monumenta huius generis, in tenebris sepulta iacere. Vale.

Heidelb. Cal. Aug.

AA 3

AD EDICTA PRIN-
cipum de Christianis Præ-

fatio.

T Iurisprudētia esse dicitur
diuinarum atque humana-
rum rerum noticia: sic eos
dicere soleo, qui illi nomen
dederunt, Ecclesiasticarum
atque ciuiliū rerum studi-
osos esse oportere: & cū u-
triusque iuris, diuini nempe & humani, tum ue-
rò historiæ ueteris, & quidem historiæ utriusq;
hoc est, Ecclesiasticæ & ciuilis, cognitionem con-
iungere debere. Laudo equidem Romanarum
antiquitatum commentarios, quales nunc scri-
bunt homines quidam eruditi: sed antiquitati-
bus Christianis nullam eos operam dare, non so-
lum miror, sed etiam doleo. Nam si illarum ma-
gno desiderio tenemur, ut tenemur: qui possu-
mus harum, quæ illis etiam immixtæ plerunq;
sunt, memoriam, qua nihil nobis antiquius esse
deberet, fastidiosè negligere, quin studia litera-
rum, profanæ cuiusdam uanitatis studia esse fla-
gitiosè significemus? Hanc ego labem (nulla e-
nim tetrior barbaries est) abs Iurisprudētia pro-
cul abesse iam pridem cupio: fremat licet impro-
borum quorūdam leguleiorum impietas quæ-
dam testis, quæ uult tamen uel astuta uel erudi-
ta uideri. Hæc enim etsi in tenebris audax sit,
quia tamen in luce trepidat, non ualde me ter-
ret. Quid igitur? Vt in Iurisprudētiæ Romanæ
studijs, ius ab historia tanquam factis discernen-
dum

dum est, sic est etiam utrumque coniungendum:
 & in iure Romano historiã, & in historia ius
 ipsum obseruemus: neq; ipsius solùm Reip. sed
 & Ecclesiæ causam atque conditionem confide-
 remus. Nam & ubi hæc coniunguntur antiqui-
 tatum monuméta, multo sunt illustriora. Quid
 in hoc genere desiderem, quid uelim, quid insti-
 tuam, pluribus non dicam. Sed sanè iuuat, cum
 in ueteris Reip. uel Imperij Rom. statu cogno-
 scendo, eiusque iure explicando uersor: quales
 etiam de nostra religione leges tulerint illi le-
 gumlatores, & qualis in orbe Romano Ecclesiæ
 status, maiorumque nostrorum conditio fuerit,
 non ignorare. Immanis profectò in hoc genere
 fuit, illius Imperij, iusticiæ alioqui & humanita-
 tis laude florentis, ac propè incredibilis barbari-
 es: si quid, quantumq; religioni, hoc est, Deo de-
 beatur, cogitemus. sed fuit rursus admirabilis
 quædam, in illorum temporù intemperie, quo-
 rundam principum temperantia in hac causa: si
 qualis alioqui, quantaque impiorum hominum
 rabies sit, odio & furore inflammata, cogitemus.
 Itane uerò hic terrarum orbis, qui non staret (sic
 enim Prophetæ docent) nisi si in extremo sal-
 tem eius aliquo angulo, Ecclesia, ut appellatur,
 haberet: hanc tamen ferre non potest, hospitis
 minimè ingratæ hospes nimium profectò ferus?
 Atqui necesse est, in hoc mundo illa aliquod ha-
 beat, si non domicilium in quo tanquam ciuis
 habitet: at diuersorium saltè, ubi peregrina com-
 moretur. Horribilis est illa sanè apud Daniele
 pictura regnorum atque imperiorum, quæ quid
 hæc aliquando molirètur prædixit. Sed modum

tamen aliquem, & finem horum malorum illa promittit. Ac postremò quidem Romanos notare uidetur, cum principem quèdam populum exoriturum esse significat, qui Christi regnum depopuletur. Verùm huius quoque populi, qui orbi terrarum leges postremò dedit, non eadem profectò semper sententia fuit: ut neq; fuit perpetua aliorum principum conditio impietatis. Ante Christi etatem, Iudæorum resp. fuit etiam, diciq; potuit, Ecclesia. Quid uerò de illa statuerunt Monarchæ? Reges Persici tres, publicis edictis iussere, ut & immunis & libera esset: ipsiusq; etiam templi sacrosancti instaurationem liberaliter adiuuât: cum tamen aliarum gentium templa & fana omnia Persæ diruerent, nullaq; ferre possent. Alexander Macedo, si quo modo se gesserit Hierosolymis meminimus, alter in hac causa quidâ Cyrus uideri posset. Sed & cum Alexandriam conderet, Iudæos ciues allegit. Successores reliquit uarios, qui hanc quoque gentem uariè afflixerunt: sed subinde tamen, ut illa respiraret, sese cohibuerunt: & nonnunquam amicis. fuerūt. Quàm enim ualde & amicus & religiosus fuit Ptolemæus Philadelphus? Quàm nõ aduersarius Nicanor Syriæ rex, qui ius ciuium in suis ciuitatibus Iudæis dedit? Quàm in hac causa bonus & æquus Antiochus magnus? certè non minus placidus erat, quàm crudelis paulo post & impius fuit Antiochus Epiphanes. Edicta quæ dixi de Iudæis, Persica, Macedonica, Ægyptia, Syriaca, ex Iosephi & Esræ commentarijs repeti facilè possunt. Et ea sunt, quæ cum Romanis in simili causa legibus conferri atq; comparari

parari ualde uelim. Venio ad Romanos : nam de
 eorum edictis in hoc genere magis nunc quæri-
 tur. Ac in primis quidem mihi occurrit, quod
 Tertullianus in Apolog. capite 26. Iudææ (in-
 quit) & Deum uictimis, & templū donis, & gen-
 tem fœderibus aliquando Romani honorastis.
 Cerrè colonias Iudæorum toto orbe Romano
 multas iam olim fuisse constat. Pompeius, Ci-
 cerone & Antonio Cofs. urbem Hierosolymo-
 rum, templumque ipsum expugnauit: sed eius
 tamen religionem sartam tectam reliquit, ac ne
 templum quidem spoliare ausus est. Iudæos
 iussit esse tributarios. Interea tamen eorum tem-
 plo suas etiam prouincias ueluti esse tributarias
 Romani passi sunt, & Iudaicorum sacrorum li-
 bertatem quodam priuilegio communitam reli-
 querūt: etsi uaria de ijs iam inde ab initio Romę
 iudicia profectò fuerint. Operę precium uerò est,
 Ciceronis pro L. Flacco orationē, quę huius pla-
 nē loci est, audire. Cum (inquit) aurum Iudæ-
 orum nomine, quotannis ex Italia, & ex om-
 nibus uestris prouincijs Hierosolymam expor-
 tari soleret: Flaccus sanxit edicto, ne ex Asia ex-
 portari liceret. Quis est, Iudices, qui hoc non ue-
 rē laudare possit? Exportari aurum non oportet,
 re, cum sepe antea Senatus, tum me Consule gra-
 uissimē iudicauit. Huic autem barbarę supersti-
 tioni resistere, seueritatis: multitudinem Iudęo-
 rum flagrantem nonnunquam in concionibus
 pro Rep. contemnere, grauitatis summę fuit. At
 Cn. Pompeius captis Hierosolymis, uictor ex il-
 lo fano nihil attigit. In primis hoc, ut multa alia
 sapienter, quòd in tam suspiciosa ac maledica ci-
 uitate

» uita te, locum sermoni obtrectatorum non reli-
 » quit. Non enim credo religionem & Iudæorum
 » & hostium, impedimento præstantissimo Impe-
 » ratori, sed pudorem fuisse, &c. Sua cuique ciuita
 » ti religio Læli est, nostra nobis. Stantibus Hiero-
 » solymis, pacatisque Iudæis, tamen istorum reli-
 » gio sacrorum, à splendore huius Imperij, grauita
 » te nominis nostri, maiorum institutis abhorre-
 » bat: nunc uerò hoc magis, quòd illa gens, quid
 » de Imperio nostro sentiret, ostendit armis: quam
 » cara dijs immortalibus esset, docuit, quòd est ui-
 » cta, quòd elocata, quòd seruata.

Defendat profanus orator Flacci sui edictum,
 si possit. Vt ut autem & de Iudæis, quos alibi ait
 natos esse seruituti, & de Pompeio loquatur,
 quem alio loco uocat Hierosolymarium: non
 impetrauit tamen Consul, quod uoluisse uide-
 tur, ut gens illa, in qua adhuc erat Ecclesia, excin-
 deretur. Iosephus libro secundo contra Appi-
 onem narrat, Apollonium Molonem aduersus
 Iudæos turpissimè multa nefaria scripsisse: eos
 appellasse atheos: Mosem ut magum & impo-
 storem, eiusque leges ut impias & iniustas, mul-
 tis conuicijs calumnijsque onerasse. Si is tam fu-
 isset Romæ legislator, quàm erat aut Grammati-
 cus aut Rhetor, dira de ijs exterminandis edicta
 credo composuisset. Fuit autem hic Apolloni-
 us, Ciceronis & Cæsaris præceptor. Magistrum
 ergo in hac causa suum secutus Cicero esse uide-
 tur, & ex illius schola in forum Senatumque Ro-
 impias de Mosaica religione sententias attulit.
 Quid autem Iulius Cæsar? Certè in hoc genere
 fuit suo & præceptore & cōdiscipulo temperan-
 tior.

tior. Imò uerò cum rerum potitus esset, pro Hyrcano Iudæorum pontifice, & in huius gratiam pro Iudæis ecquid non fecit, edixit, statuit, decreuit? neque solum per omnes prouincias, sed & in Capitolio ipso, Romanis Græcisque literis incisæ suæ de Iudæis priuilegia æquissimæ fixit: quæ & deinde Iosephus, ne quando supprimerentur, collegit, & ad omnem posteritatis memoriam commentarijs suis inclusa iterum ueluti promulgauit, libro Antiquit. 14. Ac illa quidem etiam mortuo Cæsare, Antonio & Dolabella Coss. S. C. confirmata sunt: ipseque rursus Dolabella, cui Syria prouincia obuenerat, suis ad Ephesos magistratus literis magis atque magis ratas esse iussit. Sed & complura huius generis alia ueterum Ro. ad prouinciarum præsides & Proconsules mandata & rescripta fuisse, testis est Iosephus: quæ quidem eò præcipuè pertinebant, ut Iudæi liberè suis sacris operam dare possent, & in religionis causa suis legibus uterentur, Romanis non tenerentur: neque tam unius Cæsaris, quàm S. P. Q. R. beneficia hæc erant, esseque dicebantur.

Secutus est Augustus, qui illa etiam auxit. Suetonius quidem scribit, eum ueteres Romanorum, receptasque ceremonias coluisse: nouas uerò atque peregrinas ita contempsisse, ut nec in peragrandæ Ægypto paululum deflectere ad uisendum Apin uoluerit. Sed tanto est admirabilis, quod in Iudæorum causa singulariter fecit. Certè cum multi in prouincijs passim aduersarij, Iudæis adhuc obstarent, nec paterentur eos iure suo uti frui (ut difficilior semper fuit aduersus

sus uim multitudinis, & praesidium inuidiam, li-
 bertatem religionis uerae tueri, quam abs profa-
 nis etiam principibus eam impetrare) nihil anti-
 quius habuisse dicitur, nihil fecisse diligentius,
 quam ut iterum ius Iudaeis relictum confirma-
 ret, & eorum templum ornaret. Nam & uteba-
 tur Marci Agrippae consilio, qui iniustissimum
 esse iudicabat, illorum religionem, quorum &
 templum tam augustum uiderat, & ceremonias
 etsi non intelligeret, admirabatur, crudelibus e-
 dictis aut disturbare, aut pessundare, ut ostendit
 Philo *κειçi κειεβ*. Decreta Augusti de Iudaeis re-
 peti possunt ex Iosephi libro 16. Antiquit. & di-
 gna profecto sunt, quae in legum Romanarum al-
 bum referantur. Addo quod ex eodem Philonis
 libro *κειçi κειεβ*. didici, Augustum non solum
 (quod tamen Cicero tam ualde olim uirupera-
 bat) mandasse, ut aurum ex omnibus prouincijs
 Hierosolymam, sacrorum causa, de more posset
 exportari: sed & de suo fisco liberaliter multa do-
 nasse, & uictimas quae in templo Hierosolymita-
 no mactarentur, quotannis misisse. Adderem
 & illud, quod idem Philo in Flaccum narrat: Au-
 gustum constituisse quendam Iudaeorum Sena-
 tum, quo magis eorum Rempub. stabiliret. Sed
 hanc profecto nimium labefactauit, cum Hero-
 dis, qui & Synedrion ipsum sustulit, regnum
 confirmauit: nec eius incredibilem in Iudaeos ty-
 rannidem aliquando repressit. Quid immanius
 illo Herodis edicto, de trucidandis omnibus pu-
 eris bimulis & minoribus? Augustus id tamen,
 quasi ludicrum aliquid esset, tolerauit. Paulo
 ante quam Augustus nasceretur, propter quod-
 dam

dam prodigium Senatus censuerat, ne quis eo anno genitus educaretur. Sed hoc S. C. ad ærarium non fuit delatum. Cur magis receptum fuit Herodis decretum? quid igitur? Si ut Augusti tempore natus CHRISTVS est, Christiana quoque Ecclesia adoleuisset, an hunc esse alium principem sensisset, quàm Tiberium, Caligulam, Claudium, Neronem, Domitianum sensit? Equidem de eo respondere non possum. Sed si Mecænatis, quem de Rep. administranda consuluit, responsum & consilium audiuit, probauitque, ut probasse uideretur: uereor, ne Nero potius quispiam, quàm Tiberius in hac causa fuisset. Age uerò, recitetur illa Mecænatis sententia, quæ, quale Romanæ sapientiæ de nostra religione tunc iudicium fuisset, ueluti prædicit: & ad id quod nunc agimus, quærimusque, in primis conducit. Extrat apud Dionem libro quinquagesimo secundo, in hæc uerba: τὸ θεῖον πάντη πάντως αὐτῶν ἐσέβον κατὰ τὰ πάτρια, καὶ τοὺς ἄλλους τιμᾶν ἀνάγκη· καὶ τοὺς δὲ δι' ἑξουσιότητος τε περὶ αὐτὸ, καὶ μίσει καὶ φόβῳ, καὶ μόνον τῶν θεῶν οὐκ ἔχοντες, ὡς κατὰ φρονήσας, οὐδ' ἄλλου αὐτῶν τιμῆς προτιμήσασιν, ἀλλ' ὅτι λιανὰ τινὰ δαιμόνια οἱ τοιοῦτοι αὐτοὺς φέροντες, πολλοὺς ἀναπέθουσι ἀλλοτριονομίᾳ, καὶ τούτου καὶ συνωμοσίαι καὶ συσάσεις ἐταίρηαί τε γίνονται, ἀπὸ ἧνικα μοναρχία συμφέρει. Consultit Mecænās, ut non solum more maiorum Augusti numen diligenter colat, sed & alios ad eum cultum compellat. Eos uerò qui peregrinum aliquid aut nouum in religione tentant, puniat atque coerceat: non solum religionis causa, sed & Reip. multo magis. Nam alioqui nouæ religionis prætextu multos res nouas moliri, & illicita

cita collegia coire, coniurationes que inde & seditiones nasci, & alia huius generis, quae Monarchiae minimè conducunt. Equidem in hoc de religione iudicio, hominis scilicet inter Romanos sapiētissimi, agnosco & causam & originem omnium uel legū uel iudiciorū, quibus in orbe Romano deinde uexati, & propè oppressi Christiani sunt. Quanquam fuerit haec uetus, & propè perpetua omnium Romanorum prudentum sententia: ut quoniam religione mutata Respublica mutari iudicabant, & religioni Respublicae praeponebant, morem maiorum potius quam ueritatem hic sequerentur: & quaecunque illis noua aut peregrina religio uideretur, eam repudiarent. Ipse Posthumius Consul, cum de abolendis Bacchanalibus uerba facit, ait: Sæpe negotium Magistratibus datum esse, ut sacra externa fieri uerent, omnemque disciplinam sacrificandi, praeterquam more Romano, abolerent. Nihil enim æquè absoluendae religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo ritu sacrificaretur. Certè tale negotium multis antè annis dederat Senatus M. Attilio Praetori urbano: qui cum in concione Senatus consultum recitasset, edixit: Ne quis nouo aut externo ritu sacrificaret. Sed fuit ne tunc sanctio capitalis? Non existimo, quanquam postea fuisse sciam. Certè Paulus Iurisconsultus libro 5. Sentent. Qui nouas (inquit) & usu uel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moueantur, honestiores deportantur, humiliores capite puniuntur. Sed & Iosephus contra Appionem testis est, Persas olim capitae poenam religioni peregrinae irrogasse. Et ue

P R A E F A T I O.

15

non experti postremò sunt Christiani, quàm illi
 essent seueri suorum sacrorum uindices. Quid
 multis? Omnes (inquit Cicero) religione mo-
 ventur: & deos patrios, quos à maioribus acce-
 perunt, colendos sibi diligenter, & retinendos
 esse arbitrantur. Græcorum præsertim Athenien-
 sium, qui sapientissimi habebantur, & in hoc ge-
 nere seuerissimi fuerunt, eadem oratio fuit: quod
 Socrates in Areopag. ostendit. Ac publicum at-
 que capitale iudicium τὴν ἀσθεσίαν in curia Areo-
 pagitica propterea exercebatur: & ex condemna-
 tione trium maximorum uirorum, Socratis, De-
 monactis, & Alcibiadis, quàm esset acerbum, in-
 telligi potest. Vt iam mirari nõ debeamus, quod
 Iosephus libro 2. contra Appionem narrat, non
 solum capitis supplicium aliquando decreuisse
 aduersus eos qui nouum aliquem deum intro-
 ducerent, non minus quàm aduersus aliquem
 Diagoram ἀθεοῦ: sed & mulierem quandam sacer-
 dotem extremo supplicio affecisse, quod peregrini
 nos coluisset deos. Imò uerò & qui uerbo uno
 patriam religionem læderent atque minuerent,
 religionis læsæ atque imminutæ, tanquam Ma-
 iestatis reos fuisse. Fuerint sanè tam capitales
 de religione Atheniensium leges: tamen constat,
 Athenis multos impunè impios fuisse. Quid e-
 nim de Epicureis aliud dicam? Quid? Cum illic
 esset ara ignotorum deorum, certè non obscu-
 rum erat uestigium peregrinæ religionis. Et ue-
 rò interdum leges in hoc genere latæ sunt, ad
 terrendum magis quàm ad uindicandum: ut mi-
 ras contineant potius, quàm pœnas statim irro-
 gent: quod & de quibusdam Theodosij constitu-
 tionibus

tionibus aduersus hæreticos latis, narrant historiarum Ecclesiasticarum. Sanè Eusebius lib. 4. ^{πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον} indicat fuisse hoc quoddam ius Gentium, ut noua religio reprimeretur, cum eius reprimendæ causa dicat ubique scriptas fuisse leges capitales: quas quidem & Christianis obiectas fuisse significat. Mirum uerò, quòd cum aliàs earum executione sæpe infringeretur ab ipsis quoque auctoribus: in orbe tamè Romano, antequam tales perlatæ leges fuissent, fuisse in Christianos sæuitur. Quid igitur? Magna Ecclesiæ fuerunt certamina cum Iudæis, cum hæreticis, cum philosophis: sed maxima cum Magistratibus & Præsidibus, qui non uerbis & disputatione, sed uis, & armis, & carceribus, & gladijs, & ignibus Christianos fatigarunt. quanquam & Iudæi, ubi ubi potuerunt, uim adhibuerint: & Arriani non fuerint humaniores, cum rerum potiti sunt. Deniq; & philosophorum ea tandem rabies fuit, is furor, ut ex scholis suis egressi ad carnifices confugerint, & ad seua tribunalia tãquã ad scopulos reorũ Christianorũ. Sic Crescès ille Cynicus suã cũ Iustino disputationẽ cõclusit. Sic suã Celsus est exorsus. Nam Origenes testatur, hoc eũ principio usum esse, quòd diceret Christianos aduersus principũ placita cœtus nouos religionis suę nomine instigare, & aduersus Rẽp. seditiose coire, suãq; coniurationẽ appellare Charitatẽ. Principibus ipsis usi Christiani plerunq; sunt equioribus. Sed Senatũ & Magistratus & Iuriscõsultos, duriores aduersarios habuere. Nam etsi his mādaretur executione atque tuitio mādatorum principalium, quibus Christianorũ uniuersitas defenderetur: talia tamen

tamē illi, quātū poterāt, mādata eludebāt. Hoc Iudaei iam inde ab initio, cum ab Cyro edictū de tēpli sui instauratione impetrāsēt, experti sunt. Sed Christiani multo magis. Hāc ego nūc historiam totā describere nō institui: Sed interea dum instituitur integra descriptio historiē Ecclesiasti-
 ce, facio nō inuitus, ut eā nunc partē attingā, quę ad Iuris Ro. memoriā propius accedit: & ueterū Imperatorū usq; ad Cōstantinū leges, uel priuilegia potius, de Christianis continet. Dixit olim Mutius Scęuola, turpe esse uiro patricio ius ignorare, in quo uersatur. Sed alię multo grauiores causę sunt, quę pudorē nobis incutere debēt, si earū, de quib. nūc loquor, legū historiā ignorem.
 Quę Cōstantinū cōsecuta tēpora sunt, Arrianorū nempe principū, funestiora pfectō fuerūt. Illi enim etsi Christiani dicerentur, tamē in Christianos, qui una in re ab ijs disētiebāt, crudeliores q̄ ethnici (ut appellātur) olim fuerāt, fuisse uidentur: ac ne abs collegis qdē, suis etiā fratrib. qui p̄ etati fauebāt, reprimi potuerūt. Qualis fuit Cōstantius, etsi Cōstantē: qualis Valēs, etsi Valētinianū Imperij cōsortē haberet. Fuit aut̄ tanto grauior illorū tēporū hęc sęuitia, q̄ cum Christianā religionē pessundaret, eius tamen se uindicē esse p̄stiteretur: neq; tam qui affligebātur, quā qui læuiebant, Christiani dicerentur, ut grauisimē Basilius ad Gallię & Italię episcopos scribēs ait.
 Ut aut̄ interest, cōferre ethnicorū, & (ut uocantur) hæreticorū principū uel magistratuū aduersus orthodoxos edicta: sic ediuerso, & orthodoxorū (ut etiā appellātur) qui uicissim rerū potiti sunt, leges, quas quidem de ijs qui abs sua, hoc

est, uera religione alieni essent, uel defecissent, e-
diderunt, non in Christiana modò, sed & in Mo-
saica olim Rep. comparare atq; cõmittere utile
est, in primis que dignum huius ætatis memoria.

Obiecit aliquãdo Christianis Iulianus ille apo-
stata, q, ethnicos, & quos appellabãt hæreticos,
abs se dissetiētes, crudeliter statim occiderēt. Cy-
rillus falsam esse hãc calūniã respõdit: & ea reci-
minatione utitur, ut ab aduersarijs potius Chri-
stianos iniustissimè occidi cõqueratur. Hic certè
duplex esse quæstio potest: una facti, iuris altera.
Primùm quæritur, an de hæreticis capitales fue-
rint Christianorū olim principū leges. Deinde,
an tales esse debuerint. Et rursum, quia leges in-
terdum sunt sine executione, an Christiani olim
Magistratus capitali supplicio hæreticos affece-
rint. Deinde, an afficere debuerint. Neque de il-
la, neq; de hac quæstione iam respõdeo: quod suo
aliàs loco & tẽpore copiose faciã, ubi ad Thedo-
siū uentū erit. Video magnã in multis huius & fa-
cti & iuris ignorantia, que nũc cœlũ terrẽ miscet.
Sed nũc illud tantũ suscepì, ut quærerẽ, atq; etiã
respõderẽ, quales fuerint ethnicorū ante Cõstan-
tinum, Imperatorū de Christianis leges. Ad quas
cum aggredior, in primis occurrit illa, que postre-
ma fuit Romanæ aduersus Christianos sæuitiæ
περόφασις, & ueluti extemus actus fabulæ: illa dico
cõficta impudẽter acta Pilati (ut appellabantur)
que ad Christiani nominis ludibriū odiumq; pu-
blicum abs Maximino edita sunt, & pueris quo-
que ipsis in literarum ludo proposita. Huic non
fuisse fabulæ & calūniæ locus, si historiæ
ueritas uulgo nota fuisset.

EDICTA PRINCIPVM ROMANORVM DE Christianis.

VID Pontius Pilatus Palæ-
stinæ Præses de Christo sta-
tuerit, Sacris literis memo-
riæ proditum est. Postea
res illi digna esse uisa est,
ut erat, de qua tota refer-
ret ad Tiberiū Imp. Nam
& hoc erat in more Roma-

norum positum, ut quod in prouincijs fieret,
quod quidem maioris esset momenti, Præsides
ad Principem aut Senatū referrent. Huius mo-
dis, quem & Pontius secutus sit, Eusebius memi-
nit in hist. Eccles. Tertullianus in Apolog. cap.
21. posteaquam Euangelicæ historiæ de Christo
summa capita retulit: Ea (inquit) omnia super
Christo Pilatus, & ipse iam pro sua conscientia
Christianus, Cæsari tunc Tiberio nunciauit. Sed
& Cæsares credidissent super Christo, si aut Cæ-
sares nō essent seculo necessarij, aut si & Christia-
ni potuissent esse Cæsares. Hunc ego Tertul-
liani memorabilem locum descripsi, ut in primis
intelligamus, quod huius maximè loci est. Quid
igitur Tiberius de hac causa sensit? Id priusquā
exponam, quippiam commemorabo, quod com-
modè nunc mihi occurrit, & uulgo alioqui non
est protritum. Plutarchus in libro *περὶ τῶν ἐνδε-
κιστότων Ῥωμαίων* narrat, temporibus Tiberij mi-
rabilem quandam uocem prope insulam Paxos

editam fuisse, ὁ μέγας καὶ τέθνηκεν, quæ nauigan-
tes terruerit: & Romam delata, Tiberium ipsum
commouerit, atque perculerit, ut diligenter in-
quireret, quid illa tandem sibi uellet. Eusebius
libro quinto *περὶ ἰστορίας*. hūc Plutarchi locum
etiam notat, & uocem illam ad Christi causam
pertinuisse interpretatur. Ego de ea nihil nunc
pronuncio. Sed profectò eius rei memoria facit,
ut quæcunque tandem ea uox & fama fuerit, Ti-
berium relatione Pontij commotum quoque fu-
isse suspicer. Quid de Christi causa, omnium
profectò maxima atque nobilissima Pontius re-
tulerit: quid Tiberius iudicarit, quid Senatus
Rom. censuerit, scriptores profani tacent: nostri
narrant. Tertullianus in Apolog. capite 5. Vetus
» (inquit) erat decretum, ne quis deus ab Impera-
» tore consecraretur, nisi à Senatu probaretur: ut
» M. Æmilius de deo suo Alburno. Idem cap. 12.
» Status dei cuiusque in Senatus æstimatione pen-
» debat. Cuius temporis fuerit hoc decretum, ne-
» scio. Sed Romulus certè iam inde ab initio legē
» tulerat, ne Romani deos peregrinos colerent. Ci-
» cero autem in suis Legibus hanc exceptionem
» addit: Nisi publicè ascitos. Sed quod sequitur,
» uideamus. Addit Tertullianus: Tiberius ergo,
» cuius tempore nomen Christianum in seculum
» introiuit, annunciatum sibi ex Syria Palæstinæ,
» quæ illic ueritatē ipsius diuinitatis reuelauerat,
» detulit ad Senatū, cum prerogatiua suffragij sui.
» Senatus, quia non ipse probauerat, respuit. Cæ-
» sar in sententia mansit, comminatus periculum
» accusatoribus Christianorum. Hunc Tertul-
» liani locum Eusebius libro secundo laudat, & in
Græcam

Græcam linguam conuersum suæ quoque histo-
riæ affuit: & uerò rem eandem pluribus uerbis
exponit. Quem quidem rursus Eusebij locum
Orosius, etsi Eusebiũ auctorem non laudat, tran-
scripsisse uidetur, & ex Græca lingua in Latinam
cõuertisse. Sic autem scribit libro septimo: Post-
quàm passus est Dominus CHRISTVS, atq; à mor-
tuis resurrexit, & discipulos suos ad prædicandũ
dimisit, Pilatus Præses Palæstinæ prouinciæ, ad
Tiberium Imp. atq; ad Senatum retulit de pas-
sione & resurrectione Christi, consequentibusq;
uirtutibus, quæ uel per ipsum palàm factæ fue-
rant, uel per discipulos ipsius in nomine ipsius fi-
ebant, & de eo quòd certatim crescete plurimo-
rum fide, Deus crederetur. Tiberius cum suffra-
gio magni fauoris retulit ad Senatum, ut Chri-
stus Deus haberetur. Senatus indignatione mo-
tus, cur non sibi prius, secundum morem, dela-
tum esset, ut de suscipiendo cultu prius ipse de-
cerneret, consecrationem Christi recusauit: edi-
ctoq; constituit, exterminandos esse urbe Chri-
stianos: præcipuè cum & Seianus præfectus Ti-
berij, suscipiendæ religioni obstinatissimæ con-
tradiceret. Tiberius tamen edicto accusatoribus
Christianorum mortem comminatus est. Hæc
Orosius, ex Eusebio. Quanquam Eusebius non
meminerit aut Seiani, aut alicuius Senatuscon-
sulti de exterminandis Christianis: neque profe-
ctò uerisimile est, id Senatũ tũc decreuisse. Satis
superque fuit, orationem Tiberij non cõfirmas-
se. Marcus Antoninus, cum suam de Christia-
norum impunitate legem, quam postea suo lo-
co referam, ederet, nominatim adiecit: uelle se,

Senatusconsulto etiam confirmari. Sic enim solebant cum orationibus Principum cōiungi Senatusconsulta: & propterea in libris Iuris Civilis sæpe idem decretum, modò Principis oratio, modò Senatusconsultum appellatur. Cæterùm in hac causa Tiberius id non impetrauit. Mirum uerò, si Seianus ei sit refragatus, & Senatui potius sit assensus: ille (inquam) Seianus, qui Tiberio tam ualde assentabatur, & Senatum contemnebat: quãquam qui Iudæos uexauit, ut indicat Philo in Flaccum, facile potuerit eadem ratione hic insanire. Verùm, quisquis tandem fuerit, qui Senatum, ut in hac causa Tiberio reclamaret, impulerit: tantò laudandus magis Tiberius est, qui in sententia permanserit, & accusatoribus Christianorù repressis, Christiano esse cuique impunè licere uoluit. Addit Orosius, eum Iudæos urbe summouisse, eorumq; iuuentutem per speciem sacramenti in prouincias grauioris cœli relegasse. Cor. Tacitus libro secundo illud antea prodiderat. Loquens enim de temporibus

” Tiberij: Actum (inquit) est & de sacris Ægyptijs
 ” Iudaicisque pellendis, factumque patrum consulti-
 ” sultum, ut quatuor millia libertini generis ea su-
 ” perstitione infecta, quis idonea ætas, in insulam
 ” Sardiniam ueherentur, coercendis illis atrocibus
 ” nijs: & si ob grauitatē cœli interijssent, uile dam-
 ” num: cæteri cederent Italia, nisi certū ante diem
 ” profanos ritus exuissent. Hæc ille. Atqui Tiberius Iudæis Hierosolymitanis tamen, & eorum sacris fauisse dicitur: neque per Pilati clypeos ea pollui passus est, ut & Philo ^{weil mss. e.} eleganter ostendit. Dicerem, Iudæis urbe pul-
 sis,

sis, Christianis tanto propterea magis Romam
 tunc patuisse. Sed non uno statim edicto exter-
 minari Iudæi potuerunt. An comminationem Ti-
 berij reformidarint hostes & accusatores religi-
 onis Christianæ, obscurum est: quia tunc Chri-
 stiani nondum Romæ essent, de quorum accusa-
 tione quæreretur. Sed de Christo quæ fuerit sen-
 tentia Senatus, cum audiamus: quid de Christia-
 nis tunc iudicasset, dubitare profectò non debe-
 mus. Sanè etsi Orosius scribat, edicto commina-
 tum esse Tiberium mortem accusatoribus Chri-
 stianorum: tamen neque Tertullianus, neque Eu-
 sebius edicti ullius meminit, sed solius cõmina-
 tionis. Longè autem alia erat vis edicti alicuius
 perpetui, alia temporariæ cuiusdam & simplicis
 comminationis. Tiberio successit Caius Cali-
 gula. Hic quantopere Iudæos uexarit, ex Iose-
 pho & Philone *weis̄t̄t̄* intelligi potest. De
 Christianis nihil sciuisse uideretur. Quàm misere
 tunc uexati sint Iudæi abs quodam Flacco iu-
 ridico, siue præside Alexandrino, idem Philo, in
 eo quem de hoc Flacco scripsit libro, fuse expo-
 nit. Et uerò iam tempus erat, ut Iudæorum Resp.
 libertasque labefactaretur. Claudius Caium
 secutus est: tuncq; primùm Christianos Romæ
 esse cœpisse, narrat Orosius. dubitat tamen num,
 quod Suetonius scribit, Claudium Iudæos im-
 pulso Christo tumultuantes Roma expulisse,
 ad Christianos quoque pertinuerit, uelut cogna-
 tæ religionis homines. Certè Lucas secundo li-
 bro historiæ Apostolicæ scribit, Aquilam Ponti-
 cum edicto Claudij, Iudæis urbe interdicentis,
 Italia pulsum esse: cum tamen relicta superstiti-

one Iudaica, iam Christo nomen dedisset. Nero Claudio successit: quo imperante, primum de Christianis Romæ publica ueluti quæstio instituta uidetur. Suetonius simpliciter ait, tunc eos afflictos fuisse. Sed Cor. Tacitus diligentius rem totam narrat. Prius autem, hoc est, lib. 13. scribit, Pomponiam Græcinam, insignem fœminam, Plantio Britannico nuptam, superstitionis externe ream fuisse: sed mariti iudicio permissam esse, qui prisco instituto coram cognatis de capite & fama coniugis cognouerit, & in fontem pronunciauit: fortasse erat hæc matrona religionis Christianæ rea. Quæ enim tandem alia tunc Romæ religio fuit, quæ quidem in iudicium capitis uocaretur? Certè paulo post non obscurum in Christianos odium erupit, tale tantumque, ut nulla magis in re sese Neronis sæuitia incredibilis effuderit. Verùm tunc nõ tam religionis, quam confitebantur, causa, quàm incendij falso crimine uexati illi sunt. Quod & Cor. Tacitus fatetur, qui eam historiã pluribus uerbis exposuit libro suorum Annalium decimoquinto. Sed & Tertullianus in Apolog. Consulite (inquit) commentarios uestros. Illic reperietis, primum Neronem in hanc sectam, tum maxime Romæ orientem, Cæsariano gladio ferocisse. Sed tali dedicatione damnationis nostræ etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest, non nisi aliquid bonum grande à Nerone damnatum esse. Hunc quoque Tertulliani locum Eusebius historiæ suæ Ecclesiasticæ ascripsit. Orosius addit, Neronem iussisse, ut in prouincijs, sicuti Romæ, Christiani excruciarètur. Et Sulpitius Severus, Oro시오

Orosio antiquior, narrat, tunc datis legibus ueti-
 tam fuisse religionem: palamque edictis propo-
 sitis, Christiano esse non licuisse. Sed huius edicti
 Neroniani non meminerunt alij scriptores. Ve-
 spasianus & Titus in debellandis Iudæis Hiero-
 solymitanis occupati fuerunt: Christianorum
 ecclesiam, quæ relictis Hierosolymis, Pellâ com-
 migrauerat, non dissipauerunt. Imò uerò ne ipsis
 quidem Iudæis Alexandrinis & Antiochensibus
 ius ciuitatis detrahi uoluerunt, ut testis est Iose-
 phus lib. 12. Antiq. cap. 3. Sulpitius Seuerus nar-
 rat, Titum, cum templum dirueret, Christianos
 non minus quàm Iudæos exterminare uoluisse.
 Ego id affirmare non ausim. Verùm successit
 Domitianus, qui Christianos publico iudicio
ἠθεότυτος (ut Dio loquitur) tandem uexauit.
 Nero aliud quoddam crimē confinxerat abs reli-
 gione alienum. Domitianus agit apertius. Chri-
 stianos enim non alio nomine quàm quòd Chri-
 stiani sint, in ius, capitisque iudicium uocat. Fla-
 uium Clementem, uirum consularem, collegam
 suum, suum & propinquum & affinem, propter
 confessionem religionis Christianæ, capitis con-
 demnat. Flauiam Domicillâ relegat in insulam
 Pontiam. Testis est Eusebius, Hieronymus, &
 epitome Dionis. Quâquam non solum religio-
 nis odio, sed & rerum nouarum metu commo-
 tus fuisse: & humiles alioqui abiectosque Chri-
 stianos, in quibus nullam earum suspicionem
 herere putabat, contempnisse, uitamque ijs con-
 cessisse uideatur, ut Eusebius significat. Nòdum
 itaque perpetuum aliquod edictum in Christia-
 nos editum legimus. Orosius ait, cum datis ubi-

que crudelissimæ persecutionis edictis, ausum
 cõuellere Christi ecclesiam. Sed Orosium uideo
 temerè multa interdum affirmare, quibus ego fa-
 cilè subscribere non ausim. Neque quod tyran-
 nus aliquis facit, publicam statim legem esse iu-
 bet: & Magistratus in iudicando non exempla,
 sed leges sequi iubentur. Melito Sardenis in
 sua ad Lucium Verum Imp. apologia, Domitia-
 num cum Nerone coniungit, & hos numerat du-
 os Christianæ religionis hostes principes. Ter-
 tullianus in Apolog. Domitianum minus accu-
 sare uidetur. Nam posteaquam de Nerone dixit,
 ait, Domitianum fuisse quidem portionem Ne-
 ronianæ crudelitatis, sed tentasse magis quàm fe-
 cisse: & facilè, quod cõperat, repressisse, ijs etiam
 quos relegauerat restituitis. Hanc restitutionem
 successori Neruæ ascribit epitome Dionis, cum
 quidem & alia Domitiani acta Senatus rescidit-
 set. Verùm, ut Plinius ait, Pantomimos, quos su-
 stulerat Domitianus, restitui debuisse, & nihilo-
 minus tolli restitutos: sic & de Christianis tunc
 Romani iudicasse uidentur. Quid igitur? Qua-
 le tandem est Romanis legibus iudicium de ijs
 constitutũ? Hactenus enim nihil nisi uim quan-
 dã, & sequitiã barbaram atque confusam, sine ulla
 iuris iudiciorum uel specie, sine ullo ordine iudi-
 ciarie quæstionis legimus. Quid Traianus? qui
 Remp. abs Domitiano perturbatã, in integrum
 restituere uoluit. Orosius ait, præcepisse, ut Chri-
 stiani, qui sacrificare nollent, interficerentur: sed
 edictum temperasse, cum Plinij, qui inter cæ-
 teros iudices persecutor datus fuerat, relatio-
 nem audiisset. Hæc Orosij descriptio, ueris falsa
 inuol-

inuoluit. Fuisse aliquod Traiani de interficiendis Christianis certum edictum ante Plinij relationem non existimo. Si quod enim fuisset, Plinius non dubitasset: aut Traianum certè confuendo, eius edicti mentionem fecisset. Neque Plinius iudex datus est, ut Christianos persequeretur. Missus erat proconsulari potestate & imperio in Bithyniam & Pontum, ad ordinandum earum prouinciarum statum: ipseque Traianus in sua ad eum epistola testatur, missum fuisse, ut rationes publicas in primis excuteret. Casu quodam accidit, ut in Christianorum cognitionem incurreret, quibus tum prouinciæ illæ redundabat. Lucas in Bithyniam Paulum apostolum ire uoluisse significat: non iuisse tamen. Sed uicina erat Galatia, ubi ecclesia Christiana ita coaluerat, ut in Bithyniam atque Pontum colonias suas facile deduxerit. Quid de ijs cognouerit Plinius, cum in rem præsentem uenisset, Traiano scripsit: quid de ijs iudicaret, narrat: quid in posterum & in uniuersum statuere debeat, petit. Tandem Traianus, quid opus esse facto putet, rescribit: ut non solum in causa Põticorum aut Bithynorum Christianorum id sequatur Plinius, sed & alij præfides in suis prouincijs obseruent. Atque hoc quidem primùm rescripto lex Romana de Christianis, certaq; cõstitutio aliqua edita fuisse uidetur. Quid in mentem Functio uenerit, ut ex Hispania Plinium de his retulisse scribat, nescio. An quia Hispanus fuit Traianus, Orientem cum Occidente permiscebimus? An tunc Hispaniam, nõ minus quàm Asiam, Christianis refertam fuisse credemus? Sed historiam persequa-

quamur. Plinius in Asiã appellens, Ephesum metropolim primùm intrauit: sicuti ad Traianũ scribit. & in Pãdectis cap. 4. De off. proc. Vlpianº affirmat, p̄sides aut Proconsules in Asiam missos debuisse Ephesum appellere. Maxima tũc erat Ephesi ecclesia Christianorũ, sicuti etiã Smyrnæ: & recens erat memoria Ioannis apostoli, qui ijs in locis cœtus suos collegerat. Sed Plinius in aliena prouincia de Christianis non cognoscit. Cum in suam uenit, hanc certè quæstionem minimè neglexit: neque Remp. ea neglecta, rectè constituere se posse putauit. Vlpianus in Pãdectis ait, statim atque in aliquam celebrem ciuitatem uel prouinciæ caput Proconsul uenit, debere ædes sacras circuire atque inspicere. Id Plinium fecisse constat. Abs Christianis eas desertas esse uidet. cœtus tamen eorum frequentes esse, sed tranquillos, & modestos, & innoxios. Quid faceret? Neronem aut Domitianum imitari non solebat: rem totam negligere non audebat. Legebat Liuium diligenter, testem moris antiqui. Liuius duo publicarum animaduersionum exempla illustria narrat: alterum libro 25. libro 39. alterum. Hæc fortasse Plinio in hac deliberatione occurrebant: sed dissimilem hanc esse causam uidebat. Quid multis? Totam hanc rogationem ab ipsis auctoribus perscriptam audiamus. Incredibile est enim, quantum hæc Plinij consultatio, Traianiq̄ue responsio conferat ad illustrandam eorum temporum historiam Ecclesiasticam: cuius alioqui obscura tenuisque memoria (nam fabulas quæ circumferuntur, nihil memoror) superest in tanta ueteris Ecclesiæ, quæ Apo-

Apostolos statim cōsecuta est, propè obliuione,
 & antiquorum eius monumentorum amissio-
 ne. Hæc Plinij relatio scripta est annis ad sum-
 mum 40, post Pauli apostoli mortem: diligen-
 terque est cum ipso Traiani rescripto ab ipsis e-
 tiam Christianis olim conseruata, & uerò sæpe
 aduersariorum de Christianis turpissimè multa
 confingentium calumnijs opposita. Tertullia-
 nus in Apolog. Inuenimus (inquit) inquisitio-
 nem quoque in nos prohibitam. Plinius enim
 Secundus, cum prouinciam regeret, damnatis
 quibusdam Christianis, quibusdam gradu pul-
 sis ipsa tamè multitudine perturbatus, quid de-
 cæterò ageret, consuluit tunc Traianum Imp. al-
 legans, præter obstinationem non sacrificandi,
 nihil aliud se de sacris eorum comperisse, quàm
 cæterus antelucanos ad canèdum Christo & Deo,
 & ad confœderādā disciplinam: homicidium,
 adulterium, fraudem, perfidiam, & cætera scele-
 ra prohibentes. Tunc Traianus rescripsit, hoc ge-
 nus quidem inquirendos nō esse: oblatos uerò,
 puniri oportere. Hunc Tertulliani locum, qui
 etiam ueluti argumentum continet eorum de
 quibus nunc agendum est, Eusebius libro tertio
 historiæ Ecclesiasticæ eandem historiam com-
 memorans, laudat.

PLINIUS TRAIANO.

Solenne est mihi Domine, omnia, de quibus
 dubico, ad te referre. Quis enim potest melius
 uel cunctationem meam regere, uel ignorātiā
 instruere? Cognitionibus de Christianis inter sui
 nunquam:

*nunquam: ideo nescio, quid & quatenus aut
 puniri soleat, aut quari. Nec mediocriter hæsiti
 tui, sit ne aliquod discrimē ætatum, an quam-
 libet téneri nihil à robustioribus differant: de-
 tur ne pœnitentiæ uenia, & an ei qui omnino
 Christianus fuit, desisse non proffit. Nomen ip-
 sum, etiam si flagitijs careat, an flagitia cohæren-
 tia nomini puniantur. Interim in ijs qui ad me
 tanquam Christiani deferabantur, hunc sum se-
 cutus modum. Interrogauit ipsos, an essent Chri-
 stiani: confitentes, iterum ac tertio interrogauit,
 supplicium minatus: per seuerantes, duci iussi. Ne-
 que enim dubitabam, qualecūq; esset quod fate-
 retur, per uicaciam certè, & inflexibilem obsti-
 nationem debere puniri. Fuerunt alij similis a-
 mentie: quos, quia ciues Romani erant, adnota-
 ui in urbem remittendos. Mox ipso tractatu, ut
 fieri solet, diffundente se crimine, plures species
 inciderunt. Propositus est libellus sine auctore,
 multorum nomina continens, qui negant se esse
 Christianos, aut fuisse: cum præeunte me deos ap-
 pellarent, et imagini tuæ, quam propter hoc ius-
 seram cum simulacris numinum adferri, thure
 ac uino supplicarēt, præterea maledicerent Chri-
 sto*

flo (quorum nihil cogi posse dicuntur, qui sunt
 reuera Christiani) dimittendos putavi. Alij
 ab indice nominati, se esse Christianos dixerunt,
 & mox negauerunt: fuisse quidem, sed desuisse,
 quidam ante triennium, quidam ante plures an-
 nos, non nemo etiam ante uiginti quoque. Om-
 nes & imaginem tuam, deorumq̄ simulacra ue-
 nerati sunt: ij & Christo maledixerunt. Affir-
 mabant autem hanc fuisse summam uel culpæ
 suæ, uel erroris, quòd essent soliti stato die ante
 lucem conuenire, carmenq̄ Christo quasi Deo
 dicere secum inuicem: seq̄₃ sacramento non in-
 scelus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latro-
 cinia, ne adulteria committerent, ne fidem falle-
 rent, ne depositum appellati abnegarent. qui-
 bus peractis, morem sibi discedendi fuisse: rur-
 susq̄₃ coeūdi ad capiendum cibum, promiscuum
 tamen, & innoxium. Quod ipsum facere desis-
 se post edictum meum, quo secundum mandata
 tua & heterias esse uetueram. Quo magis ne-
 cessarium credidi, ex duabus ancillis, quæ mini-
 stra dicebantur, quid esset ueri & per tormen-
 ta querere. Sed nihil aliud inueni, quàm super-
 stitionem prauam, & immodicam: ideoq̄₃ dila-

ta cognitione, ad consulendum te decucurri. *Visa est enim mihi res digna consultatione: maxime propter periclitantium numerum. Multi enim omnis aetatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam, uocantur in periculum, & uocabuntur. Neque enim ciuitates tantum, sed uicos etiam atque agros superstitionis istius contagio peruagata est: quae uidetur sisti & corrigi posse. Certe satis constat, prope iam desolata templa cepisse celebrari, & sacra solennia diu intermissa repeti, passimque uenire uictimas, quarum adhuc rarissimus emptor inueniebatur: ex quo facile est opinari, quae turba hominum emendari possit, si sit paenitentiae locus.*

TRAIANUS PLINIO.

Actum, quem debuisti, mi Secunde, in excutiendis causis eorum qui Christiani ad te delati fuerant, secutus es. Neque enim in uniuersum aliquid, quod quasi certam formam habeat, constitui potest. Conquirendi non sunt. Si deferantur, & arguantur, puniendi sunt: ita tamen, ut qui negauerit se Christianum esse, idcirco ipsa manifestum fecerit, id est, supplicando diis nostris, quamuis suspectus in praeteritum fuerit, ueniam

ueniam ex pœnitentia impetret. Sine auctore uerò propositi libelli, nullo crimine, locū habere debent: nā & pessimi exēpli, nec nostri seculi est.

Cognitionibus de Christianis interfui nunquam.) Le-
gerat Plinius Annales Cor. Taciti, familiaris sui.
In ijs legerat, quid tempore Neronis iudica-
tum de Christianis fuisset, & quàm inhumani-
ter in eos sæuitum. Sed & tempore Domitiani,
quo etiam Prætor ipse fuit, tales potuit multos
Romę reos uidere. Verum ut Seneca secessisse di-
citur, cum Nero in Christianos sæuiret: sic Plini-
us Domitiani sæuitiam oderat. Et uerò cur tunc
forum & tribunal fugeret, magna causa fuit. I-
gnatius (ut narrat Hieronymus) & Simeon (ut
scribit Eusebius) duo ueluti duces Christiano-
rum, ille Antiochia, hic Hierosolymis Romam
pertractus, propter religionis confesionem, ca-
pitis pœnas dederunt. Sed ex iudicum numero
non erat Plinius. Cognitiones hic uocat, capita-
les quæstiones. Hæ sic erāt meri imperij, ut cum
iurisdictione Prætoris nihil haberent commu-
ne. Sed cum merum imperium, quod quis ex le-
ge acceperat, mandare alteri non posset, rectè ap-
pellatur cognitio: sicuti & cum Prætor de ali-
qua causa civili ipse iudicabat. Ut autem extraor-
dinariæ Prætoris cognitiones multæ de re pecu-
naria erant, sicuti ex Pandectis intelligi potest:
sic & erāt capitales quædā quæstiones cognitio-
nis extraordinariæ, ut & crimen extraordinariū
abs Iurecōsultis appellatur. Eius generis uidetur
Romæ fuisse crimen religionis Christianę. Nam
neq; de eo certa quædam & publica lex lata erat.

Nec mediocriter hæsitavi, sit ne aliquod discrimen et datum.) Huic dubitationi non respondet Traianus. Quærebat autem hoc Plinius: quia, ut paulo post ait, omnis ordinis, omnis ætatis, utriusq; sexus multi uocabantur in periculum. Sed profectò Romani Iurisconsulti magnum huius generis discrimen in pœnis irrogandis esse, sæpe monuerunt. Ac ut de ætate nunc tantum loquamur, de qua quæritur: primùm definiunt, quæ sit delicti (ut loquuntur) capax. Deinde, etsi talis sit, si tamen adhuc est minor annis xxv, aiunt eius miseratione flecti iudicē posse ad mitiorem pœnam. Non dubito hæc placuisse Traiano. Sed minimè tamen placuerunt multis postea præfidentibus, in causa Christianorum. In epistola ecclesiæ Lugdunensis legimus, quendam puerum Põticum uix annos quindecim natum, cum matre Blandina, propter confessionem religionis Christianæ, crudelissimas pœnas Lugduni dedisse. Factum id fuit tempore Antoninorum. Sane & Arnobius & Lactantius, in pueros & mulierculas sæuitum quoque fuisse hoc nomine, scribunt.

Detur ne pœnitentiæ uenia.) Dari, rescribit Traianus. Sed Plinius id statuere ipse non audebat. Nam principis est, non alicuius præfidentis aut iudicis, pœnam condonare, aut ueniam dare. Itaq; & Cicero pœnæ deprecationem non in iudicio, sed in Senatu locum habere posse, ait. Erant quidem iam tempore Plinij, ut nostrorum Iurisconsultorum, arbitrariæ pœnæ. Sed impunitas reorum uel contentium, uel conuictorum, non erat arbitrij Proconsularis.

*Nomen ipsum etiam si flagitijs careat, an flagitia coher-
rentia nomini puniantur.)* Cum Traianus simplici-
ter rescribit, Christianos esse puniendos: neque
aliam causam poenae requirit: satis significat, no-
men ipsum puniri. Et Tertullianus in Apolog.
ostendit nihil fuisse, quod in Christianis punire-
tur, præter nomen. Tantum huius nominis odi-
um fuisse: cum tamen ne eius quidem uerbi si-
gnificatio, ut ab aduersarijs proferebatur, quic-
quam præ se ferret, quod non esset amabile. Ea-
dem est Iustini querimonia in Apolog. Et uerò
cum damnabantur Christiani, hoc solo plerun-
que nomine damnabantur. Tertullianus ait ta-
bellam damnationis tantum continuisse, reum
esse Christianum. Eadem tabella, cum ad suppli-
cij locum uentum erat, præferebatur. Ut cum in
amphitheatro Lugdunensi olim Attalus, iam
damnatus circumduceretur, prælatam fuisse tabu-
lam, in qua scriptum erat, HIC EST ATTALVS
CHRISTIANVS, narrat uetus Ecclesiæ Lugd. epi-
stola. Cumque iisdem temporibus in Asia Poly-
carpus ad supplicium duceretur, iussu præsidis
præconem ter uociferatum esse, POLYCARPVS
CHRISTIANVM ESSE SE CONFESSVS EST, te-
statur epistola ueteris ecclesiæ Smyrnenfis. Er-
rat autem hoc moris antiqui, ut cum de damna-
tis supplicium sumeretur, causa damnationis po-
pulo publicè exponeretur per tabellam, uel uo-
cem præconis.

*Confitentes, iterum ac tertio interrogauit, supplicium
minatus.)* Vbi reorum confessio omnè facti quæ-
stionem tollit, nullaque eius defensio est, quæ iu-
ris quæstionem moueat, nihil superest quam ut

iudex confessos damnet. Sed non statim confessio omnem tollit facti questionem. Cato apud Salustium, de Catilinarijs loquens, ait: De confessis, sicut de manifestis rerum capitalium, supplicium fumendum esse. Sed loquitur de confessis simul, & conuictis. Liuius de antistitibus Bacchanalium agens: Adducti (inquit) ad Confulem, falsique de se, nullam moram iudicio fecerunt. Sed confitebantur, quod iam erat etiam compertum. Sanè Vlpianus cap. 1. De quaest. ait Seuerum Imp. rescripsisse, confessiones reorum pro exploratis criminibus haberi non oportere, si nulla probatio religionem iudicantis instruat. Idem: Si quis (inquit) ultro de maleficio confiteatur, non semper ei fides habenda est. Nonnumquam aut metu, aut alia causa in se confitentur. Sed & Tertullianus in Apolog. cum dixisset leges praescribere, ut confessi damnentur: tamen addit, non esse sola confessione contentos iudices, sed & consequentia exigere, qualitatem facti, numerum, locum, modum, tempus, &c. Verum etiam causa fuisse uidetur, quod paulo post narrat, quosdam, qui se Christianos erant confessi, mox negasse: & illis uellet integrum esse inficiari, ac supplicij etiam minis ad inficiationem reuocaret: non solum quod absoluere fortassis negantes, quam damnare confessos mallet: sed etiam, quod tum demum uicti uideretur, cum propter inficiationem liberabantur. Itaque & praefides multis post annis hoc in primis egerunt, ut tormentis adhibitis potius confessos adigerent ad inficiationem, quam inficientes ad confessionem: tamen si

tametsi aduersus omnem & legum rationem, & iudiciorum ordinem id fieret. Iustinus in Apolog. Tertullianus in Apolog. Cyprianus contra Demetrium, Arnobius libro 8. Lactantius libro 5. (ut ducētis propè annis post Plinium hoc fecisse iudices intelligamus) hac de re conqueruntur. Idem Tertullianus ad Scapulam, Carthaginiensem præsidem: Quid amplius (inquit) tibi mandatur, quàm nocentes confessos damnare, negantes autem ad tormenta reuocare? Videtis ergo, quomodo ipsi uos contra mandata faciatis, ut confessos negare cogatis. Adeò confitemini innocētes nos esse, quos damnare statim ex confessione nō uultis. Sed & Lactantius (ut in provincia Plinij nunc consistamus) narrat se uidisse in Bithynia præsidē gaudio mirabiliter elatum, tanquam barbarorum aliquam gentem subegisset: quòd unus Christianus, qui per biennium magna uirtute restiterat, postremò cedere uisus esset. Si quis non existimat Plinium Bithyniæ proconsulem tam uanum & ineptum fuisse, existimet à sanguine abhorruisse Christianorum. Sane & ille proconsul Asiæ, qui Polycarpū interrogabat, interrogādo suadebat, ut negaret se Christianū esse: ut & cum olim non nisi cōfessi parricidæ damnarentur, Augustus quem absolueret cupiebat, sic interrogasse dicitur, ut ad inficiationem potius quàm ad confessionem eum inuitaret, Nunquid patrem tuum occidisti? Tales etiam olim quidam fuerunt iudices in causa Christianorum. Tertullianus ad Scap. scribit, præsidem multa in ea sæpe dissimulasse: & Cincium Seuerum etiam dedisse remedium, quomodo responderent

derent Christiani, ut dimitti possent. & alium quendam inter aduocatos & assessores esse professum, dolere se in talē causam incidisse. Sanē quod Traianus rescripsit cap. 1. de Quæst. nemi nem de suspicionibus damnari debere, credo in his causis Plinium secutum esse.

Perseuerātes duci iussi.) Sic Tertullianus ad Scap. Christianos nonnullos qui se ad tribunal cuiusdam Arrij Antonini proconsulis Asiæ obtulerāt, duci iussos ait. Iuriscōsultorum est hoc uerbum, cum uel in ius, uel in carcerem, uel ad supplicium aliquem abripi significant. De eo qui in ius uocatur, si ultrò non sequatur, ducendo uel trahendo, multa sunt in Pandectis. Sed hæc significatio huic loco non conuenit. Conueniret illa magis, ut in carcerem ductos intelligamus: sicuti & Iurisconsulti respondent, reos confessos in uincula publica conijciendos esse, donec de ijs pronuncietur. Cum Cicero de Verre ait, Quisquis ductus erat Senator, duci iubebat: creditur utranque huius uerbi significationem complebit, ut ad supplicium duci iussos, perseuerantes Christianos, intelligamus. sicuti Suetonius de Caligula loquitur: Stans intra porticum à caluo ad Caluum duci iubebat. Non dissimilis apud Græcos est significatio uerbi ἀπαγέδαι: & in Sacris quoque literis extat, Act. 12.

Neque enim dubitabam, quaecumque esset quod fateretur, peruicaciam certè & inflexibilem obstinationem debere puniri.) Mira uerò profani hominis, & causam, de qua pronunciat, non intelligentis, confidentia de religione, hoc est, de re maxima quærebat.

tur. *Causa capitis agebatur. Audit, reos quidem factum fateri: sed constanter defendere, se iure facere, atque ad eò piè & religiose. Quid illud tandem sit, neque intelligit, neq; inquit: & tamen non dubitat damnare. Certè religionem non abijcere, improbæ obstinationis non est, sed optimæ constantiæ. Et uerò nihil magis multitudinem attonitam olim ad religionis huius admirationem inuitabat, quàm Christianorum religiosa obstinatio. Illa ipsa obstinatio (inquit Tertulianus) quam exprobratis, magistra est. Neque tamen solus Bithyniæ procōsul Plinius eam exprobrauit: multis post eum annis in eadem Bithynia impius philosophaster declamauit in pertinacem obstinationem Christianorum, ut Lactantius lib. 5. cap. 2. narrat. Tertullianus in Apolog. cap. 2. scribit, Plinium in Christianis accusasse obstinationem non sacrificandi. Item cap. 27. ait, eos obstinationem talem præferre suæ uitæ, & pro fidei obstinatione damnari. Sed & aduersarios, eorum fidem appellare præsumptionem. Postiores illi tyrāni Galerius & Maximinus, aliter quàm hic Plinius iudicet, iudicarunt, cum inflexibilis Christianorum obstinatio esset, & nullas pœnas reformidaret, pœnas, quibus nihil proficeretur, esse remittendas: ὅποτε τῆ τοσούτου χρόνου σωελύσει σωίση αὐτοὺς μηδενὶ τρόπῳ πεπαιδευθεῖσθαι, ὅπως ἀπὸ τῶν τοιούτων ἐνστάσεων ἀναχωρήσουσιν, ut illorum tyrannorum nomine rescripsit Sabinus præfectus prætorio Orientis.*

Euerunt alij similitis amentia.) Christianos olim diætos fuisse furiosos, insanos, stultos, fatuos, dementes, intelligi facillè potest ex Iustino, Tertuliano,

- liano, Arnobio, Lactantio, Eusebio. Tertulliani unū ex multis locum ascribam ex Apolog. cap.
 » 27. Quidam (inquit) dementiam existimant,
 » quod cum possimus & sacrificare in præsentī,
 » illæsi abire, manente apud animum proposito,
 » obstinationem saluti præferamus.

Quos, quia ciues Romani erant, adnotavi in urbem remittendos.) Hoc quoque uerbum Adnotandi planè est Iuriscōsultorum. Adnotare dicitur iudex, cum aliquid decernit, quod scribi & in acta referri iubet. Iuriscōsulti solent dicere, absentes reos adnotari requirendos: in titulo Pand. De requirendis reis. Hic uerò Plinius ediuerso, præsentē adnotat, aliò remittēdos. Remittebat autem cum elogio & notarijs, ut tunc etiam loquebatur Iuriscōsulti. Quod ad ius ciuium Rom. attinet, quo & Paulus apostolus usus est, duæ ueteres fuerunt leges, Porcia & Sempronia. Illa cauebat, ne quis ciuem Rom. uirgis cæderet, necaret uel: sed damnato exilium permetteret. Sempronia uerò, ne de capite ciuium Rom. iniustus populi iudicaretur. Itaque Cicero Verr. 7. ait hanc uocem, CIVIS RO. SVM, multis sæpe in ultimis terris opem, etiam inter barbaros, & salutem attulisse. Etsi autem tempore Traiani iam ualde imminuta essent uetera ciuium Rom. iura: tamen ea Plinius planè sublata esse non putauit.

Propositus est libellus sine auctore.) Tales libellos non esse recipiendos, rescribit Traianus.

Et imagini tuæ, quam propter hoc iusseram cum simulacris Numinum adferri, thure & uino supplicarent.) Traianus rescribit, negantibus se esse Christianos, ita demum ueniã dari debere, si re ipsa manifestum
 id

id faciant, supplicando dijs. Nunc nimia est Plinij assentatio, qui Traianum inter deos refert. quem tamen in Paneg. laudat, quòd delubra ingrederetur, non ut adoraretur, quemadmodum Domitianus fecerat, sed ut adoraret; quodq; statuas deprecaretur, & unam tantum aut alteram, eamque æream, in uestibulo templi Capitolini stare uoluisset.

Præterea maledicerent Christo.) Hic impietatis cum mulus est: quem & paulo pòst cum idololatria rursus coniungit. Sic & postea proconsul Asiæ Polycarpum captum eò adigere conatus est: sed cum reo forti & constàti sibi rem esse sensit. Exat fragmentum uetus cuiusdam epistolæ Smyrnenfis ecclesiæ, de hoc certamine. narrat, proconsulem Polycarpo imperasse: λοιδορήσον τὸν χριστὸν, Cōuiciare Christo. Polycarpum uerò respondisse: ὀρθοδόξοντα καὶ ἐξ ἑπὶ δουλοῦν αὐτῶ, καὶ οὐδέ μὲ ἠδέησαι, πῶς διύαμαι βλασφημῆσαι τὸν βασιλέα τὸν σώσαντά με: hoc est, Octoginta sex annos iam illi seruiuo, neque me ulla unquam in re læsit. quì fieri posset, ut huic regi meo & seruatori maledicam?

Quorum nihil cogi posse dicuntur, qui sunt reuera Christiani.) Non debebat dubitare Plinius, nihil abs religione Christianorum magis alienum esse, quàm idololatriam cum tali blasphemia coniunctam: neque tam multa requirere impietatis argumenta, ut aliquem non esse reuera Christianum crederet. Sola & simplici inficiatione contentus esse debuerat. Sed bene habet, quòd interea confiteatur, reuera Christianos non fuisse, illos idololatrias, atque blasphemos. Quale iudicium fuerit ueteris Ecclesiæ de lapsis, aut sacrificatis

42 EDICTA PRIN. RO.
tis (ut tunc loquebantur) ex Tertulliano & Cy-
priano facillè intelligi potest.

Alij ab indice nominati.) Asconius ait, indicem esse, qui facinoris, cuius est conscius, latebras indicat impunitate proposita. Multum quidem ab accusatore differebat. Sed ab indice delatus, si conuinceretur, non minus quàm si ab accusatore conuictus esset, puniebatur. solamq; repetundarum causam excipit Asconius, quæ per indices agi non solet.

Non nemo etiam ante uiginti.) Viginti annorum præscriptio crimen extinguit, Iure Ciuili. l. 12. C. ad leg. Corn. de fals.

Afirmabant autem hanc fuisse summam.) Bene habet, perfidos illos desertores nihil hic affingere, Christianis cætibus indignum: & profanum Proconsulem simpliciter & ingenuè, quod accepit, commemorare. Quàm non solum putida, sed etiam indigna eo tempore de Iudæis, & eorum sacris & antiquitatibus scribebat uel Cor. Tacitus lib. 21. Annal. uel Plutarchus in Symposiac. Certè uerecundius de Christianis tunc loquebatur Lucianus in Pereg. Cum eo nunc Plinij hæc relatione coniungo. nam & eiusdè temporis est, quàm fuerint paulo post impudètes aduersarij, ut turpissima quæque de Christianis confingeret, postea dicam. Interea meminerimus, sic iam abs Plinio describi summam religionis Christianæ, ut ab homine profano, qui externam ad summum formam solam uidere potuit.

Stato die.) Statum diem appellant Iurisconsulti, certum & constitutum, ut in conditionibus esse solebat, Habebant autem ueteres Christiani certos,

certos, & (ut ita loquar) solennes, quibus præcipuè conuenirent, suos dies. Iustinus in Apolog. testatur, die Solis (ut loquitur) frequentiores fuisse, & ordinarios eorum cœtus. Nos diem Dominicum appellamus: sicuti & Ioannes ipse in Apocalypsi appellat. Paulus Hebræorum more uocat primam Sabbatorum: qua die Christianos etiam conuenisse significat. Tertullianus in libro de Fuga in perfec. meminit Dominicorum solennium: & in Apologetico, capite 16. fatetur Christianos, diem Solis, læticiæ indulgisse. Iustinus addit, cur status esset hic dies Christianæ synaxeos, nempe propter memoriâ Dominicæ resurrectionis: & interea notat aduersariorum ineptias, qui cauillabantur, abs Christianis adorari Solem. Nam & audierant, eos ad Oriëtem conuersos, solere suas preces cōcipere. Ceterum nulum alioqui superstitiosum olim fuit dierum discrimen apud Christianos.

Ante lucem conuenire.) Antelucanos cœtus Christianorum comperisse Plinium, ait Tertullianus in libro De coro. mil. Cicero antelucanas uocat cœnas Catilinariorum, qui tota nocte perpotabant. Sed Christianorum & cœtus antelucani pij & cœnæ sobriæ profectò erant. Idem Tertullianus libro 2. ad uxo. meminit eorum nocturnæ conuocationis. Denique in libro de Fuga in perfec. significat, si interdium non poterant, noctu collectos illos fuisse. Sed & nocturnarum precum mentionem facit in Apolog. Sanè Arnobius libro octauo testis est, suo adhuc tempore aduersarios Christianis obiecisse atq; exprobrasse nocturnas congregationes, & occulta atque noctur
na

na facta: & in eos exclamasse, *LATEBROSA ET
LUCIFUGAX NATIO, &c.* Non fugiebant certè
lucem, non quærebant latebras, non amabant te-
nebras Christiani. Sed quid facerent? Interdictū
ijs erat locis publicis, & ipsa propè luce solis, ut
igni & aqua. Certè ubi licuit, in aperta & publi-
ca luce conuenerunt. Tertullianus ipsis Valenti-
nianis exprobrat secretos & absconditos cōuen-
tus atque initiationes. de Christianis autem ita
loquitur: Nostræ columbæ domus simplex, e-
tiam in editis semper & apertis, & ad lucem, &c.
Interea uerò ubi id nō licebat, noctu etiam Chri-
stianos conuenire iubet. Nam in libro de Fuga
in perfec. scribens ad Fabium presbyterum: Si
(inquit) colligere interdium non potes, habes no-
ctem, luce Christi luminosi aduersus eam, &c.

Carmenq; Christo quasi Deo dicere secum inuicem.) A-
pud Tertullianum est: Ad canendum Christo, &
Deo. Apud Eusebium: τὸν ἄριστον θεῶν δίνου ἰουάνη.
Tiberius ad Senatum cum prærogatiua sui suf-
fragij detulerat, de Christo inter deos referendo.
Id non placuit Senatui. Tanto itaque magis in-
dignè ferebant præsides Rom. hunc nihilomi-
nus tanquam Deum coli: præsertim quem cru-
ci affixum fuisse audiebāt. Sed Christiani eorum
iudicia non morabantur. Fuit quidem abs mul-
tis hereticis oppugnata Christi æterna diuinitas.
Sed Ecclesia in eius confessione, atque etiam de-
fensione perstitit. Plinius Carmen uocat, Roma-
no more, quod conceptis uerbis dicitur. Iusti-
nus scribit, præeunte ministro conceptas fuisse
publicas Christianorum preces, totumque po-
pulum assentientem respondisse *AMEN.* Nullius
autem

autem cantus meminit. Et sanè carmen quoque Latinè dicitur, precatio præscriptis uerbis concepta. Sed Tertullianus carmen hic intelligit, quod canebatur. Idem in Apolog. capite 39. loquens de conuiuio Christianorum, de quo paulo post agemus: Post aquam manualementem (inquit) & lumina, ut quisque de scripturis Sanctis uel de proprio ingenio potest, prouocatur in medium Deo canere. Idem lib. 2. Ad uxo. ait, Christianos selemutud prouocasse, quis melius Deo suo caneret: neque solum in Ecclesia aut cœtu, sed & in priuatis Christianorum ædibus, psalmos concinuisse ait. Certè in ijs, ut in Ecclesia, preces sonuisse, scribit Cyprianus ad Mart. Sed & Clemens Alexandrinus lib. 7. *σρωμ.* indicat moris fuisse, ut cum cibum sumerent Christiani, psalmi hymnique personarent. In Pædag. accusat mulieres quasdam, quæ lasciuis canticis operam dabant. Interea tamen indicat, quàm hoc esset ab Ecclesia & disciplina Christianorum alienum. Mitto, quæ Ecclesiasticæ historiæ narrant de cantu posteriorum Christianorum. Illud magis est huius loci, quod Eusebius libro quinto histor. Eccles. citat uetusta quædam commentariorum Christianorum fragmenta, in quibus legimus, multas abs Christianis iam inde ab initio cõpositas odas fuisse, & psalmos decantatos, quibus Christi diuinitas celebrabatur. uerba sunt hæc: *ψαλμοὶ δὲ ὅσοι, καὶ ὅσα ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφῆσαι, τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τὸν χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες;*

Seq; sacramento non in scelus aliquod obstringere,) Sacramentum ueteres Latini appellabant æs illud, quod apud Pontificem deponebant litigatores,

ut scribit Varro. Nam eius qui uincebatur, multa quædam fuit, ut hæc pecunia sacris tuendis impenderetur. Postea sic appellatum est iusiurandum militare: sicuti cõiuratio appellabatur, cum uno præeunte multi, qui conuenerant, iurabant. Sic Plinius uidetur hoc uerbo nunc uti. Tertullianus confederationem disciplinæ uocat: sed iusiurandi non meminit. quâquam in baptismo Christianorum fuerit solennis contestatio, & sacrosanctæ fuerint stipulationes, sponsionesque, quarum & Iustinus & Tertullianus meminerunt. Hi etiam sepe mentionem faciunt exorcismorum, sed eos aliò referunt. Tertullianus primus uidetur sacramenti uocem, quasi significaret quod Græci mysterium uocat, retulisse ad cœnam Domini. Nam sacramentum Eucharistiæ uocat, & id in antelucanis cœtibus de præsidentium manu sumpsisse Christianos ait, in lib. De cor. mil. Idem in Apolog. cap. 7. Sacramentum infantici dii uocat, cuius accusabatur Christiani: quasi secretum dicas, aut arcanum. Sæpe etiam hoc uerbo simplicem religionis Christianæ formulam, aut confessionem sæpe uocat. Sic Christianum sacramentum appellat in libro contra Prax. Lactantius, qui est etiam magis Latine & pure & proprie alioqui locutus, apostatam quendam ita describit: Qui religionis, cui fuerat assensus, & fidei, cuius nomen induerat, & sacramenti quod acceperat, proditor factus est: lib. 5. cap. 2. Sane Lilius lib. 39. narrat, olim Romæ in Bacchanalibus, & nocturnis eorum sacris, fuisse quasdam ex carmine sacro, præeunte uerba sacerdote, preces, in quibus nefanda coniuratio in omne facinus

facinus ac libidinem continebatur: taliq̄ue (ut etiam loquitur) sacramento initiatos multos tunc fuisse. Non dissimilia de Christianis postea conficta fuere. Atque ut olim ueteres quidam dixerunt, Catilinam, cum ad iusiurandum (sicuti ait Salustius) populares sceleris sui addiceret, huiusmani corporis sanguinem uino permixtum in pateris circūtulisse: inde cum post execrationem omnes degustassent, sicuti in solennibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum: atq; eò fecisse, quò inter se magis fidi forent, tanti facinoris cōscij. Sic ille apud Arnobium Cecilius Christianos dicitat, cum coeunt, infantis occisi sanguinem lambere: hac fœderari hostia, hac conscientia sceleris ad silentium mutuum pignerari. Horribile profectò sacramētum. Sed uoluit Deus, ut paulo antè, quàm talia ab aduersarijs portenta confingerentur, & ederetur & extaret huius Plinij testimonium, ad refellēdas tales calumnias. Fuit hæc aliquando Milesiorum cōspiratio, NEMO NOSTRVM FRVGI ESTO. Christianorum uerò hæc olim fuisse uidetur compromissio, sanctaque confœderatio, NEMO NOSTRVM SCELERATVS AVT NEQVAM ESTO. Neque sanè fuit hæc eorum inanis pactio. Talis fuit eorum uita, qualis oratio. Tertullianus ad Scap. Depositū (inquit) non abnegamus: Matrimonium nullius adulteramus: Pupillos piè tractamus: Nulli malum pro malo reddimus, &c.

Rursusq; coeundi ad capiendum cibum, promiscuum tamen & innoxium.) Existimo hic significari Christianorū illud cōuiuium, quod appellabatur *ἀγάπην*, & pulcherrimè describitur abs Tertulliano in Apolog.

Apolog. cap. 39. ubi etiam uocatur coitio Christianorum, & cœna, quæ & disciplina dici potuerit. Alia tamen erat cœna (ut Apostolus uocat) Dominica, quæ & Eucharistia dicta fuit, & abs Iustino in Apologia secunda suauissimè depingitur. Apostolorum tamen temporibus coniuncta fuisse uidetur cum illo conuiuio. Promiscuum Plinius fuisse ait. Tertullianus, in opum refocillandorum causa comparatum fuisse significat: Inopes (inquit) refrigerio isto iuuantur. & propterea etiam uocabatur *ἀγάπην*. Miror, cur Clemens Alexand. in Pædag. hanc appellationem conuiuio tribui ægreferat. Ipse Apostolus eam probat. extat enim in epistola Iudæ. Fortasse Plinius existimabat quædam esse, ut apud Romanos erant & dicebantur, Charistia, & describitur abs Valerio libro 2. & Ouidio in Fast. Certè cum laudatum olim fuisse meminisset Pythagoreorum (ut etiam appellabatur) *κοινὸβίον*: nō debebat illi insolens uideri, quod hic audiebat. Sed & gentes omnes solitas esse sciebat, cum sacrificio coniungere aliquod religiosum epulum. Ipse in Augurum collegio uersatus, ab epulonibus non abhorrebat. Epulabatur & cum suis sodalibus Cato. Mitto quæ ueteres narrant de Lacedæmoniorum Phiditijs, & Cretesium Sysitijs. Sed ut Plinius apud Liuium libro 5. legit, cum primum lectisternio facta sacra Romæ fierent, fuisse hanc religionis notam, quod tota urbe promiscuus usus rerum omnium in propatulo positus sit, passimque aduenas in hospitium ductos: sic uidetur, cum promiscuum cibum Christianorum uocat, de eorum religione & sacris aliquid cogitasse.

tasse. Addit, innoxium fuisse hūc eorum cibum. Sobrium, castū, religiosum fuisse, Tertullianus ostendit. Sed gratia Plinio habenda est, qui ingenuè confitetur, non fuisse aliquam improborum hominum coitionem atque factionem. Imò uerò gratias Deo agamus, qui uoluerit extare hoc minimè suspectum testimoniū profani Præsidis, & ad refutandas prodigiosas illas calumnias, quas de Christianorū cœtib. atq; cōuiujs aduersarij postea turpissimè confinxerūt, & ad ueteris Ecclesię admirabilē simplicitatem magis cognoscendā. Barbaræ profectò erant illæ prouincię Ponticę, ubi & promiscuā libidinem suo adhuc tempore fuisse, & parentum cadauera cum pedibus cæsa, in conuiuio deuorata, Tertullianus libro primo contra Marcionem Ponticum narrat. Ecclesię, quæ in talium gentium sinu coalescebant, poterant hoc nomine malè audire: & uerò paulo post Plinij discessum, illinc eruperunt prodigiosæ hæreses, quæ infanda illa flagitia intulerant in suos cœtus, quos tamen Christianos esse iactabant. Quid si in eos Plinius incidisset? Sed eius etate omnia fuerunt adhuc casta, & integra inter Christianos: proptereaque illius inquitio ad eorum innocentiam patefaciendam fuit utilis. Paulo post uerò nati sunt impuri nebulones Gnostici & Cataphryges, qui Bacchanalia, quàm olim fuerant, turpiora instituerunt, cum se tamen Christianos esse profiterentur, & infanda illa sua sacra Christianæ cœnæ & synaxeos nomine ornarent. Qualia hæc fuerint, Epiphanius commemorat. Eadem omnibus Christianis aduersarij mox affinxerunt, siue errore quodam, siue

ue potius malicia. Nam & epistola uetus Ecclesie Lugdunensis, scripta temporibus Antoninorum, narrat, ab ijs subornatos esse quosdam Christianorum seruos, atque etiam in tormentis coactos, ut affirmarent, in Christianorum cœtibus esse Thyestea conuiuia, & Oedipodeos incestus. Iustinus in Apolog. appellat hæc crimina *δυσφημα*, nempe *λυχνίας ἀνατροπὴν, τὰς ἀνέδλιν μίξεις, καὶ ἀνθρώπων σεπλιῶν βορὰς*. Tertullianus in Apolog. cap. 7. Dicimur (inquit) sceleratissimi de sacramento infanticidij, & pabulo inde, & post conuiuium incesto, quod euerfores luminum canes, lenones scilicet, tenebrarū & libidinum impiarum inuerecundiam procurent, &c. Horribilis profectò est oratio Cecilij illius leguleij Romani, qui apud Arnobium libro octauo hæc ad huc Christianis obijcit, & pluribus uerbis describit. Adeò semel nata calumnia, non minus impudens quàm nefaria, multis annis perdurauit. Nam & temporibus Maximini Imp. quidã dux Romanos Damasci subornauit quosdã meretriculas, quæ mentirentur sese Christianas aliquando fuisse, & in Christianorum conuentibus uidisse multas tetras libidines, ut narrat Eusebius libro 9. Potuisset Plinius id, si uoluisset, imitari. Sed nondum, ut dixi, tãta erat nostrorum aduersariorū improbitas. Age uerò, conferatur cum illius Cecilij Arnobiani criminatione de conuiuio & conuentu Christianorum, hæc Plinij relatio: non erit, ut opinor, alia necessaria refutatio: tantoq; propterea magis hic hæreo. Philo Alexandrinus *περὶ βίου θεωρητινοῦ*, describit eorum sodalitia, quos *θεραπειστὰς* appellat, & suo tempore in

in agro Alexandrino coaluisse narrat. Tales eorum conuentus fuisse uidentur, taliaque conuiuia, qualia Christianorum hic fuisse dicuntur. Sed addit alias quasdam chorearum & gesticulationum ineptias: ut neq; Epiphanio, neq; Eusebio assentiri possim, Christianos fuisse illos existimantibus. Si Plinius Alexandriae iuridicus fuisset, idem fortasse de illis, quod de Christianis, iudicasset: nunquam tamen ad eam, ad quam Appion tunc euasit, impudentiam calumniandi euasisset. Sed cum de Christianorum conuiujs nunc quaeratur, adiiciendum est, quod ex Origenis lib. 3. ex Iob. intelleximus, eorum olim fuisse solennia etiam quaedam conuiuia natalitia, sicuti & oblationum natalitiarum meminit Tertullianus in libro de Cor. mil. Erant autem illi dies natales, quibus martyres uitam hanc profuderant, ut ad immortalitatem transirent: sicuti docet uetus epistola Ecclesiae Smyrnenfis. Caeterum, ut erant Christianorum religiosa conuiuia, sic & solennia ieiunia fuerunt. Tertullianus lib. 2. ad Vxor. commemorat ieiunia obseruanda: & in libro De resurrect. car. inter eorum sacrificia Deo grata, refert ieiunia, & (ut appellat) seras atque aridas escas.

Secundum mandatum tuum traicias esse uetueram.) Caius Iuriscōsultus cap. ult. De colleg. Sodales (inquit) sunt, qui eiusdem collegij sunt, quā Græci *traiciav* uocat. Talia collegia, in puincijs praesertim, Traianus coire nō patiebatur. Vnde & cum aliquando eum Plinius cōsuleret de instituendo Nicomedie collegio Fabrorum CL, rescripsit, sibi non placere. Meminerimus (inquit) prouin- et

22 ciam istam, & præcipuè eas ciuitates, eiusmodi
 22 factionibus esse uexatas. Quodcunque nomen
 22 ex quacunq; causa dederimus ijs, *traianus* graues
 22 fient. Sed & cum in Bithynia essent solennes
 quedam inuitationes, quibus homines mille in-
 terdum conuocarentur, sæpe etiam plures: Plini-
 us dubitauit, an hoc permittendum esset: & ue-
 ritus est, ut in speciem diamones incideret. Tra-
 ianus rescripsit, non immeritò hoc eum uereri:
 & propterea curare debere, & constituere, quod
 ad prouinciæ quietè pertineret. Diamone uide-
 tur quædam fuisse coitio multitudinis, loco u-
 no consistentis: quam Traianus propter me-
 tum seditionis, non tolerandam esse putabat. Er-
 go & hoc exemplo, synaxes & conuentus Chri-
 stianorum Plinius disturbat. Martianus noster
 in Pandectis ait, non esse prohibitum, religionis
 causa coire: sed hoc demum permitti collegijs li-
 citis. Et alio loco definit, collegium esse illicitū,
 nisi si ex auctoritate Senatus, aut Cæsaris coeat:
 cap. 1 & 3. De colleg. & corp. Vetus erat lex xii
 Tab. ne qui in urbe nocturni cœtus essent. Ea-
 dē tamē permittebat honestas *traianus*. Vtrumq;
 caput latius exposui in Comment. ad xii Tab.
 Sed Christianorum cœtus illicitis collegijs an-
 numerabantur: & quod olim Romæ in quæ-
 stione de Bacchanalibus decreuerat Senatus, &
 quod postea de collegijs sodalitijsque abolendis
 censuerat, etiam contorquebatur ad dissipandas
 Christianorum synaxes. Iosephus libro 14. Anti-
 quit. scribit, cum Iulius Cæsar edicto in urbe so-
 dalitia sustulisset: nominatim excepisse Iudæos,
 & singulariter ijs cōcessisse, ut religionis suæ cau-
 sa

sa conuenire possent. Mortuo Cæsare, confirma-
 tum est à Senatu, & Dolabella Consule, hoc de
 Iudæis priuilegium. Eademq; deinde fuit & Au-
 gusti sententia. Certè Plinius & in Capitolio &
 in tota Asia legere potuit multa huius generis
 decreta. Sed non audebat Christianis hoc exem-
 plo tãrundem tribuere. Olim Agrippa, cum Iu-
 deorum causam apud Caium Caligulam ageret,
 & Augusti edictum laudaret, quo permiserat Iu-
 daeos sacrorum suorum causa coire, & Præsidi-
 bus prouinciarum mandauerat, ut sinerent eos
 conuenire, atque (ut Philo loquitur) *εις τὰ συνα-
 γάγια συναίεσθαι*: causam, cur id rectè permittere-
 tur, hanc adiecit: quòd eorum cœtus non ad ali-
 quam turpitudinem aut seditionem, sed ad om-
 nem temperantiæ & frugalitatis doctrinam con-
 uenirent. Sic enim apud Philonem ait: *μη γὰρ εἶ-
 ναι τὰῦτα, συνόδους ἐν μέθῃ καὶ παρρησίας ἐπὶ συστάσει,
 ἀλλὰ διδασκαλίᾳ σωφρο-
 σιώνος καὶ δικαιοσύνης*. Cum de Christianorum con-
 uentibus eadem propè referret ad Traianum Pli-
 nius, eadem debuerat eos ratione tueri. Sed Ro-
 manis suspectæ erant nouæ coitiones multitudi-
 nis, præsertim cum hanc religionem mirabiliter
 inualefcere, & orbem propè totum ad se conuer-
 tere audirent. Et uerò quæ Posthumius Consul
 olim ad populum de Bacchanalibus dixerat, eti-
 amnum Romanos terrebant. Sanè Cicero libro
 secundo de Legib. cum nocturna uel peregrina
 sacra ac mysteria damnat, laudat maiorum seue-
 ritatem, Senatusq; ueterem auctoritatem, &
 Consulum, exercitu adhibito, quæstionem, atq;
 animaduersiones de Bacchanalibus. Multi tyran-

ni Christianos passi sunt domi delitescere. Sed synodos eorum, ut appellabatur, & synaxes nullo modo ferebant. Philo in Flacc. scribit, suo tempore fuisse Alexandriae sodalitia, quasi Bacchana lia: *θιασοι* ab eo appellantur, sed uulgo appellabantur *συνωμοτοι λιαι νδιναι*, ut idem narrat. Erat hoc quoddam seminarium seditiosorum hominum, & omnium uitiorum. Fortasse Romani metuebant, ne aliquod tale monstrum aleret ecclesia Christianorum. Denique quam antea ex Dione recitauit Mecœnatis sententiam, probabant. Mecœnas cum monet Augustum, ne patiatu nouam aut peregrinam religionem inualescere: ait, uerendum alioqui esse, ne eo prætextu cœtus, sodalitia, coniurationes, seditiones (quæ sunt pestes monarchiarum) inualescant. Et quidem nominatim hæc coniungit, *συνωμοται, συγδοται, ερασιβιαι*.

Ex duabus ancillis, quæ ministræ dicebantur, quid esset ueri, per tormenta querere.) Ministras hic intelligere uidetur ipsius Ecclesiæ: quæ, quod querebatur, proderet magis poterant. Christiani abs ministerio Ecclesiastico non arcebant seruos, si domini consentirent. Paulus Onesimum Philemonis seruum uocat *συνδρυον*. Sed & mulieribus aliquid ecclesiæ Cœchreenfis. Paulus Phœbem uocat *διδασκουσα* quere liberos homines, neque seruos in caput dominorum. Sed seruum alicuius corporis uel uniuersitatis torquere licebat in eorum etiam caput, qui eius corporis erant: ut Vlpianus lib. octauo de officio Procōsulis scripsit, cap. 1. De quæst. Sed & à ueteri S. C. de seruis in caput dominorum non torquendis, paulo post tempora Traiani

ni, exceptæ fuerunt tres causæ: nempe, adulterij, fraudati census, & maiestatis siue perduellionis. l. i. C. de quæst. Non dubito autem, quin & Plinius causam Christianorum talem esse iudicarit, in qua serui aduersus dominos torqueri possent. Porrò Vlpianus ait, Adrianum Imp. rescripsisse, ab eo incipiendam esse quæstionem, à quo iudex faciliè uerum scire posse credat. Hoc Plinius etiam fecisse uidetur, cum has ancillas ad quæstionem uocauit: & infirmiore[m] illum sexum, à quo facilius confessionem exprimere potuit, torfit. Sed iniquiores illi Præsides fuerunt, qui hoc postea imitati sunt, non ut indicium aliquod uerum elicerent, sed ut conficti criminis testimonium falsum extorquerent: quod & proposita spe impunitatis, & præmio uenabantur. Itaque Tertullianus non immeritò conqueritur, Christianorum infestationem (ut loquitur) nimium operatam esse domesticis indicijs. Ac eo quidem tēpore Seuerus Imp. rescripserat, cum quæstio de seruis contra dominos haberi non debeat, multo minus indicia seruorum contra dominos admittenda esse: ut narrat Vlpianus cap. 1. De quæst. Sed eo iure non utebantur in causa Christianorum. Sanè epistola Ecclesiæ Lugdunensis narrat, subornatos ab aduersarijs, & metumentorum etiam commotos Christianorum quosdam seruos fuisse, ut dicerent, in Christianis cœtibus esse Thyestea quædam conuiuia, & incestas libidines. Verùm bene habet: magis ingenuas fuisse ancillas, quas Plinius torfit, minimeque ad mentiendum induci potuisse: & uerò Plinium ingenuè confiteri, nihil de Christia-

nis cœtibus tandem se comperisse, quàm quòd iam audierat: quanquam barbaro quodam fastidio totam eorum religionem irrideat. Porro in hac causâ facilè audiebatur indicium mulierularum: ut & in quæstione maiestatis audiri, probat Papinianus, exemplo Ciceronis. Sed & olim Bacchanalia cuiusdam primùm libertinæ meretriculæ indicio detecta fuerant. Neque dubito, quin quod in ea interroganda Posthumius Consul fecerat, Plinius hic imitatus sit. Sed æquior erat, quàm ut eos imitaretur, de quibus Iustinus in Apologia priori conqueritur: quòd seruos & mulierculas tormentis cogent, Christianis ea affingere, quæ ethnici ipsi in suis sacris turpiter faciebant.

Nihil aliud inueni, quàm superstitionem prauam & immodicam.) Cicero Iudæorum olim uocauerat barbaram superstitionem, cui occurrendum etiam esse dicebat. Cor. Tacitus, Plinij familiaris, Christianorum exitiabilem superstitionem appellauit lib. 15. Suetonius, alter Plinij sodalis, superstitionem nouam & maleficã. Plinius nunc describit. Nam & in Paneg. ad Traianum, peregrinæ superstitionis (ut loquitur) mysteria nescio quæ superbè irridet. Eadem ætate Lucianus *ἡλικὸς* *ἢ* *ἡλικὸς* atque etiam irridendo *ἡλικὸς* *ἢ* *ἡλικὸς* Christianorum appellat in Pereg. Quid cum profanis hominibus facias? Quanta sit impietatis audacia ad damnandam religionem, uideamus. Nihil illa habet, quod in hac liquidò reprehendat. Imò uerò sic eam describit, ut commédare uideatur. Interea confuse tamé eam damnare non desinit. Et quid tandem sibi uult Plinius, cum uel prauam

prauã dicit, in qua nihil mali deprehedit, uel immodicam superstitionem uocat? An Ciceronem laudat, qui in oratione pro Domo sua ait, bonorum esse Pontificum, monere, modum quẽdam esse religionis: nimium esse superstitiosum non oportere? An uerò auunculum suum, qui non dissimulauit sese & Epicureũ & *ἀθεοῦ* esse, potius laudat, quia nullius religionis fuerit? An ueram, rectam, & bene temperatam religionẽ esse putat, ludicram & inanem quandã uanæ superstitionis simulationem? Scripsit eo tempore Plutarchus librũ *τῶν ἐπιθεωρητικῶν*: impietatẽ & superstitionem rectẽ notat. Sed religionem, quam in medio collocet, non uidet. Fortasse ad Christianos accessisset, sed principem suũ Traianum reformidabat. Interea nimium profectò ineptus est Plinius, qui Christianis, hoc est, omnium superstitionum acerrimis aduersarijs, prauam & immodicam superstitionẽ affingit. Sed quamcunque tandem iniuriam ijs faciat, multo tamen postea fuit ille in ipsa quoque Bithynia importunior philosophaster, qui laudans tyrannorum sæuitiam declamabat aduersus nostrorum religionem, quam appellabat anilem & impiam superstitionem. Qualis eodem tempore in eadẽ provincia iudex ille etiam fuit, qui cum uideri uellet non nescire quæ nam esset hæc religio, scribendo eam falsi conuincere, & sæuendo exterminare uoluit, ut Lactantius narrat lib. quinto.

Propter periclitantium numerum.) Hæc igitur præcipua consultationis ratio fuit. Tertullianus in Apolog. ait, Plinium hac multitudine perturbatum, consuluisse Traianum, Iurisconsulti in

Pandectis aiunt, grassantibus delictis exacerbanda esse supplicia, quoties multis peccantibus exemplo est opus. At Plinius tantam uidebat esse multitudinem Christianorum, ut tota fuerit cædibus propè exhaurienda prouincia, si in omnes animaduertetur. fecitque sæpe delinquentium multitudo, ut Romani deliberarent non tam de supplicio augendo, quàm de minuendo, & seueritate remittenda. Extat huius generis pulcherrima deliberatio apud Cor. Tacitum. Profectò Seneca libro secundo de Ira, insanum & insanabilem fuisse iudicat quendam Volesum, qui tempore Augusti, cum trecentos una die securi percussisset, etiam exultans exclamauit: O rem regiam. Sed & decimationes Legionum significant, de tota multitudine, quæ deliquisset, non fuisse sumptum semper supplicium. Sanè Linius lib. 28. scribit, aliquando Legionem ad quatuor hominum millia in foro Rom. securi percussa esse. Sed sæpius solebant Romani decimū quemque sortiri, qui tantum pœnas daret. Quāquam ipsa quoque decimatio uisa hic sit Plinio ualde sæua & crudelis, cum non una aliqua legio, sed tota prouincia deliquisse uideretur. Sic & Terullianus ad Scapulā, Præsidem Carthaginensem: Quid facies (inquit) de tantis millibus hominum, tot uiris ac sceminis, omnis sexus, omnis ætatis, omnis, dignitatis offerentibus. se tibi? Quantis ignibus, quantis gladijs opus erit? Quid ipsa Carthago passura est, decimāda à te? &c. Eodem loco narrat, quendam Asiæ proconsulem Arrium Antoninum, cum multi Christiani rei essent, seque etiam ultro sisterent, paucis duci iussis, reliquos

quos dimisisse. Crudeliores fuerunt præfides tempore Diocletiani. Nam & tunc in Phrygia Christianorum quædam ciuitas tota, obsidione cinctâ, flammis deleta est, cum magistratu & populo uniuerso. Narrat hoc Eusebius. Sed & Constantius lib. 5. Aliqui (inquit) ad occidendum præcipites extiterunt: sicut unus in Phrygia, qui uniuersum populum cum ipso pariter conuenticulo concremauit.

Propè iam desolata templa cœpisse celebrari.) Oportet terribilem Christianis terrorem incussisse Plinius, si quod hic affirmat, uerû sit. Sed errat profecto, qui tam facillè sibi persuasit, reprimi atque a deo opprimi Ecclesiâ Christi posse. Certè & post Plinium, in tota Bithynia atque ora Pontica, fuit ea constantia, ea Christianorum multitudo, ut quale semen relictum fuerit, facillè intelligi possit. Quanquam & sanguis Christianorum semen sit, ut Tertullianus ait. Qualis in Bithynia fuerit ecclesia Nicena & Nicomediensis: qualis in Põto, Neocesariensis & Heracleësis: quales Christiani post Plinij ætatem in uicina uel Galatia, uel Phrygia, Ecclesiasticæ historiæ narrant. Certè ne Diocletianus quidem ipse, qui Nicomediæ suû palatiû habuit, potuit Christianos ijs locis exterminare. Neque tamen Plinio fidem non habeo, narranti, multos ad idolorum templa reuersos esse. Nâ & Paulus Apostolus Galatarum turpem iam inde ab initio fuisse *ἀνομιάν* scribit. Interea, ut plures redeant, consulit Plinius, proponendam redeuntibus spem impunitatis: hoc est, illecebram maximam. Multi Imp. non dissimili simulatione clementiæ, Christianorum animos

animos olim pertētarunt. Imò uerò Maximinus Imp. edictum promulgauit, eos blanditijs esse alliciendos & emolliendos. Plinius tamē agit simplicius, & Romano more: & fortassis huc quoq; referebat ueterem illam XII Tab. legem, SANATIBVS IDEM IVS ESTO, QVOD FORTIBVS. In alia causa aut crimine, prohibentur proconsules calamitosorum precibus illachrymari: neq; aut deprecationi aut misericordiæ locum relinquit seueritas iuris Romani. Sed alio hic iure utendū esse, putat Plinius.

Haecenus Plinij & relationē, & consultationē, simul & consilium audiuius. Nunc Traiani responsum, iudiciūq; audiamus. Natura placidus erat & clemens: dictusque etiam est optimus princeps. Plinius in Paneg. ualde eum laudat, quòd pro templis excubaret. Sed si non fuit profanus, certè fanaticus potius fuit quàm religiosus. Plutarchus ad eum scripsit præcepta politica. In ijs grauitè monet, omnia in Rep. ad cultum Dei esse referenda. Sed Romani potius uolebant ad Rempub. referri, atque accommodari religionem. Traianus diu uixit Antiochiæ, ubi nobilissima erat ecclesia Christianorum. An de ea aliquid interea audierit, nescio. Sed profectò contempsit: ac ne terribili quidem illo, qui tunc Antiochiam totam concussit, terræmotu excitatus est, ut de uera religione quicquam cogitaret. Totus erat in bellis suis Parthicis. Interea quid de Christianis rogatus responderit, audiamus.

ACTVM quem debuisti.) Actum uocat, extraordinariam Plinij quæstionem. Extraordinariū hoc crimen de quo agebatur, erat. Nulla enim de eo
lex

lex certa erat. Traianus esse etiam debere hoc iudicium extraordinarium, hoc est, Magistratum cognitioni & imperio relinquendum esse putat.

Conquirendi non sunt: si deferantur & arguantur, puniendi sunt.) Tertullianus in Apolog. ait, Traianum rescripsisse, inquirendos quidem non esse, oblatos uerò puniri debere. Eusebius uertit: τὸ ἄριστον νόμον φύλον μὴ ἐπιτελεῖσθαι μὲν, ἐμπειροὺν δὲ πολεμεῖσθαι. Sed plus aliquid habent illa Traiani uerba: *Si deferantur & arguantur.* Principiò fuit illud moris Romani, ut nullus sine accusatore condemnaretur. Cicero ipse hoc dixit in oratione pro Rosc. Amerino. Cæterum posteaquam ordo uetus iudiciorum publicorum mutatus fuit, non semper est expectatus accusator legitimus: & uerò ea fuit Christianorum primùm conditio in orbe Romano, ut pauci dignarentur ad eos accusandos descendere: quidam etiam non auderent, præsertim cum audirent Tiberium comminatum esse periculum accusatoribus eorum, ut suprâ dixi. Quid igitur? Cœperunt magistratus ipsi, & præfides ultrò in eos inquirere. Nam & tandem sic à Magistratibus fuerunt mandatæ delictorù, præsertim grauiorum, & criminum quæstiones, ut & accusatores & iudices propè esse uiderentur. Martianus Iurisc. Mandatis (inquit) cauetur, ut præfides, sacrilegos, latrones, plagiarios conquirant: & prout quisq; deliquerit, in eum animaduertant. Item Vlpianus: Congruit (inquit) bono & grati præfidi, curare ut pacata atque quietâ prouincia sit: & debet malos homines conquerere. Nunc Traianus uideretur Christianos eximere, quia neque sacrilegi, neque fures, neq; latrones

trones sint: neque, ut perturbēt prouincias, committant aliquid dignum publica & extraordinaria inquisitione. Non liberat eos criminali & legitima accusatione: sed si accusator desit, patitur eos impunè latère, neque ad eos uexandos pertinere uult mandata de flagitiosis hominibus conquirendis. Præsidium inquisitioni subseruiebāt, qui dicebantur Irenarchæ & Curiosi: quorum frequens est mentio in libris iuris Ciuilibus. Tales uerò Quæstores, sæpe sycophantæ & calumniatores erant. Horum itaque Coryceorum insidijs Christianos eripere, magnum profectò & singulare beneficium fuit. Miror itaq; Tertullianum id non agnoscere. Exclamat aduersus hoc Traiani rescriptum: O' sententiam necessitate confirmam. Negat inquirendos, ut innocentes: & mandat puniendos, ut nocentes. Parcit, & sæuit: dissimulat, & animaduertit. Quid te ipsum censura circumuenis? Si damnas, cur non & inquiris? Si non inquiris, cur non & absoluis? &c. Hi aculei Tertulliani fortasse possent retundi, si ingenuè agamus. Medium est quippiam, inter damnare accusatos conuictosque, & non inquirere in eos qui delati non sunt. Neque sanè criminalium iudiciorum omnium est una conditio. Sūt quædam priuata, sunt quædam publica. Et modò ordinaria, modò extraordinaria erant. Itaque & publicorum criminum quædam esse poterunt, in quibus Quæstor accusatorem expectare non debeat: quædam uerò, in quibus ordo uetus iudiciorum seruari posset. Nam & sunt quædam, in quibus uindicandis ne magistratum quidem expectare sit necesse. Hæc ego discrimina nunc noto,

noto, non quòd non sentiam iniquum esse Traianum, qui Christianos non absoluit, quos nullo crimine conuincit: sed quòd rectè uelim eius sententiam intelligi, & sine cauillatione. Sæpe deerat legitimus accusator: multiq̄ue ab accusatione abhorrebant, propter subscriptionis periculum. Ibi securos Traianus esse uult Christianos. Et uerò Tertullianus ipse in eadem oratione, tandem aliquod agnoscit eius beneficium. Ait enim, eum ex parte frustratum esse leges Romanas, quæ aduersus Christianos cõtorquebantur, cum uetuit inquiri Christianos. Iubebat itaque Traianus, præfides hic ueluti cõnuere, quos in alijs causis tamen ualde curiosos esse uolebat. Sanè & in conquirendis damnatorum bonis nimiam iudicum diligentiam non laudant Ro. leges. Præterea obseruandum est, hoc Traiani rescriptum eò quoque pertinuisse, ut si quis Christianus captus esset, non torqueretur ad socios indicandos: imò ne de ijs quidem interrogaretur. Quod sanè significare mihi uidetur Tertullianus in Apolog. Ad socios (inquit) ad conscios inquisitio usque extenditur. Solū Christianum inquiri non licet. Magnum rursus in eo beneficium profectò fuit. Statim atque unus aliquis comprehensus Christianus erat, tota alioqui Ecclesia in periculum uocabatur, ne in quæstionibus eam infælix reus proderet cogere. Nam neque obseruabatur, quod Pius Imp. rescripsit, eum qui de se confessus est, in caput aliorum torqueri non debere: cap. 16. De quæst. In Pandectis quoque edictum extat, ut cum Irenarchæ apprehenderint latrones, interrogent eos de socijs, &

64 EDICTA PRIN. R O.
& receptatoribus, & interrogationes literis in-
clusis atq; ob signatis ad cognitionem Magistra-
tuum mittant. cap. 6. De custod. & exhib. reor.
Tam curiosam inquisitionem in causa Christia-
norum esse Traianus noluisse uidetur. Quan-
quam nō ignorem, minimè fuisse semper in hoc
genere obtemperatum Traiano. Sed Ecclesiasti-
cæ historiæ id relinquo. Porrò ne quis mire-
tur, quod hic est, *Si deferantur & arguantur*, Tertul-
lianum dicere, *Si offerantur*: obiter etiam notan-
dum est, offerendi uerbum apud Iurisconsultos
esse accusatoris, ueluti reum sistentis. Sic in Pan-
dectis cap. 13. §. ult. De re milit. legimus, deserto-
rem à patre oblatū, qui delatus & accusatus à pa-
tre fuerat. Sic cap. 9. §. 3. De offic. Proc. Sic eti-
am deferēdi uerbum hic accipere debemus, non
ut delatorem, hoc est calumniatorem (nam tale
hominum genus, quàm audiri noluerit Traia-
nus, satis ostendit Plinius in Paneg.) sed ut accu-
satores potius significat. Tertullianus ad Scap-
narrat, quendam præsidem, qui Prudens appel-
labatur, missum ad se Christianū cum elogio, di-
misisse scisso elogio, & negasse sine accusatore se
auditurum hominem, secundum mandatū. Hic
Traiani mandatū. Deinde ius commune, ut e-
logio non temerè crederet. Nam & ubi omnino
accusator non erat necessarius, tamen ex solo sta-
tim elogio reus non condemnabatur. Non es-
se eorum epistolis credendum, qui quasi damna-
tos ad præsidem remiserint: neq; Irenarcharum
elogijs, quia non omnes sint bonæ fidei: sed ex
integro causam cognosci debere, mandatū o-
lim

lim fuisse, Martianus in Pandectis ait, cap. 6. De
 custod. & exhib. Hæc elogia siue relationes uo-
 cabantur etiam notoria: quæ etsi ad conuincen-
 dū statim reū non sufficerent, ualebāt tamen, ut
 reus in ius traheretur, interrogaretur, sepe etiam
 torqueretur, licet alius accusator deesset. Quod
 intelligi potest ex nostrorum quoq; literis, hoc
 est, lege Gratiani Imp. quæ extat Cod. De accu-
 sat. & Augustini epistola CLIX & CLX. At uide-
 tur Traianus noluisse propter solum elogium,
 sine accusatore, Christianos teneri & interroga-
 ri. Qua pœna puniendi essent conuicti Christia-
 ni, non exprimit. Tertullianus ad Scap. ait, ab
 initio mandatum fuisse, ut gladio animaduerte-
 retur in Christianos, idque suo adhuc tempore
 obseruasse præsidē Mauritanix. Fortasse ea quo-
 que fuit Traiani sententia: & inter pœnas capi-
 tales, hæc supplicij species minus infamis mi-
 nusque sæua habebatur. Immanis fuit illa Ne-
 ronis feritas, qui Christianos ferarum tergis con-
 rectos, abs canibus dilaniari uolebat, aut cruci-
 bus affigi, aut flammis torreri: sicuti Cor. Taci-
 tus narrat. Sed post Traianum eadem fuit sæui-
 tia. Crucibus (inquit Tertullianus in Apolog.) «
 & stipitibus imponitis Christianos. Vnguibus «
 deraditis latera Christianorum. Cervices poni- «
 mus: ad bestias impellimur, ignibus urimur, in «
 metalla damnamur, &c. Item, Sic nos ad Deum «
 expansos unguæ fodiant, cruces suspendant, i- «
 gnes lambant, gladij guttura detruncent, bestix «
 insiliant, &c. Posteriorum temporum histori-
 am nunc non attingo, in qua horrenda huius ge-
 neris supplicia leguntur.

Ita tamen ut qui negauerit se Christianum, idq; reipsa manifestum fecerit, id est, supplicando dijs nostris, quamuis suspectus in præteritum fuerit, ueniam ex pœnitentia impetret.) Hic uisus est sibi Traianus ualde moderate & clementer agere. Itaque & ille præses Aemilianus ingrati uocat Dionysium episcopum Christianum, qui tale beneficium Valeriani Imp. non agnosceret, neque eo uti uellet. Præses talem conditionem uocat *πραότητα ἡδὲ φιλευσθεύειαν* Imperatoris. Sanè non solent crimina pœnitentibus remitti: neq; ulla est ordinaria pœnæ deprecatio. Nam, ut olim ille dicebat, Ecquis nocens esse poterit, si negare sufficiat? ita dici etiã posset, Ecquis damnari nocens poterit, si pœnitere sufficiat? Scipio sanè in quadam seditione militari, contentus supplicio eorum qui seditionis duces fuerant, reliquæ multitudini pepercit, inquit: Quod ad uos uniuersos attinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum habeo. Liuius lib. 28. Cæterùm si propius consideremus, quæ sit indulgentia Traiani, nullam uim intelligemus esse potuisse Ecclesiæ magis inimicam. Et qualis tandem est pœnitentia, quam exigit? Cum Asiæ proconsul Polycarpo minitaretur, sese bestiis illum esse obiecturum: hanc etiam addidit conditionem, *εὰν μὴ μετανοήσῃς*. Sed quid ad hæc constans reus? *ἀμετάθετος* (inquit) *ἡμῖν ἢ ἀπὸ τῶν λιγῶν τῶν ἄνω ἐπὶ τὰ χεῖρα μετανοῖα, λιγῶν δὲ μετατιθεσθαι ἀπὸ τῶν χαλεπῶν ἐπὶ τὰ δίνεια*. Sic enim est in epistola ecclesiæ Smyrnenfis. Extat etiam apud Eusebium lib. 7. cap. 11. uetus epistola Dionysij episcopi Alexandrini, qui tempore Cypriani uiuebat. In ea narrat, sibi rem fuisse cum Æmiliano quo-

quodã præfide, qui hãc impunitatis cõditionem proponebat, secutus literas suorum Imp̃p. si reus obliuisceretur eorum quę contra naturã sunt (sic enim religionem Christianam notabat) & ad ea quę secundum naturam sunt, reuerteretur: hoc est (ut interpretabatur) adoraret deos Ro. Dionysius respondit, se Deum suũ deserere non posse, nec uelle. Præses urgebat, ut saltem cum eo coleret & alios deos: se quoque hac conditione contentum fore. Verũm ne illud quidem impetrare potuit. Cæterũm nunc obseruemus, non esse sola inficiatione contentum Traianum, neque uerbis fidem habere uult illius, quam exigit, pœnitentię testimonium extare: Sacrificando (inquit) dijs nostris. Cõtrã uerò, Ecclesia pœnitentiam ueram, hoc est, abs peccato ad pietatis studium conuersionem exigens abs ijs qui lapsi erant & dicebantur, ueniamque postulabãt, exigebat etiã solẽnem exomologesim, & publicam eius actionem, ac ueluti cõsignatam testificationem animi pœnitentis. Sepe etiam chirographo illos suo obstringi uolebat, ut indicat Tertullianus contra Prax. Cæterũm ut ad diluendam religionis Christianę suspicionem postulat Traianus sacrificium coram idolis: sic Plinius, ut & Christo malediceretur, & imago quoque Traiani adoraretur, postulabat. Præses ille Asię, qui Polycarpum uexabat, cum Cæsaris imago deesset, imperauit, ut per eius fortunam reus iuraret: sicuti alij præfides uolebant, ut per principis genium iuraretur, cum testimonium requirerent repudiatę religionis Christianę. Et qui paulo post Lugduni Christianos exagitabãt, in primis hoc

urgebant, ut rei per nomina idolorum iurarent. Quod certè ut facerent, qui reuera Christiani erant, cogi non poterant: sicuti etiam Tertullianus & Arnobius testantur. Meminerant, quod olim docuerant Prophetæ, in iureiurando inesse quandam diuini cultus speciem. Sanè Tertullianus ad Scap. cum narrat, præfides sæpe multa dissimulasse & condonasse, scribit, quædam, qui Asper uocabatur, cum Christianum modicè uexasset, & statim deiectum esse uideret, non compulisse ut sacrificium faceret. Dimisit ergo iam trepidantem atque labantem, neq; quod hic Traianus præscripsit, exegit. Et uerò post tempora Traiani non tam fuerunt morosi præfides: hoc est, cum uix impetrare, aut tormentis etiam extorquere possent, ut reus uno uerbo se negaret esse Christianum, fuerunt sæpe contenti uel minima inficiatione: uisiq; sunt sibi, cum eam expressissent, triumphare. Dabant etiam confesso diem ad deliberandum, etsi is profiteretur nolle se præterea deliberare. Quid dicam, Diocletianum edicto etiam præcepisse, ut non solum terrore cogeretur reus ad sacrificandum: sed & ueluti obtorto collo ad aram pertractus, per uim adigeretur? Certè Marcus Antoninus, cum edictum pro Christianis suum, quod postea proponemus, ederet, nominatim uetuit, ne præfides tale aliquid aut tentarent, aut captarent: *eis μεταβολῶν* (inquit) *μη μεταγγειν.*

Sine auctore propositi libelli, nullo crimine, locum habere debent.) Quæ conceptio & formula libelli actorij, quæ inscriptio atque subscriptio esse debeat, Paulus in Pandectis ostendit, cap. 3. De accus.

cus. Sed auctoris profectò, hoc est, accusatoris, uel eius qui dat libellum, nomen in primis inscribi atque subscribi debere cõfirmat. Et Vlpianus lib. 7. De officio proconsulis, scribit, cum alicui crimen obijcitur, præcedere debere in crimẽ subscriptionem. Idque inuentum esse, ne facillè quis profiliat ad accusationem, cum sciat inultam sibi accusationem nõ futurã: cap. 7. De accus. Cum ergo in criminibus non solum accusator nomen suũ profiteri, sed se etiam debeat sua manu obligare, ad subeundam calumniæ pœnam, si calumniari uideatur: meritò hic reiijciuntur libelli sine auctore, cum famosi magis quàm accusatorij uideantur: & indicent scriptorem, qui latitat, esse calumniatorem. Cur enim alioqui palàm accusare non audet?

HACTENVS Traiani de Christianis iudicium audiuius. Sulpitius Seuerus scribit, eum, cum tormentis & quæstionibus nihil in Christianis morte aut pœna dignum inuenisset, sequiri in eos ultra uetuisse. Sed quid is iusserit, uetuerit'ue, ex eo ipso cum audiam, quid Sulpitius hic narret, nihil moror.

Traianus, Adrianum Imperij Romani hæredem reliquit. Accusari Christianos permiserat: & eo solo nomine quòd Christiani essent, si se Christianos confiterentur, damnari puniriq; uoluerat. Adrianus Traiano æquior atque melior esse uoluisse uidetur: ut Christiani, si nullum esset aliud eorum crimen, non uexarentur. Sulpitius ait, eum in hac causa pronũciasse, Esse iniustum, ut quisquam sine crimine reus constitueretur. Sed quid pronũciauerit, ex ipso melius

intelligemus. Ut ad Traianum Plinius, sic Granianus Asiæ proconsul ad Adrianum retulerat, quod in prouincia de Christianis & eorum causa compererat. Valde equidem uellem etiam extaret hæc Graniani relatio. nam & hæc consultatio ueluti interpres esset ipsius responsi: neque minus quàm epistola Plinij, conferret ad describendam ecclesiarum eius temporis conditionem. Sanè Orosius significat, Christianorum causam egisse hunc Granianum. Nam per eum, ut per Quadratum & Aristidem, compositis de religione Christiana libris instructum atque eruditum Adrianum ait præcepisse, per epistolam ad Minutium Fundanum proconsulem Asiæ datam, ut nemini liceret Christianos sine obiectu criminis aut probatione damnare. Sed Orosius suo more, multa hic temerè miscet. Equidem existimo hunc Granianum, quem ille legatum uocat, simpliciter retulisse ad Adrianum de Christianis & eorum innocentia, & aduersariorum calumnijs, quod compererat: nec tamen illorum causam egisse, ut Quadratus egit. non enim hoc proconsulis Romani erat. Sed profecò Granianum Plinio æquiores Christianis fuisse, & Adrianum Traiano, non inuitus agnosco. Olim Apostolus Sergiū Paulum Cypri proconsulem, docilem discipulum atq; auditorem habuit. Gallionem Achaïæ proconsulem, deinde habuit negligentem potius quàm iniquum. Postremò Festum & Felicem in Iudæa non dissimiles iudices nactus est. Sic est cōgressus cum quatuor Romanis præsidibus. Nunc duos, qui sapientissimi uideri uoluerunt, Christianorum iudices adijci-

mus,

mus, Plinium & Granianum. Estque operæ præcium, ingenium iudiciumque singulorum confidere. Priusquam Adrianus responderet, decesserat Granianus: sed eius successor Minutio Fundano respondit, quod principe non barbaro dignum fuit: dignum etiam quod Iulianus tunc retulisset in suum edictum perpetuum. Non extant Latina uerba huius rescripti, sed extant in Græcam linguam conuersa: ex qua etiam in Latinam rursus transferri possunt. Olim principum rescripta, edicta, decreta, Latinè sæpius scribi primum solebant. Sed Græci fuerunt, quàm Itali, diligentiores in ueteris Ecclesiæ monumentis conseruandis. Iustinus in sua ad Antoninum Pium Senaturnque Rom. Apologia pro Christianis, Adriani rescriptum illud obtendit, cum, ut in eorum causa, iuris, iudiciorumque ordo atque ratio seruaretur, postularet. Eusebius testis est, Romana lingua conceptum, ut scriptum primum fuerat, suæ Apologiæ Iustinum attexuisse. Sed exemplum nunc tantum superest, quale est ab Eusebio expressum Græcè. Epitome Dionis narrat, in historia Eusebij extare quasdam epistolas Adriani, quibus grauitè comminatur ijs qui Christianis molesti erant: iuratque Herculem, sese in eos animaduersurum esse. Huius iurisiurandi mentio est in ea epistola, quâ in Eusebio reperi. Ipse Antoninus Pius in suo rescripto, quod suo paulo post loco subijciam, ait Adriani rescripsisse multis præsidibus prouinciarum, ne Christianis molesti essent, si nihil molirentur aduersus Rom. Imperium. Sed & Melito Sardenfis in sua ad Lucium Verum, Pij F. Apologia, cuius fragmentum

extat apud Eusebium, testis est, Adrianum & Minutio Fundano Asiæ procōsuli, & compluribus alijs scripsisse. Ex multis rescriptum unum extat, ut dixi. Illud tale est:

ΜΙΝΟΥΚΙΩ ΦΟΥΝΔΑΝΩ. Επιστολήν ἔδειξάμην γραφεῖσάν μοι ἀπὸ σόφρονίου γραβιανῶν λαμπροτάτου ἀνδρὸς, ὃν τινα διεδέξω. οὐ δυνάμει μοι οὐρ τὸ πρῶμα ἀφ' ἑκτον καταλιπεῖν, ἵνα μήτε οἱ ἀνθρώποι ταράττωται, καὶ τοῖς συνοφάνταις χορηγία λαμπυρίας παρὰ ἑσθ' ἔεισεται εἰς τάντιν τὴν ἀξίωσιν οἱ ἐπαρχιωταὶ δεινῶνται διῆχθ' εἰσεῖσθαι κατὰ τῶν χριστιανῶν, ὡς καὶ πρὸ βήματος ἀποπέμνεται, ἐπὶ τοῦτο μόνον τραπεῦσιν, ἀλλ' οὐκ ἀξιώσεσιν οὐδέ μόναις βοαῖς, πολλῶ γὰρ μάλλον προσῆκον, εἴ τις λαμπυροῦν βούλοιο, τὸτό σε διαγιγνώσκων, εἴ τις οὐκ λαμπυροῦν ἔκινῃ παρὰ τοὺς νόμους περὶ τούτων, οὕτως ὅτι κατὰ τὴν δυνάμειν τοῦ ἀμαρτήματος, ὡς καὶ τὸν ἡρακλέα εἴ τις συνοφαντίας χάειν τούτο προτείνωι, διαλάμβανει ὑποβίβησθαι δεινότητος, καὶ φροντίσε ὅπως αὐτὸ ἐνδυνήσεται.

Hæc Latinè quoque reddenda sunt, non ut verba adnumeremus, sed ut sententiam edamus.

MINUTIO FVNDANO.

Accepi epistolam, quam ad me scripserat Serenius Granianus v. c. cui tu successisti. Digna res est, de qua cognoscatur: ne & magnæ alioqui turbæ excitentur, & calumniatorum maliciæ indulgeatur. Si provinciales posse se putant Christianos in iudicio reos peragere: id legitime faciunt. Clamoribus verò & tumultibus locus nullus esto. De causa cognoscere tu debes:

ac si quid aduersus leges facere Christiani uideatur, animaduertito, et noxiæ pœna par esto: ita quidem mehercle, ut qui calumniæ causa ad accusandum descendet, sentiat etiam tuæ animaduersionis seueritatem.

Principiò, ut Plinius ad Traianum scripserat, sibi hanc uideri causam dignam cõsultatione: sic Adrianus, in primis indicat cognitione dignam esse. Tertullianus ait, Adrianum fuisse omnium curiositatum exploratorem. Utinam curiosus de religione Christiana etiam quæsiisset. Sed illud interea boni est exempli, quòd non negligat, quæ abs præsidibus de ea referebantur. Varro apud Aulum Gellium testis est, moris maiorum fuisse, ut de rebus diuinis prius quàm de humanis ad Senatum referatur. Sed aliæ præterea causas fuerunt, quæ præsidēs non malos impellerent, ut de Christianis ad principes multa referrent. Traiani (ut uidetur) rescriptũ minimè represserat calumniatorum audaciam, minimeque restinxerat illam odij publici flammam, qua Christianorum innocentia conflagrabat. Christianum esse, crimen erat: neque hoc sustulerat Traianus. Non igitur deerat, quod aduersarij accusarent. Præsidēs, qui æquiores uideri uolebant, si nihil præterea committeretur aduersus leges publicas, hærebant: atque ut cogitationis pœnam nullam esse abs Iurisconsultis audiebant, sic priuatę religionis, quæ Rempub. non perturbaret, questionem statim capitalem esse nõ putabant. Neque sanè tunc Romani tam morose, quàm olim

Græci *ὑπὲρ τῶν μυστηρίων* indicia exercebāt. Seneca lib. 6 Controuersiarum, laudat actionem læsæ religionis. Sed insolens & infrequēs ea Romæ fuit. Itaque & Iulius Cæsar in medio Senatu sententiam suam dicens de Catilinarijs, apertè ausus est primam totius religionis partem irridere. Sed & Granianus, & similes multi præfides, intelligebant Christianos magis esse religiosos (qualiscunque tandē eorum religio esset) quàm ut in ijs crimen impietatis hæere posset. Et fortasse sapientum iudicum aures circūsonabat nobilis illa sententia Græci Oratoris: Non minus impium esse, eos qui non peccarant, impietatis condemnare, quàm impios absoluerē. Extat hæc Andocidis oratio *ὑπὲρ τῶν μυστηρίων*, quæ in Alcibiadis causa habita est. Sed ut Atheniensem populū in ea causa mirabiliter tumultuatū esse, & ad omnem sæuitiam exarsisse narrant Thucydides & Plutarchus: agnoscitq; Isocrates, nulla magis in re furentem multitudinem concitari & insurgere, quàm ubi quis mysteriorum reus est: sic in Asia Granianus sensit, eam hoc nomine uehementer inflammari. Nam & quo magis lenti in hac causa iudices esse uiderentur, tanto aduersarij accusatores magis fremebant, & infanum populum incendebant. Clamabant, Christianos esse hostes publicos. Vociferabantur, esse homines seditiosos atque flagitiosos. Si iudices cessarēt, multitudo irruerat, & uim pro iure intendebat. Quid facerent attoniti Magistratus? Adrianus, ne propterea cedāt, iubet. Ad tribunal & iudicia rem reuocat: neq; seditiosis uulgi clamoribus infelices reos opprimi atque obruitur.

titur. Iudæis Romani reliquerant iudicium Ze-
 li (ut appellabatur) hoc est, ut sine forma & ordi-
 ne iudiciorum possent in suæ gentis hominem,
 quem blasphemum esse putabant (ut loqueban-
 tur) statim irruere, & alioqui etiam indemnatum
 lapidare. In Christianos hoc sibi licere mul-
 ti etiam olim uolebāt, ut in homines sacros, qui
 impunè occiderentur. Cum hoc non permitte-
 retur, fremebat multitudo, & publicis calamita-
 tibus magis atque magis incendebatur. Si (in-
 quit Tertullianus) Tiberis ascendit in mœnia,
 si Nilus non ascendit in arua, si cœlū stetit, si ter-
 ra mouit, si fames, si lues, statim CHRISTIANOS
 AD LEONEM, acclamatur. Quid igitur? Talibus
 allatrantis mundi rictibus atque rugitibus Adria-
 nus se opponit. Cum aliquando Diocletia-
 nus Imp. aliquem absolueret, circumstans popu-
 lus tumultuando reclamabat, morte dignum es-
 se. Ille uerò fortiter atque constanter alterā hanc
 sententiam edidit: Vanæ populi uoces non sunt
 audiendæ. Nec enim uocibus eorum credi oportet,
 quando aut obnoxium crimine absolui, aut
 innocentem condemnari desiderant. Hoc Dio-
 cletiani responsum in Codicem cōstitutionum
 abs Iustiniano nostro relatum est, capite 12. De
 pœn. Sed Adrianus hoc loco in causâ Christia-
 norum tale aliquid prius pronunciaſſe atque e-
 dixiſſe uidetur. Atque hoc etiam exemplo com-
 motus aliquando ipse Septimius Seuerus fu-
 iſſe uideri poſſet. nam Tertullianus ad Scap. nar-
 rat, eum in hac causâ populo furenti in os palam
 reſtituſſe. De Pontio Pilato, de Scriba Epheso,
 & Tribuno Hierosolymitano, nihil nunc dico:
 quos

quos Sacrae literę narrat, non statim celsisse com-
 motę multitudini in crimine & quęstione reli-
 gionis. Sed profectò nunquam magis opponere
 se Magistratus debet coortę seditioni ignobi-
 lis uulgi, animis manibus que sæuientis. Ipse Fe-
 stus præses Iudææ narrat regi Agrippæ, cum Iu-
 dæi exposcerent Paulum statim condemnari: se
 ijs respondisse, non esse hunc Romanis morem,
χαρὶς δὲ τίνα ἀνθρώπων εἰς ἀπίθειαν, &c. ut scribit
 Lucas Act. 25. Est ergo etiam ex more maiorum,
 quod hic Adrianus edicit: Neque minus iustum
 est, quòd suos præsides uetat populo furenti ce-
 dere. Egregium profectò, sed difficile mādatur.
 Athenienses olim præstātissimum suum ducem
 Alcibiadem, læsę religionis reum, arbitrio popu-
 li furentis damnare coacti sunt, quo iure, qua in-
 iuria: neque suum Socratem, qui minus etiam
 in eo genere peccarat, eripere potuerunt. Sed A-
 drianus non patitur, ut ius perfringat ciuium ar-
 dor praua iubentium. Plato cum de causa Socra-
 tis loquitur, grauiter ait, tale crimen esse *ἀνδρα-
 βολον πρὸς τοὺς πολλοὺς*. Sed nulla tā speciosa calum-
 nia est, quę etsi multitudinem facilè incendat,
 uincere etiam iudices debeat. Fuit tamen Adria-
 nò facilius, ius in hac causa præscribere, quàm iu-
 dicibus tueri. Itaque non multo post eius mor-
 tem, & in Asia & in Gallia præsides cessere popu-
 li insanientis clamoribus: ut ex supplicio Poly-
 carpi atque Photini intelligi potest, si relegan-
 tur illa quę apud Eusebium extant, duo frag-
 menta duarum epistolarum ecclesię Smyrnen-
 sis atque Lugdunensis. Harum ego epistolarum
 iam sæpe memini. Sed nihil habemus profectò
 reli-

reliquum ex ueteris Ecclesiæ monumētis, quod magis & ad id pertineat quod nunc quærimus, & sit horum magis principum rescriptis subiungendum. Certe quàm hic uulgus contemneret non solum principum leges, sed & præsidum auctoritatem, Tertullianus duobus uerbis ostendit in Apolog. Quoties (inquit) etiam præteritis uobis, suo iure nos inimicum uulgus inuadit lapidibus & incédijs, ipsis Bacchanalium furijs? Sed laudanda tamen est principum moderatio, qui talibus sese furijs opposuerunt. Quid igitur præterea Adrianus uoluerit, & quem ordinem hic obseruari, quod ius dici lege lata edixerit, audiamus. Hoc enim nunc quæritur.

Vbi in ius uentum est, & status est aliquis reus religionis Christianæ, Adrianus uult more atq; ordine causam agi. Sed si nullum aliud crimen proponatur quàm nominis Christiani, non uidetur hoc solum ad criminalem quæstionem referri uoluisse. Ut id existimé, facit Iustinus, qui hoc Adriani rescripto non uteretur in religionis confessione, si hanc quoque solam uoluisset Adrianus puniri. Vtitur & eodem exemplo Melito Sardenfis, in sua ad Lucium Verum Imp. Apologia: & apertè testatur, Adrianum atq; Pium multis suis rescriptis hoc egisse, ut Christianorum calumniatores reprimerét. Sed & ipse Pius in suo edicto testis est, hoc uoluisse Adrianum, ne Christiani uexarentur, nisi si res nouas molirentur aduersus Imperium Rom. Quid igitur? Erant leges publicæ de criminibus. Si quid in eas peccatum sit, iudiciû dant. Aduersus eas quid committebant, qui Christiani simpliciter erant, quod

quod quidem publico iudicio dignū esset? Sed accusabantur maiestatis, seditionis, adulterij, homicidij. Hic uerò Adrianus uult causam tractari, reos audiri, inficientes conuinci, conuictos puniri: si non conuincantur, accusatoribus calumniæ pœnam iustissimam irrogari. Hæc iudiciorum lex est. Hoc ius gentium est. Hoc in causa Christianorum seruari petit Iustinus, & petere se profiteretur: quòd & Adrianus ita statuerit, & ius commune hoc dicitur.

Adrianus Iudæos, qui perpetuò tumultuabantur, ad interuersionem propè deleuit. Christianos, quorum simplicissimam atque modestissimam uitam esse audiebat, non oderat: ijs quæ incolendam dedisse dicitur urbem Hierosolymitanam, pulsus Iudæis. Itaque ecclesia, quæ tempore Vespasiani Pellam commigrarat, redire potuit. Neque fide dignū est, quod aduersus aliorum scriptorum cōsensum scribit Sulpitius Severus, Adrianum, cum Christianos exterminare uellet, in Iudæos & eorum templum sæuisse: quasi his excisis, illi conciderent. Sanè Lampridius in Alexandro narrat, Adrianum uoluisse Christum inter deos referre: propterea quæ in omnibus ciuitatibus templa sine simulacris, illi fieri iussisse. Sed prohibitum ab ijs fuisse, qui sacra sua consulentes responderunt, omnes Christianos fore, si id optatò euenisset, & reliqua deorum templæ desertum iri.

Cum Athenis esset Adrianus, audierat Aristidem philosophum Christianum, & Quadratum ecclesiæ Atticæ ministrum: eorum quæ libellos Apologeticos ita legerat, ut aduersariorū calumnias

nias satis intelligeret. Antea cum esset in Ægypto, & Alexandria uersaretur (nam totum peragravit orbem Romanum) de Christianis confuse multa audierat: sed pleraque falsa, & ijs indigna. Nam & tenebras illi offundebat uarię sectę, quę Alexandria omnia miscebant, & permixti hæreticorum cœtus: denique magna talium hominum colluies, quę in illam ciuitatem confluerat, faciebat, ut princeps Romanus liquidò statim discernere ecclesiam Christianam uix posset. Est tamen operę precium, quid in tali confusione rescripserit, audire. Nam quę monstra de Christianis confingat uel ignorantia, uel error: hinc etiam æstimare poterimus. Hęc Adriani epistolam de Ægyptiorum & Alexandrinorum moribus, ex libris Phlegontis liberti eius descriptam edidit Flavius Vopiscus, cum Saturnini uitam scriberet. Ego qualé abs Vopisco accipi, subiiciam.

ADRIANVS AVG. SERVIANO Conf. S.

Ægyptum, quam mihi laudabas, Seruiane charissime, totam didici leuem, pendulam, & ad omnia famę momenta uolitantem. Illi qui Serapim colunt, Christiani sunt: & deuoti sunt Serapi, qui se Christi episcopos dicunt. Nemo illic archisynagogus Iudeorum, nemo Samarites, nemo Christianorum presbyter, non mathematicus, nõ aliptes. Ipse ille Patriarcha cum in Ægyptum

Aegyptum uenerit, ab alijs Serapidem adorare, ab alijs cogitur Christū. Genus hominum seditiosissimum, uanissimum, iniuriosissimum. Ciuitas opulenta, diues, fœcunda: in qua nemo uiuat ociosus. Alij uicrum cōstant, ab alijs charta conficitur: omnes certè lymphiones, cuiuscunque artis, & uidentur & habentur. Podagrosi, quod agant, habent: cæci, quod agant, habent: ne chiragrici quidem apud eos ociosi uiuunt. u-nus illis Deus est. Hunc Christiani, hunc Iudæi, hunc omnes uenerantur & gentes, &c.

Cum hanc Adriani epistolam legimus, ridiculam fabulam, & egri somnia, & denique profani hominis deliria legimus. Sed hæc ipsa testimonia sunt humanæ uanitatis, atque adeo cæcitatibus, quæ in suis tenebris mira sibi portenta fingit, cum de ignota religione iudicat. Legi aliquando Philonis Alexandrini libellum *περὶ βίου θεωρητικῶν*, ubi describit eorum sodalitia, quos appellat *θεωρητικῶν*, & in agro Alexandrino coaluisse narrat, in eaque etiam descriptione meminit *τῶν μοναχικῶν*, multi putant cœtus Christianorum fuisse. Sed Philo sic eos describit, ut potius Essæorum simias describere uideatur. Quædam, quæ Christianorum eius temporis esse potuerunt: quædam, quæ non potuerunt, commiscerunt: ex uarijs diuersisque membris monstruosum corpus componit. Oportet Alexandria iam inde ab initio mirabilem fuisse & hominum collusionem,

tionem, & religionum confusionem: denique Christianos cum Iudeis atq; ethnicis, hoc est, aduersarijs suis, mirabiliter fuisse commixtos, si discerni uix poterat. Sed bene habet: Adrianus postea, qui nã reuera Christiani esset, magis intellexit, & errorẽ suum ut cūq; correxit. Deniq; hoc principe primũ in toto orbe Romano, in ualefcente Christiana religione, defecisse deorum (ut appellabatur) oracula, & desijisse mactationẽ humanarũ hostiarũ, nõ temerẽ ueteres obseruarũt.

Adriano successit Titus Antoninus Pius. Hunc Capitolinus ait ualde superstitiosum fuisse, & alterum ueluti Numam. Sed minimẽ tamen seuerus fuit uindex suorum sacrorum. Adrianus Iudæos acerbissimẽ uexauit. Pius ijs minimẽ molestus fuisse uidetur, cum quidẽ etiã iure singulari permiserit ijs suam circũcisionem. Modestinus libro 6. Regularum: Circuncidere (inquit) Iudæis filios suos tantum, rescripto diui Pij permittitur. In non eiusdem religionis, qui hoc fecerit, castrantis pœna irrogatur. Extat hic locus in Pandectis cap. 11. Ad leg. Corn. de sicar. ubi & Adriani rescripta capitalia eduntur duo, aduersus excidentes, excisos' ue, qui uel castrat alios, uel castrari se sinunt, siue spadones, siue thli biae sint. Non exceperat Iudæorum circũcisionem Adrianus, qui de totius gẽtis excidio potius cogitabat. Sed Pius ita nunc eam excipit, ut solis tamẽ Iudeis hoc permittat. Ex Herodoto & Strabone & Iosepho intelligi potest, nõ solos olim Iudæos circũcisione usos esse. Antonin⁹ nõ uidetur hoc pati uoluisse. Interea Iudæis sua acra reliquit.

Sed quid de Christianis? Certè putabat, Adriani rescripto satis eorum tranquillitati cōsultum esse. Non putabat præfides talia mandata contemnere, & in homines innocentes sine causa, sine modo, sine fine sæuire uelle. Verùm fallebatur. Quanto magis fauere ijs principes uidebantur, tanto erant alij infestiores, & populus magis atque magis incendebatur. Nam & multa tunc uagabantur agmina hæreticorum, qui cum sese Christianos esse mentirentur, odium illud publicum inflammabant: & denique multa & flagitia & scelera committebant, quæ publica animaduersione digna erant. Quid igitur? Ausus est Iustinus communi Christianorum nomine sese fistere Antonino Pio, Senatuique Romano: causam Christianorum agere, eorum innocentiam tueri, aduersariorum calumnias depellere: denique Adriani rescriptum obtendere. Verùm etsi fortasse Romæ æquiores essent magistratus, tamen in prouincijs crudeliter grassabantur. Orosius: Iustinus (inquit) librum pro Christiana religione compositum, Antonino tradidit, benignumque eum erga Christianos fecit. Eusebius testis est, Pium ab alijs etiam appellatum esse, ut Christianis, qui in Asia miserè pexabantur, succurreret. Sed & Melito Sardensis in sua ad Lucium Verum Antonini Pij F. Apologia, scribit, hunc Antoninum exemplo Adriani patris sui rescripsisse, *ἡμεῖς τὸν ἄνδικον νεωτὸν ὀπίσκειν τὸν ἄπὸ τῆς Ἰουδαίας*. Mitto Xiphilinum, qui narrat, eum uehementer amasse Christianos: & beneficia, quibus eos Adrianus persequebatur, etiam auxisse. Ipse Pius in suo quodam edicto, quod extat, testis est, sese eorum

eorum causam exemplo Adriani patris sui, aduersus calūniatores multis rescriptis defendisse. Hęc rescripta nunc interciderunt. Sed Eusebius edictum, quod dixi, commemorat. quanquam paulo aliter scriptum sit in altero eius exemplo, quod Iustini operibus assutum est.

Αυτοκράτωρ Καῖσαρ μάρτυρος ἀσκήλιος ἀντανίνος σεβασ-
 τος, ἀρμενίος, ἀρχιερέως μέγιστος, δημοκράτειος ἐξουσίας τῷ
 πάμπαν καὶ δέναντον, ὑπακτος τὸ τρίτον, τῷ Κοινῷ τῆς ἀσίας
 χαίρειν. Ἐγὼ μὲν οἶδ' ὅτι καὶ τοῖς θεοῖς ἐπιμακίς ἐστίν, μὴ
 λαμβάνειν τοὺς τοιοῦτους. πολὺ γὰρ μάλλον ἐπέμειν ἠολιά-
 σαιεν αὐτὸν, τοὺς μὴ βουλομένους αὐτοὺς προσκυῶν, ἢ ὑμεῖς,
 οὓς εἰς παραχλὺν ἐμβάλλετε, βεβαιουῦτες τὴν γνώμην αὐ-
 τῶν ὑπὲρ ἐχουσιμ, ὡς ἀθέων καταγορεύοντες. ἐν δὲ αὐτῷ καὶ
 κείνοις αἰρετὸν, τὸ δυνεῖν καταγορευμένους τεθναῖναι μάλ-
 λον, ἢ βλῆν, ὑπὲρ τοῦ εἰκείου θεοῦ. ὄθον καὶ νικῶσι προϊέμενοι
 τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, ἢ πὸρ παθόμενοι οἷς ἀξιοῦτε πρᾶττεν αὐ-
 τούς. πρὸς δὲ τῶν σεισμῶν τῶν γεγονότων, καὶ γινομένων,
 ἐν αὐτοπορ ὑμᾶς ὑπομνήσαι, ἀθυμουῦντας μὲν ὅταν πρὸς ὧ-
 σι, παραβάλλοντας δὲ τὰ ἡμέτερα πρὸς τὰ ἐπείνων. οἱ μὲν
 αὐτὸν ἀπαρρησιαστέοι γίνονται πρὸς τὸν θεόν· ὑμεῖς δὲ πα-
 ρὰ πάντα τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀγνοεῖν δουεῖτε, τῶν τε θεῶν
 καὶ τῶν ἀλλῶν ἀμελεῖτε, καὶ τῆς θεσηείας τῆς περὶ τὸν
 ἀβάναντον, ὃν δὴ τοὺς χριστιανούς θεσησύνοντας ἐλάυνετε
 καὶ διώκετε ἕως θανάτου. ὑπὲρ δὲ τῶν τοιούτων ἡδὴ καὶ
 πολλοὶ τῶν πρὸς τὰς ἐπαρχίας ἡγεμόνων, ἢ τῷ θεοῦ ἰσῆν ἢ
 μὲν ἐξαψαν παρ' ἐμοῖς ἢ ἀντέγραψε, μηδὲν ἐννοχλεῖν τοῖς
 τοιοῦτοις, εἰ μὴ ἐμφάνοιεν τὸ τι περὶ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν
 ἐγγεγραυότες. καὶ ἐμοὶ δὲ περὶ τῶν τοιούτων πολλοὶ ἐσήμα-
 ναν, οἷς δὴ καὶ ἀντέγραψα, καταπελευθῶν τῇ τοῦ πατρὸς
 γνώμῃ. εἰ δὲ τις ἐπιμονοὶ τινὰ τῶν τοιούτων εἰς πράγματα
 φέρων ὡς δὴ τοῖσδε, ἐπέμειν ὁ καταφόρομενος ἀπολελυ-
 ῶν τοῦ ἡγυλῆματος, καὶ ἐὰν φαίνηται τοιοῦτος ὧν, ὁ δὲ κα-

*ταφείζων, ὄνοχος ἐστὶν Δίνος. προετέθη ἐν ἐπίσω ἐν τῷ
 βιβλίῳ τῆς ἀσίας.*

Et si, quod nunc descripsi ex libro quarto Eusebii Histor. eccles. multo sit emendatius, quam quod libris Iustini ascriptum est: tamen hic etiam num quædam insunt maculæ, quæ ex alterius exemplaris collatione tollendæ sunt. Principiò hic mendose legitur, *μαρτῖνος*: ibi rectè, *τίτος*. Constat enim hunc Titum Antoninum, qui Pius, non autem Marcum, qui Philosophus dictus est, fuisse. Sic & in Pandectis modò Titus Antoninus, modò Antoninus Magnus, modò Divus Pius appellatur. Porro quod hic adijcitur *βέβαιον*, ibi non est: ut simpliciter intelligamus, accusatos esse Christianos ut homines impios. Adijciuntur autem, quæ hic desunt: *καὶ ἐτόσα τινὰ ἐπιβάλλετε, ἃ τινὰ ἢ δουλεύει ἀποδείξαι.* Quod paulo post hic est, *ἢ πλὴν*, non est in illo: & profectò superfluum videtur. Porro Ruffinus, interpres Latinus, deinde assuit, quod Græcè nusquam est: hoc nempe, Ad Christianorum invidiam communes casus trāsferri. Scio equidem fuisse hanc quoque ueterem calumniam, qua Christiani premebatur: & facillè suspicor, terræmotuū, de quibus hic agitur, causam uulgo fuisse ascriptā Christianorum religioni. Sed Pius id non exprimit hoc loco.

Nunc de huius edicti sententia breuiter uideamus. Scribit *τῷ βιβλίῳ τῆς ἀσίας*. Sic in Pādectis cap. 17. De iudic. cap. 6. De excus. & cap. 5. Ad leg. Iul. de ui. & cap. 25. De appellat. Cicero hoc exemplo dixit aliquando, commune. Hunc Antoninum pro Christianis nominatim etiam aliquid rescri-

rescripisse Larissæis, Thessalonicēsis, & Atheniensibus, narrat Melito Sardensis in sua ad L. Verū Apologia. Porro quod hic Antoninus principio significat, Christianos deorum, quibus sacrificare nolunt, iudicio relinquendos esse: hoc facere uidetur, ad eludendam pœnam. Sanè & Tiberius apud Cor. Tacitum, ait, deorum iniurias dijs curæ esse. Et Alexander Imp. aliquando in hunc modum rescripsit: Iurisiurandi contempta religio satis Deum ultorem habet. l. 2. C. de reb. credi. Non dissimiliter nunc Antoninus, de suorum deorum religione. Quòd autem ait, accusatos fuisse Christianos tanquam homines *atheos*: optimè intelligi potest ex Iustini ad eum Apologia. Nam & hic huic crimini respondit: Si athei appellatur qui deos falsos non colunt, Christianos esse Atheos. Atheos tamen rectè non appellari, qui uerum Deum colunt. Clemens Alexandrinus miratur, cur olim *atheos* dicti sint Diagoras, Theodorus, Euemerus, & similes, qui idola ridebant. Sed cum omne Numen planè rejicerent, meritò sic appellati sunt. Impiè uerò & ineptè ad Christianos hoc crimè detortum est. Eusebius in libris *περὶ παρακλ.* laudat Epicureos & Cynicos, quòd idolorum uanitatem, hoc est, eos qui tunc colebantur deos irriferint. Interea quod nihil de Deo uero rectè sentirent, uituperat. Paulo post hoc edictum Antonini, Polycarpus in Asia, quia Christianus esset, accusatus etiam est *τὸν ἀθεόωτον*. Multitudo circumstans presidem, acclamabat: Tolle *ἀθεόωτον*. Sic enim Christianos exterminandos esse significabat. Iubetur Polycarpus similiter acclamare. Ille uerò oculos in

cælum attollens, & ingemiscens exclamat: O Deus, tolle *ad'iss.* Sic impios & idololatrias, & aduersarios denique suos notauit. Quod de terræ motibus hic scribit Antoninus, non temerè facit. constat eos in Asia frequentes esse: & uerò frequentissimos fuisse, quo tempore Christiani uexabatur. Illud uerò nimis indignū fuit, quòd Christianis omnes publicè clades ascribebantur ab ijs, qui eas sibi accersebant. Antoninus, quàm esset hoc indignum, ex Iustini Apologia intellexerat. Sed hac tamen inuidia multis post seculis conflagarunt Christiani: ut intelligi potest ex Tertulliano in Apolog. Cypriano cõtra Demetr. Arnobio contra Gentes, & Augustino de Ciuitate Dei, & Augustini discipulo Orofio.

Postremò Antoninus apertè statuit, ne quis eo solo nomine quòd Christianus sit, reus fiat: aut si fiat, absoluator: accusator uerò condemnetur. Sic enim & Adriani rescriptum confirmauit: & quod sublata inquisitione reliquerat Traianus, iudicium sustulit. Sed quid impetrauit? Nulla unquam magis contempta principum Rom. edicta fuere, quàm quæ Christianis fauere uisa sunt. Post hoc edictum Antonini, & in Asia, & in Gallia, in Christianos non minus quàm antea sæuitum est. Polycarpus senex octogenarius, Smyrnæ crudelissimis flammis extinctus est. In Gallia, Lugduni multo plures ad hanc lanienam pertracti sunt. Sed ea historia repetatur ex illis duabus, quarum iam sepe memini, Ecclesiasticis epistolis. Credo equidem hanc carnificinam Galeno, qui tunc uiuebat, minimè placuisse. Sed ei mederi non poterat: & Christianos, ut fatuos,
sua

sua sapientia inflatus contenebat. Nam & ipse
 Moseos atque Christi *dicere* (ut uocat) *uiv-*
no *den* *top* irridet, lib. 2. de Different. pul. Maio-
 ris tunc auctoritatis erat Ceruidius Scæuola Iu-
 risconf. Sed magis etiam erat profanus, & à uera
 religione abhorrens. Quid igitur? Antonino
 Pio successit M. Antoninus Philosophus, qui
 inter Sacerdotes educatus, ualde initio fu-
 it Christianis iniquus. Extat in Pandectis quod-
 dam eius rescriptum, cap. 30. De pœn. Relegan-
 dos esse in insulam, qui aliquid fecerint, quo le-
 ues hominũ animi superstitione numinis terre-
 antur. Quos hic notet, nescio Sed sola relegatio-
 ne Christianorum, tunc Præsides contenti non
 erant: neque hic princeps suæ superstitionis au-
 ctiores relegari uoluit, quos mirabiliter colebat.
 Multi sanè illi oblatis sunt libelli Apologetici
 pro Christianis: sed nihil impetrasse uidentur.
 Missus ad eum etiam legatus Athenagoras phi-
 losophus Atheniensis. Sed necesse tandem fuit,
 ut Deus ipse nouo & singulari beneficio fractum
 atque uictum commoneret. Grauiusimum hic
 Antoninus in Germania bellum gerebat, aduer-
 sus Marcomannos: cuius causa non solum & ser-
 uos armauit, & gladiatores, sed & legionem u-
 nam Christianorum ex Armenia euocauit. Hæc
 suis ad Deum precibus, in summa siccitate impe-
 trasse dicitur pluuiam, quæ languentem Roma-
 norum exercitum recrearet: simulque fulmen,
 quod hostes percelleret. Eusebius libro quin-
 to conqueritur, profanos scriptores huius talis
 tantiq; beneficij gloriam Christianis eripere uo-
 luisse. Et uerò Capitolinus eam ipsi potius An-

tonino ascribit: Fulmen (inquit) precibus suis
 contra hostium machinamenta extorsit, suis plu-
 uia impetrata, cum siti laborarent. Dio cuidam
 Arnuphi mago Ægyptio acceptum hoc refert.
 Sed eum facile refellit Xiphilinus, cū & ipse Dio
 paulo post mentionem fecerit legionis *ἡσπέρουβό-
 λου*. Sic enim dicta fuit illa Christianorum legio,
 Fulminatrix. Sed neque tam ingratus fuit Anto-
 ninus, quin hoc agnouerit atque prædicarit: ut
 mox intelligemus. Tertullianus, cuius ætate
 recens adhuc erat huiusce facti memoria, diligen-
 » ter hanc tuetur, ad Scap. Marcus (inquit) Aure-
 » lius in Germanica expeditione, Christianorum
 » militum orationibus ad Deum factis, imbres in
 » siti illa impetrauit. Tum adijcit: Quando non ge-
 » niculationibus & ieiunationibus nostris etiam
 » siccitates sunt depulsæ? Significat, sæpius tales
 » pluuias abs Christianis impetratas esse. Certè
 » & post tempora Tertulliani, Theodosio pugnan-
 » ti diuinum auxilium non dissimile adfuisse, can-
 » nit Claudianus. Sed (quod nunc quærimus) ec-
 » quid Marcus Antoninus Christianis rependit?
 » Tertullianus in Apolog. De tot (inquit) princi-
 » pibus ad hodiernum, diuinum humanumque sa-
 » pientibus, edite aliquem debellatorem Christia-
 » norum. At nos contrariò edimus protectorem.
 » Si literæ Marci Aurelij grauissimi Imperatoris
 » requirantur, quibus illam Germanicam sitim,
 » Christianorum fortè militum precationibus im-
 » petrato imbrè discussam contestatur: sicut non
 » palàm ab eiusmodi hominibus pœnâ dimouit, i-
 » ta alio modo palàm dispersit, adiecta etiam accu-
 » satoribus damnatione, & quidem tetriore. Hæc
 » Tertul-

Tertullianus de literis M. Antonini, & earum ueluti argumento. Orosius hanc quoque historiam pluribus uerbis exponit, & illud adiungit: Extare etiam num apud plerosque dicuntur literæ Imperatoris Antonini, ubi inuocatione nominis Christi per milites Christianos, & sitim illā depulsam, & collatā fuisse fatetur uictoriā. E- quidē has ego literas diu requisīui, quas Christiani nominis hostes olim suppressere uoluisse uidentur: tandemque eas Græcè scriptas reperi, casu quodam affutas operibus Iustini: nonnullis certè locis mutilas atque mendosas, sed in eo quod nunc præcipè quærimus, integras.

Αὐτοκρατορς λαϊσαρ μακρος, αὐρηλιος, αὐτανινος, γερμανικος, παρθινος, σαρματινος, δήμω ρωμαίων και τῆ ἱερῆ συγγλήτῳ χείρει. φανόρα ὑμῖν ἐποίησα τὰ τοῦ ἐμοῦ σκοποῦ μεγέθη, ὅποια ἐν τῇ γερμανίᾳ ἐν περιστασιως διαπρόβουλις ἐκαπολουθήματα ἐποίησα, ἐν τῇ μεθορία λαμῶν και παρθῶν, ἐν λιότην καταλαμβανομένων μου ὑπὸ δρακόντων ἐβλομήνοντα τεσσάρων ἀπὸ μιλιῶν σίνεία. γενομένων δὲ αὐτῶν ἐγγὺς ἡμῶν, ἐξπλωζάτωρες ἐμλύσαν ἡμῖν, και πομπηϊανὸς ὁ ἡμέτερος πολέμαρχος ἐδήκισεν ἡμῖν, ἄτινα ἴδομεν. καταλαμβανόμενος δὲ ἡμεῖν ἐν μεγέθει πλήθους ἀμύντου, και στρατουμεάτων λεγεῶνος, πέριμας δεκάτης γεμναφροντησία μίγμα και τρισημισίου, πλήθη παρῆναι και μύντου ὄχλου χιλιάδων ἐναποσίων ἐβλομήνοντα ἐπὶ ἐξετάσας οὐδὲ ἐμαυτῶν και τὸ πλῆθος τὸ ἐμὸν πρὸς τὸ μέγεθος τῶν βαρβαρῶν και πολεμίων, και ἐδραμον εἰς τὸ θεοῖς ὑπερκα πατρίοις. ἀμελούμενος δὲ ὑπὸ αὐτῶν, και τὴν σφοδρῆσαν μου θεωρήσας τῆς διωάμεως, παρῆναι τὸν παρῆ ἡμῖν λεγομένους χριστιανὸς, και ἐπὶ ὀρωτήσας ἄνθρωπον πλῆθος και μέγεθος αὐτῶν, και ἐμβριμισάμενος εἰς αὐτοὺς, ἐπὶ ὀρῶν ὀνήπεσι, δια τὸ ὑσῶρον ἐπεγνωσκῶμαι και τὴν διὰ

μιν αὐτῶν ὄσον ἀρξάμενοι οὐ βελῶν παρὰρτίσιμ, οὔτε ὀ-
 πλων, οὔτε σαλπύγγων, διὰ τὸ ἐχθρὸν εἶναι τὸ τοιοῦτο αὐτοῖς
 διὰ τὸν θεὸν ὃν φοροῦσι λιπὰ συνάδην. εἰς οὐδὲν ἔστιν, ὅς
 ὑπολαμβάνομεν ἀθέτους εἶναι, θεὸν ἔχουσι αὐτόματον, οὐ
 τῆ συνειδήσει τεταχισμένον. εἰδάντες γὰρ ἑαυτοὺς ἐπὶ τῷ
 γῆν, οὐχ ὑπὲρ ἡμῶν μόνον ἐκλήθησαν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶ
 παρόντος στρατοῦματος παρήγοροι γενέσθαι δι' ἡμῶν, καὶ λι-
 μῶν τῆς περὶ οὐσῶν. πεμπῆται γὰρ ἕδωκον οὐκ ἐλάττωσαν.
 διὰ τὸ μὴ παρῆναι ἡμῶν γὰρ ἐν τῷ μεσομαθῶν τῆς γόρμα-
 νίας, καὶ τοῖς ἔροισ αὐτῶν. ἅμα δὲ τῷ τούτοις εἰς ἡμῶν ἐπὶ τῷ
 γῆν ἑαυτοῦ, καὶ σὺνδεσθαι θεῷ, ὃ ἐγὼ ἠγούρ, οὐθῶς ἕδωκον
 ἠπολοῦνθαι οὐρανῶν, ἐπὶ μὲν ἡμῶν ψυχρότατον, ἐπὶ δὲ τῶν
 ρωμαίων ἐπιβούλων χάλασα πυρῶδης. ἀλλὰ καὶ σὺν θεῷ
 παρῆναι ἐν σὺν γῆν γινόμενον παρῆναι, ὡς ἀνυπαρβλή-
 του καὶ ἀκαταλύτου. αὐτόθεν οὐδὲ ἀρξάμενοι, συγχαρήσω-
 μεν τοῖς τοιοῦτοις εἶναι χριστιανούς, ἵνα μὴ λιπῶν τι τοιοῦ-
 του αἰτησάμενοι ὄπλον ἐπιτύχῃσι. τὸν δὲ τοιοῦτον σὺνδε-
 λῶν διὰ τὸ τοιοῦτον εἶναι χριστιανῶν, μὴ ἐγκαλεῖσθαι. εἰ δὲ
 ἀνρεθῆναι τῶ ἐγκαλῶν τῷ χριστιανῶ, ὅτι χριστιανός ἐστι, τὸν
 μὲν προσάγομενον χριστιανῶν πρόδουλον εἶναι βούλομαι γίνε-
 σθαι, ὁμολογήσαντα τούτο, ἄλλο ἔσθον μὲν ἐγκαλεῖσθαι με-
 νον, ἢ ὅτι χριστιανός ἐστι μόνον. τὸν προσάγοντα δὲ τούτον,
 ζῶντα λιπῶσθαι. τὸν δὲ χριστιανῶν ὁμολογήσαντα, καὶ σὺν
 σφαιρισμένον περὶ τοῦ τοιοῦτου, τὸν περὶ τῶν σὺνδεσθῶν
 παρῆναι εἰς μετανοίαν καὶ ἀνελσθερίαν τὸν τοιοῦτον μὴ
 μετάγειν. ταῦτα δὲ καὶ τῆς συνηλήτου λόγου καὶ λυγρῶν
 βούλομαι, καὶ περὶ τούτου μου τὸ διάταγμα ἐν τῷ φόρῳ
 τοῦ Τραϊανῶν προτεβῶναι, πρὸς τὸ διδάσθαι ἀναγνώσι-
 σθαι, φροντίσει ὁ πρέφειτος βηρέσιος ποκλίωμ εἰς τὰς πό-
 λεις ἐπαρχίας πεμπῆται. πάντα δὲ τὸν βούλομενον χριστιανῶν
 καὶ ἔχειν, μὴ λιπῶσθαι λαμβάνειν ἐν τῶν προτεβῶντων
 παρῆναι.

Principium huius rescripti mendosum esse di-

xi, nec sine alterius exemplaris ope restitui & castigari posse puto. Nec uerò ad id quod nunc agimus, ualde pertinent. Pars secunda, qua uictoriam suam describit Antoninus, & Christianorum precibus fert acceptam, lōgiorem commentarium minimè requirit. Pars postrema, quæ huius propriè loci est, duo capita cōtinet. Iubet, ut qui in ius uocatur, quòd Christianus sit, neq; alio præ terea crimine tenetur, liberari: neq; abs præside prouinciæ ad aliquam pœnitentiam traduci, aut quicquã propterea de suo iure amittere: etsi, quòd obijcitur religionis crimen, in iure confiteatur. Imò uerò accusatorè ipsum, qui hoc eum solo nomine in ius adduxit, non solum tanquam improbum calumniatorem damnari, sed & uiuum exuri. Non enim crimen esse, quòd in iudicium uocari debeat, Christianã religionem. Hoc autem suum edictum hic Antoninus uult etiam Senatusconsulto confirmari: & ubi patres auctores facti erunt, in foro Traiani publicè proponi, & descriptum ad omnes prouinciarũ præfides transmitti.

Sic tandem M. Antoninus omnibus permisit impunè esse Christianis: & quam Traianus accusationem permiserat, proposita in foro Traiani noua lege non solum sustulit, sed & talionis ueluti pœna castigauit. Denique ingenuè confessus, quòd re ipsa compererat, uerum abs Christianis Deum coli, etsi uulgo *αθεοι* appellètur. Nul lum ijs maius testimoniũ religionis & innocentię reddi, nullaq; nobiliori sanctione libertas eorũ communiri potuit. Sed quam in hac causa sanctionem non cōtemnit, quam legem nō perum
 pit

pit aduersariorū impietas, ad omnem audaciam proiecta? Si quàm fuerint uulgo cōtemp̄ta, quæ pro Christianis edicta principes edebant, cogitemus, Iudibria potius quædam fuisse dicemus. Ulpianus ait, non debere illusoria esse Prætorum decreta. Rectè. Sed principum edicta an eludi debuerunt, quia fortè religiosa uidebātur? Vix mortuus Marcus Antoninus erat, cum Apollonius senator Romanus, indicio sui serui propter religionem Christianam reus factus est: eamque confessus, cuius & in Senatu rationem reddidit, capitis pœnas dedit. Eusebius & Hieronymus significant, Senatum ad sententiam tam crudellem adactum fuisse ueteri quadã lege, quæ Christiani nominis reum absolui non pateretur. Quæ tandem lex ista fuit? cuius uel auctoris, uel temporis? Indici huic seruo, pro præmio, Senatus crura confringi iussit. Fuisse hanc ueterè calumniatorum pœnam, Cicero scribit. Et in hoc supplicio irrogando Senatus secutus uidetur iudicium Tiberij, Adriani, & Antoninorum: quibus, ut dictum est, placuit, Christianorum accusatores puniri. Sed profectò neque Adrianus, neque Antoninus Pius, reos absolui uetuit.

Interea dum hæc Romæ iudicia exercerentur, Lugdunensem prouinciam legatus regebat Septimius Seuerus, & eodem loco Ecclesiam Irenæus. Non dubium est, quæ tunc illic de Christianis sumpta supplicia esse dicuntur, huius Seueri imperio irrogata fuisse. Quid uerò paulo pòst, cum Romanus Imperator fuit? Spartianus ait, eum uetuisse sub graui pœna, Iudæos fieri. Idemque & de Christianis sanxisse. Audio acerbum

bum edictum: neque adhuc acerbius ullum edi-
 tum fortasse fuerat, quod quidem ad omnes æ-
 què pertineret: & uerò Apologeticæ querelæ
 Tertulliani testes sunt, magnam eorum tempo-
 rum sæuitiam fuisse. Verùm non fuisse hanc Se-
 ueri perpetuam & constantem uoluntatem, par-
 tim ex Pandectis, partim ex ipso Tertulliano di-
 dici. Vlpianus libro tertio De officio procon-
 sulis, cap. 3. De Decur. ait: Eos qui Iudaicam su-
 perstitionem sequuntur, Diui Seuerus & Anto-
 ninus honores adipisci permiserunt. Sed & ne-
 cessitates eis imposuerunt, quæ superstitionem
 eorum non læderent. Alciatus sine causa pu-
 tat ad Christianos id pertinere, & eorum religio-
 nem hic appellari Iudaicam superstitione: hocq;
 illis indultum esse, quia eorum precibus impe-
 trata sit pluuia, qua Romanus exercitus siti la-
 borans fuerit recreatus. Itaq; hic, non SEVERVM,
 sed VERVM legere uult, & Verum appellari M. An-
 toninum contendit. Sed prius probet, Iudaicam
 superstitionem appellari in Pandectis religio-
 nem Christianam. Certè Vlpianus in libris suis
 De officio proconsulis, ex quibus est descriptum
 illud in Pãdectis caput tertium De Decur. rescri-
 pta principum contra Christianos colligebat, ut
 paulo post probabo. Sed & Modestinus cap. 15.
 De excusat. nominatim ad Iudæos refert supe-
 riorem constitutionem. Neque nouum est, Ro-
 manos principes multa Iudæis concessisse. Scio
 equidem extare in Codice quoddam Antonini
 Caracallæ rescriptum, quo uidetur Iudæorum
 collegium iudicare illicitum, quia non rectè illi
 legari ait. l. 1. C. De iud. Sed iam admonui, hos
 princi-

principes in his causis sæpe sententiam mutasse.
 Quod ad Christianos attinet, hæc Tertulliani ad
 » Scap. uerba sunt: Ipse etiam Seuerus, pater Anto-
 » nini, Christianorum memor fuit. Nam & Procu-
 » lum Christianum, qui Torpacion cognominaba-
 » tur, Enhodeq; procuratorem, qui eum per oleum
 » aliquando curauerat, requisit, & in palatio suo
 » habuit usque ad mortem eius: quem & Antoni-
 » nus optimè nouerat, lacte Christiano educatus.
 » Sed & clarissimas fœminas & clarissimos uiros
 » Seuerus sciens huius sectæ esse, non modò non
 » læsit, uerùm & testimonio exornauit: & populo
 » furenti palàm in os restitit. Hic Tertulliani lo-
 » cus testis est, Septimiũ Seuerum alieno abs Chri-
 » stianis animo semp̄ non fuisse. Sed fauor pro-
 » pter curationem magis fuit, quàm propter reli-
 » gionem: & priuatus quidè fauor, propter quem
 » interea nihil sit remissum de publica illa sæuitia,
 » qua Christiani uexabantur. Nam neq; Seuerus
 » ullo edicto, ut Christianis parceretur, publicè im-
 » perauit: qui tamen quàm eo tempore crudeliter
 » uexarentur, ex ipso quoque Tertulliano intelli-
 » gi potest. Atque is quidem narrat, præfidè quen-
 » dam Cappadociæ Claudiũ Herminianum, cum
 » indignè ferret uxorem suam Christo nomen de-
 » disse, & in Christianos desæuisset, & abs uermi-
 » bus propterea corrosus esset, tandem cognito er-
 » rore suo penè Christianũ decessisse. Hunc esse il-
 » lum Claudiũ Herminianum, cuius Papinia-
 » nus in Pádestis mētionem facit, & quem clarif-
 » simum uirum appellat, nuper doctissimus Iurif-
 » consultus admonuit. Certè temporibus Seueri
 » proconsulem eum fuisse, facillè credo: quibus &
 » Papini-

Papinianus prætorio præfectus erat. Sed sæpe mirari cogor, Papinianum, qui ueluti summus tunc erat Prætor, auctorem non fuisse, ut barbara illa feritas præsidum Christianos exagitantium aliquando reprimeretur: saltem ad aliquam iudiciorum legem, rationem, ordinem reuocaretur. Quid enim? Cum (ut Ciceronis uerbis utar) crimen est sine accusatore, sententia sine consilio, damnatio sine defensione, certè immans quædam barbaries est. Superior locus Tertulliani, Antoninum Seueri filium, quem & Caracallam appellant, lacte Christiano educatum, non omnino abs Christianis auersum fuisse significat. Sed si eius tempora consideremus, uix ulla fuerunt Ecclesiæ iniquiora, non fuit maior confusio sacrorum omnium, quæ maxima fuit, imperante Heliogabalo: qui paulo post secutus est, & unum toto orbe Deum Heliogabalum coli uoluit, in eiusque sacrarium, quod Romæ extruxit, & Iudeorum & Samaritanorum & Christianorum religionem inferri atque includi, ut Lampridius narrat. Successit tandem Alexander Seuerus Mammæus: quem uerius dixerimus lacte Christiano educatum fuisse. Matrem habuit Mammæam, sceminam (ut Hieronymus ait) religiosam, & Origenis (ut scribit Eusebius) discipulâ. Abs tali magistra, matreque, Alexander uidetur de Christianis multa libenter audiisse, quæ deinde sæpe in ore habuit: ueluti illam eorum sententiam, QVOD TIBI FIERI NON VIS, ALTERI NE FECERIS. In deligendis prouinciarum præsidibus, secutus est morem quendam Christianorum, ministros Ecclesiæ diligentium. Denique

Christum in suo Larario coluisse dicitur, publicumque etiam templum illi extruere uoluisse: quanquam id uoluerit magis quam fecerit, sicuti & de Adriano supra commemorauimus. Addit Lampridius, cum Christiani quendam locum, qui publicus fuerat, occupassent: contraque populi narii contenderent, sibi eum potius debere: consultum hunc Alexandrum rescripsisse, melius esse ut quomodocunque Deus illic colatur, quam popinarijs dedatur. Ergo Christianis non modo liberam religionis suae, & publicam confessionem, sed & locum in urbe concessit. Verum edictum eius nullum audio, quo praesidium in provincijs gladij à ceruicibus Christianorum depellerentur, ignes extinguerentur, cruces deijcerentur. An, qui huius principis consilij praerant Iurisperiti, & praesides illos, si cessarent, impellebant, & gladios distringebant, & ignes excitabant, & cruces defigebant? Atqui nunquam plures, iustiores, aequiores Prudentes Principem circumdedisse dicuntur: inter quos Lampridius numerat & Aelium Serenianum, & Quintium Marcellum: illumque, uirum omnium sanctissimum: hunc, tam bonum, ut ne meliorem quidem historiae ullum commemorent, fuisse ait. Quid de eorum collegijs dicam? Legislatoris illi nostri sunt, quorum sapientiam in Pandectis admiramur. Sint sane. Sed Christianis inimicos nihilominus fuisse, facile suspicor: neque tam bonus & à sanguine abhorrens erat Domitius Ulpianus, qui tunc praefectus praetorio fuit, quin ambitiose & crudeliter quaedam faceret. Certè Flavianum & Chrestum interfecisse, ut eis succederet,

deret, narrat Dio. Verùm suspicionem meam confirmat Lactantius, qui libro quinto, cap. 11. posteaquam de crudelitate aduersariorum multa dixit: Quinetiam (inquit) sceleratissimi homicidæ contra pioꝝ iura impia condiderunt. Nam & constitutiones sacrilegæ, & disputationes Iurifconsultorum leguntur iniustæ. Domitius de officio proconsulis libris septem rescripta principum nefaria collegit, ut doceret, quibus pœniss affici oporteret eos, qui se cultores Dei confiterentur. Hic uidetur fuisse Domitius Ulpianus, Iuriscōsultorū (sic enim dictus est) Coryphæus, qui De officio proconsulis libros decem scripsit. Nam & quo in Christianos animo fuerit, ille in Pandectis locus, cap. 1. De ext. cognit. indicat, ubi uidetur eos appellare impostores: quorum esse ait uerbum exorcizandi. Fuit hoc certè uerbum Christianorum. & Hieronymus ad Marcelam significat, Christianos uulgo & in triuijs dictos esse impostores. Quid igitur Domitius Ulpianus? Is certè Alexandrum Seuerum regebat, & eius nomine proconsulibus in prouinciās ituris mandata dabat. Sed cum uideret abs Christianis nō alienum, ab eorum certè sanguine abhorrentem, uix impelli posse, ut de ijs exterminandis aliquid ediceret: uidetur (si modò is est, de quo Lactantius loquitur) uetera impiorum tyrannorum rescripta Proconsulibus obiecisse, ut ex ijs suum in hoc genere officium æstimarent. Non extant hi De officio proconsulis libri Domitij. Multa in Pádectis supersunt eorum fragmenta: sed in his uerbum nullum de Christianis. *Vbi extat locus ex libro 3. ubi laudatur Seueri &*

Antonini rescriptum, quo Iudæis permittitur honores adipisci: cap. 3. De Decur. An Vlpianus, quo magis Christianos ureret, hoc commemorauit? Vt Iulianus Imp. odio Christianorum fuisse Iudæis dicitur. Potuisset profectò Vlpianus plura pro Christianis rescripta principum colligere, si uoluisset. Ea malignè suppressere, & aduersaria etiam confingere, non est certè boni (ut mollissimè loquar) Iurisconsulti. Nihil temerè & intemperanter dicere hic uelim. Sed quæ tãdem illa esse potuerunt tam multa de excrucians Christianis principum rescripta? Sane cum eo tempore, Tertulliano causam Christianorum agenti, obijcerentur leges Romanæ, quæ illos nõ ferre dicerentur, exclamauit Tertullianus: Quales truces leges istæ, quas aduersus nos soli exercent impij, iniusti, turpes, demètes, uani? quas Traianus ex parte frustratus est, uetãdo inquiri Christianos: quas nullus Adrianus, quanquam curiositatum omnium explorator: nullus Vespasianus, quanquam Indæorum debellator: nullus Pius, nullus Verus impressit, &c. Quid Tertulliano respondere potuit Domitius? An Neronis & Domitiani exempla obijceret? At ijs quoque Tertullianus occurrit. Verùm fuerint sanæ leges illorum tyrannorũ mandata. Saltem posteriorum principum edictis nouis erant sublata. Sic enim Vlpianus ipse docebat, constitutiones priores posterioribus tolli. An in hac causa alio iure utebatur? Tertullianus testatur, dictitatum tunc fuisse, non modò esse Christianis aduersarias leges Rom. sed eas quoque esse immutabiles. Indigna Iurisconsulti Romanis

manis erat hæc cauillatio. Nihil uerò, quàm eam
 refellere, facilius fuit. Neque certè hic mutus fu-
 it Tertullianus. Antiquas leges Rom. sæpe mu-
 tatas esse ostèdit: ac ne in causâ quidem Christia-
 norum semper eandem fuisse: denique nec de su-
 orum deorum religione idem semper iudicare
 Romanos. Serapidis atque Isis sacra, euerfis e-
 orum aris, Pisonem & Gabinium Coss. sustulif-
 se ait: postea tamen restituta illa esse, & restitutis
 summam maiestatem esse redditam. Hic fortasse
 Vlpianus replicabit, talium Consulum acta nun-
 quam Senatui placuisse. Nam & eos Cicero pro
 Sest. accusat, quòd Pessinùtium sacerdotem ex-
 pulerint, & fanum sanctissimarum (ut ait) & an-
 tiquissimarum religionum Brogitaro cuidam
 uendiderint. Verùm necesse non est ualde labo-
 rare, ut uniuersum Ius Rom. de religione, sæpe
 fuisse mutatum, aliquis ostendat. Eorum histo-
 riæ satis superque hoc docent. Mirum uerò, qua
 fronte dicere ausi sint, Quod aduersus Christia-
 nos semel decretum est, mutari non posse. Nihil
 enim unquam sæpius mutatum iactatumq; est.
 Olim cum Prætores ius uariè dicerèt, iussi sunt
 perpetua habere sua edicta. Cumque his tamen
 non uiderentur teneri successores, tandem Adria-
 nus Imp. edictum perpetuum tale edidit: Ut li-
 cet Prætores mutarentur, iurisdictio tamen ea-
 dem maneret. In causâ uerò Christianorù, quo-
 ties mutatae nihilominus leges sunt? quoties e-
 dictis edicta contraria edita? Neque solum quod
 princeps aliquis statuerat, successor abrogabat:
 sed ne unus quidem princeps aut tyrannus sibi
 perpetuò in hac quæstione constabat. Quid?

An Vlpianus, ne incerti proconsules essent, crudelissima quæque mandata delegit, quorum exempla illis præscriberet? Proconsulibus in provincias ituris Senatus Mutium Scæuolam, qui Asiæ proconsul integerrimus fuerat, proponere ad imitandum olim solebat. Mirum uerò, si eodem in hac causa animo Mutius fuisset, si ætate Vlpiani uixisset. Equidem audio ueterum Mutiorum præclaram scilicet illam sapientiam fuisse, ut dicerent, fabulosas quidem esse religiones, quibus Resp. Romana continetur: sed tuendas esse atque retinendas tamen contenderent, quia populum metu quodam constringere uiderentur. Verùm si talis iurisprudencia Romana fuit: saltem pudore & exemplo sui Alexandri Vlpianus retineri debuit. Sua etiã purpura Vlpianum Alexander aduersus uim militum aliquãdo protexit: & Vlpianus Christianos in huius Alexandri sinu confodiet? Cum principibus Christiani utcunque transigere poterant, & ijs utri non omnino iniquis: cur Iurisconsultos habent iniquiores? Cur hos etiam Iudæi placare potuerunt, non potuerunt Christiani? cum illi tamen factiosi ac seditiosi: hi simplices, & modesti, & quieti essent. Nam quòd Christianos non solum læsæ religionis, sed & maiestatis accusabant, ut Tertullianus in Apolog. cap. 23 & 28. scribit, impudens in utroque crimine calumnia fuit. Quamquam hæc quæstio modò Iuris esset, modò facti. Hic enim quædam obijciebantur, quæ confitebantur Christiani, sed iure defendebant: alia erant quæ pernegabant, nec conuincebantur. Verùm in utroque rursus genere iniqui erant Romani iudices.

iudices. Nam neque audiebant Christianos de iure disceptantes, ubi factum essent confessi: neque cum factum inficiabantur, legitimas ab accusatoribus probationes exigebant: quasi uerò accusare esset satis ut reus damnaretur, nullaq; causæ cognitio esset necessaria. Atqui causa agebatur omnium quæ unquam fuerunt, esseque possunt, maxima. Agebatur de capite multorum populorum. Fœlix ille præses Iudææ, in Pauli unius causa fuit temperantior. Audiebat Paulum accusari uiolatæ religionis: & seditionis concitatæ reum, qui in religionis quæstione, de iure disceptabat, & seditionis crimen depellebat inficiatione facti, ampliavit, donec de utroque magis sibi liqueret. Saltem hoc ampliacionis exemplo Vlpianus in simili causa usus esset. Age uerò, ex sui iuris formula iudicet. Læsæ religionis, ut dixi, nostri erant rei. Quid ita? Quia suâ potius, quàm Romanam, sequebatur religionem. Atqui suam cuique gēti religionem relinquebant antistites Iuris Romani: cur Christianam solam non ferunt? An (quod tunc dixit Tertullianus) apud eos quiduis colere ius erat, præter Deum uerum. Querit Augustinus, Cur, cum Romani omnium tandem gentium deos receperunt: Hebræorum Deum solum reiecerunt? Causam hanc esse putat, quòd ij audirent, illum coli solum uelle, neq; socium ullum admittere. Atqui & Hebræos Iudæos uel cum sua religione tolerabat iuris prudentia Romana: cur ferre non potest Christianos? An, quòd Iudæi propius accedebant (sicuti ait Arnobius) ad aliarum gentium ritus, quia templis, aris, uictimis, ceremonijs, Deum suum colerent?

Christiani autem, qui ab ijs quoque dissidebant, nouum quoddam mōstrum clam alere uiderentur? Alterum erat crimē læsæ maiestatis. Quid ita? Ipsi, ut hætenus ostendi, principes, quorum intererat hoc crimine Christianos liberabant. Et uerò quid Christiani illis tam alioqui turbulētis temporibus moliti unquam sunt, ut perduelles iudicari deberent? Tertullianus ad Scap. Circa
 22 maiestatem Imperatoris (inquit) infamamur:
 23 tamen nunquā Albiniani, nec Nigriani, uel Cas-
 24 siani inueniri potuerūt Christiani. At erant mul-
 ti fanatici & impuri nebulones, qui Bacchanalia quædam in nocturnis suis & nefarijs sacris colebant, nomen alioqui Christianum professi. Erant sanè. Nam qui Gnostici dicebantur, tales fuisse confiteor. Sed illud nimis indignū erat, quòd hi impunè grassarentur: & qui ab ijs abhorrebāt Christiani, eorum tamen nomine & loco pœnas darent, sicuti Iustinus scribit. At cum multi profectò impij homines & scelerati, se mentirentur esse Christianos, & astutè id simularent: nequè facile abs ueritate simulatio discerni possit, præsertim ubi de religione agitur: uisi sunt prudentes sapienter scilicet consulere, cum totam hanc nationem, gentemque uniuersam exterminandam esse iudicarent. Atqui si hoc iure fit, nulla est hominum societas, ciuitas nulla, domus propè nulla, quæ funditus delenda nō sit: quia cum bonis permixti semper mali sunt, & in tali confusione delirescunt. Quid igitur? An mali ferendi sunt, ne & boni inuoluanrur? Certè Iurifconsulti laudant Traiani rescriptum, Melius esse nocentem absolui, quàm innocentem cōdemnari.

nari. Sed in hac causa poterant iustius agere, atque
 sapiētius. Vetuit Traianus inquiri Christianos.
 Recte, cum improbè illud, an Christiani essent,
 solum quæreretur, solumque ad pœnam satis esse
 credebatur. Sed alia erat inquisitio restituēda,
 quâ & Tertullianus in primis requirit. Quæ-
 rendum enim erat, an qui Christiani dicebatur,
 etiam essent: hoc est, an quod profitebantur, præ-
 starent, & eorum ea esset, esse quæ debebat, uita.
 Quid homines cogitent, certò scire uix alius po-
 test. Sæpe enim aliter loquuntur, quàm sentiunt:
 & maximè cum de religione quæritur, aliud age-
 re, aliud simulare solent. Sed quæ eorum tamen
 sint actiones, quæ studia, qui mores, quæ uita sit,
 si propius in eos inquiratur, non est difficile in-
 telligere. Cogitationis nullam in Rep. pœnam
 esse debere, iudicabant Jurisconsulti. Sed hoc e-
 orum prudentia dignum erat, ut facta diligētius
 cognoscerent atque æstimarent. Speciosa, quæ
 obtendebatur, nomina repudiabant. Rectè. Lar-
 næ enim sunt, quæ sunt detrahendæ, cum ueri-
 tas quæritur. Neque scio, neque dissimulo, mul-
 tos impostores sub earum ueluti clypeo delitu-
 isse: & cum religionis titulo, tum uerò Christia-
 ni nominis specie sæpe abusos esse. Neque pro-
 fectò in ea causa uellem pronunciaissent Romani
 iudices, sibi non liquere, aut talem ijs tabulam
 N. L. principes dedissent. Vellem potius, fuissent
 curiosi Quæstores, & eam inquisitionem institu-
 issent, quæ passa non esset improbos homines
 impunè latère, & fallere. Narrat Lucianus, Pe-
 regrinum quendam impostorem, cum Christia-
 norum nomen induisset, captum, & in carcere

unctum fuisse. Vtinam quotquot erāt tunc in-
 ter Christianos Lucianici *εἰσώτες* (quales olim
 multos fuisse, & nunc quoque esse, non dubito)
 eodem exemplo, quas merebantur, pœnas de-
 didissent. Sed aliorum bonorum uirorum religi-
 oſa ſimplicitas ecquid erat merita? Nam falſum
 crimen ex triuio ſumptum ijs obijcere, non erat
 ingenui hominis: nedum Vlpiani, & Iuriſconſul-
 ti, & Præfecti prætorio. Valétinus, & Marcion,
 & poſtea Nouatus, atque Paulus Samofatenus,
 inſtituerant turpiſſima profectò collegia, quæ
 Chriſtianæ religionis titulo etiam ſe uendita-
 bant. Digna certè hæc erant, quæ, ut olim Baccha-
 nalia, exterminarentur: nullaquæ ſatis acerba ſe-
 ueritas aduerſus talia ſclerum & flagitiorum
 omnium portenta eſſe potuiſſet. Sed doleo, tali-
 um impoſtorum iuſtiſſimo odio, iniuſtè conſta-
 graſſe totam nationem Chriſtianorum. Doleo,
 prudentiſſimos alioqui Iuriſconſultos, erroris
 ſimul & iniuſtiæ hic fuiſſe antiſtites. Audio
 illam Lactantij iuſtiſſimam indignationem, qui
 poſteaquam illud, quod paulo antè dixi, de Do-
 mitio commemorauit, exclamat: Quid ijs fa-
 » cias, qui Ius uocant carnificinas ueterum tyran-
 » norum, aduerſus innocentes rabidè ſequentium?
 » Et cum ſint iniuſtiæ crudelitatisque docto-
 » res, iuſtos ſe eſſe tamè & prudentes uideri uolūt,
 » cæci & hebetes, & rerum & ueritatis ignari, &c.

In quæſtione iuris, hoc eſt, religionis iuſtæ uel
 iniuſtæ, non miror eos falli atque errare. Alijs,
 quos errare putabāt, tam iniquos eſſe miror. Mi-
 ror, alieni quoque criminis iniuſta inuidia eos
 uelle onerare. Nam cuius tandem Prætoris eſt,
 non

non modò ius iniustum dicere, sed & facti cōtro
uersi quæstionem cognitionemque nullam man
dare? Cuius Quæstoris, in fontes cum fontibus
confuse miscere?

Alexandro Seuero successit Maximinus ille
tyrannus, qui & Cyclops & Phalaris à Romanis,
ut erat, appellabatur. Is ipsius Alexandri, quem
trucidarat, & Christianis fauisse audiebat, quo
dam etiam odio fuit crudelior. Sed plebi tamen
Christianæ pepercisse, & in solos episcopos do
ctoresque sæuuisse, scribit Eusebius lib. 6. histor.
Eccles. Secutus est Gordianus, princeps qui
dem superstitiosus, & adolescens: sed sapiens ta
men, & moderatus. Qui autem deinde eum su
stulit Philippus, etsi impiè ad Imperium euase
rit, tamen eo temperanter usus est ad tuendam
pietatis Christianæ causam. Nam & religioni
Christianorum nomē palàm dedisse, & Ecclesiæ
suos fasces sceptrumq; summisse dicitur. Quid
eum impulerit, ut id faceret, aut quid tunc spe
ctarit, nunc non inquirō: sed interea Christianis
aliquas ueluti inducias cōcessas fuisse dico. Non
fuerunt tamen diuturnæ. Decius, qui Philippo
successit, cum eius odio, Christianorum quoq;
odium induit: & se caputque suum non minus
pro suis idolis, quàm pro Imperio Ro. deuouit,
editaque horribili Christianorum strage conse
crauit. Secuti sunt crudeliores etiã successores,
Gallus & Valerianus: neq; erant æquiores pro
uinciarum præsides. quod etiam intelligi potest
ex Prudentio *περὶ σφεαίων*. Fuit tunc Cypriano
in Africa cum tribus negotium: cum Demetria
no, cum Paterno, cum Maximo. Demetrianum
GG 5 pulchrè

pulchrè describit in sua ad eum Apologia. Ad Paternum in ius uocatus, sistere se non recusauit: eoque proferente quasdam Valeriani Gallieni que literas, quibus mandabatur, ut omnes homines eos adorarent deos, quos Romani adorabant: qui que id non facerent, gladio ferirètur: respondit, alium se Deum colere, eiusque aliam esse legem, quam omnium principum edictis opponeret. Confessio erat, quæ nullum ampliatiōni locum relinquere uidebatur. Sed quia arbitrarie tunc erant pœnæ, Paternus tentat, num hunc reum, exilij tædio frangere possit: in quem paulo post gladio Maximus animaduertit. Æmilianus & aliorum quorundam eiusdem temporis in Ægypto p̄sidentum eandem conditionem esse, & expertus est, & descripsit Dionysius Alexandrinus Episcopus, cuius epistola extat apud Eusebiū lib. 7. significatque Valerianum initio ualde fauisse Christianis, & tam eos esse complexum, ut etiam eius aula diceretur esse Ecclesia: sed postea quibusdam calumnijs auersum, & magicis delirijs fascinatum, Decij & Galli sæuitiam imitatum esse. Horum tyrannorum impia edicta pluribus recitare, nihil attinet. Quam inquisitionem Traianus sustulerat, restituerunt. Sed conditionem quam ille p̄scripserat, seruauerunt, ut semper ignosceretur sacrificantibus. Interea uerò quas ipsi suæ impietatis pœnas dederint, obseruandum etiam est. Decius cum filio cæsus à Gothis est. Gallus ijs factus est tributarius. Valerianus à Persis captus, infelix senex miserimæ subiit iugum seruitutis. Filius Gallienus, etsi alter quidam esset ueluti Sardanapalus, ta-

men his exemplis territus, ad aliquam moderationem est reuocatus: & edictis propositis, scriptisque etiam ad episcopos Christianorum literis, liberationem & religionis libertatem ijs pollicetur: permittitq; , ut eo nomine coire possint, & conuenire. Exemplū unius siue edicti, siue epistolæ huius generis, ex lingua Romana in Græcam conuersum, Eusebius suis Commentarijs inseruit: ex quibus, cum aliud alibi non extet, nūc descriptum, cum ipsius quoque Eusebij expositione recitabo.

Αλλὰ οὐκ εἰς μακρὴν δουλείαν τὴν παρὰ βαρβάρους ὑπο-
 μέναντος οὐαλλήριανού, μοναρχήσας ὁ καὶς σωφρονέσθρων
 καὶ ἀχλὺν διατίθεται, ἀνίσσι τε αὐτίνα διὰ προγραμμά-
 των τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν, ἐπ' ἐλευθερίας τοῖς τῶν λόγων
 προσηύσι τὰ ἐξ ἔθους ἐπιτελεῖν δι' ἀντιγραφῆς προσάξας, ἡ-
 τις τοῦτο ἔχει τὸν τρόπον. Ἀντουράτωρ καὶ σκρ τὸν πλι-
 es λιμνίου γαλιῆνος, σύσεβης, ἀντυχῆς, σιβαστος, διουσιώ-
 καὶ πινῶ, καὶ λιμνιῶν, καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισινοῖς. τὴν
 ἀνδραγαθίαν τῆς ἐμῆς διορέας διὰ πάντος τοῦ κόσμου ἐπιβί-
 βωθῆναι προσέταξα, ὅπως ἀπὸ τῶν τόπων τῶν θρημισσι-
 μων ἀποχωρήσωσι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς τῆς ἀντιγραφῆς
 τῆς ἐμῆς τῷ τύπῳ χρῆσθαι διδάσκει, ὡς τε μνησκῶ ὑμῖν ἐνο-
 χλεῖν. καὶ τοῦτο ὅσον κατὰ τὸ ἔξῃ διδάσκει ὑφ' ὑμῶν ἀνα-
 πνεῦσθαι, ἢ διὰ προπολλοῦ ὑπ' ἐμοῦ συνηχώρηται. καὶ διὰ
 τοῦτο ἀνδραγαθίος λιμνίου ὁ τοῦ μεγίστου πράγματος προσα-
 τῶν, τὸν τύπον τὸν ὑπ' ἐμοῦ δοθέντα διαφυλάξαι. ταῦ-
 τα ἐπὶ τὸ σαφέσθρων ἐν τῆς ρωμαίων ἐρμηνυσθέντα γλιό-
 τησ ἐγυείδω, καὶ ἀλλὰ δὲ τοῦ αὐτοῦ διάταξις φέρεται, καὶ
 πρὸς ἑτέροισ ἐπισινοῖς πεποιῖνται, τὰ τῶν καλουμένων
 λοιμνιῶν ἀπολαμβάνειν ἐπιτρέπων χωρία.

Equidem mirarer tam fuisse Christianis ami-
 cum, tamque liberaliter eorum quieti consuluisse

isse Gallienum, nisi si cogitarem, cum (ut dixi) infelicitate superiorum tyrannorum, à sæuitia reuocatum esse, eorumque (ut ait poeta) uestigijs deterritum, quæ in exitium præcipites actos esse significabant. Eusebius indicat præcipuum eius beneficium fuisse, quòd permiserit Christianos recuperare illa, quæ uocabântur *λοιμητήρια*. Vt Christiani mortuos dormire dicebât, sic eorû sepulchra appellabât eo nomine, quod significaret loca ad quietem & somnum comparata. Athenęus lib. 4. ex Dosiadis libro quarto τῶν ἑρτηνῶν scribit, apud Cretenses in singulis ciuitatibus fuisse quasdam ædes publicas, ad excipiendos peregrinos, quæ appellabântur *λοιμητήρια*. Sed Christiani usi hoc uerbo sunt, sicuti dixi. Solebant autem ad sepulchra suorum martyrum, quorum sacrosancta erat memoria, præcipuè conuenire. Itaque hæc *λοιμητήρια* erant ijs quædam ueluti templa. Cum igitur audimus ea Christianis permitti, intelligimus permitti, ut ad sua sacra coire possint. Æmilianus ille Ægypti præses, paulo ante hoc edictum Gallieni, sic Christianorum episcopos allocutus erat: οὐλαμῶς ἐξέσαι οὔτε νῦν οὔτε ἄλλοις τισὶν ἢ συνόδου ποιείδει, ἢ εἰς τὰ λαλούμενα *λοιμητήρια* εἰσιόναι: ut narrat Dionysius apud Eusebium. Nunc igitur quod ille præses uetabat, Gallienus permittit. Eusebius libro 9. scribit, Maximinum aliquando conatum id Christianis rursus adimere, cum eos dissipare atque pessundare uellet. πρῶτον (inquit) ἔργον ἡμῶς τῆς ἐν τοῖς *λοιμητηρίοις* συνόδου διὰ προφάσεως περιᾶται. Gallienus sui edicti custodem, & ueluti executorem ac uindicem nominat, quendam Aurelium Cyrenium.

nium. Quid effecerit hic nomophylax, nescio. Sed inane & (ut Vlpiani uerbo rursus utar) lusorium Gallieni edictum fuisse uidetur, si consideremus quod proximo deinde capite scribit Eusebius de Marino: qui quidem non solum militari tunc dignitate, sed & uita priuatus est, quod Christianus esset, & quod Cæsareæ Palæstinæ ex sententia Achaij præsidis id factum sit. Ac in eodem iudicio prolatas esse antiquas leges Romanas, quæ Christianis, qui Imperatoribus non sacrificabant, interdicerent omni honore & dignitate in orbe Rom. scribit Eusebius. Credo leges illas fuisse, quæ (ut antea dixi) Iudæis tamen honores gerere in Repub. permittebant. Gallienum excepit Aurelianus, qui eò tandem se pertrahi passus est, ut crudele in Christianos edictum meditaretur: sed priusquam subscriberet, repétino morbo oppressus interiit. Prius autem, et si quali superstitione teneretur satis ostendit, cum Apollonij Tyanæi, perditissimi impostoris, tanquam dei cuiusdam sacra in Oriente coleret: tamen Christianos non uexauit. imò uerò eorum synodum Antiochenam aduersus Paulum Samosatenum præsidio suo armauit. Sanè cum aliquando in calamitate quadam publica Senatus Rom. diu deliberaret, de inspiciendis consulendisque libris Sibyllinis, ita rescripsisse dicitur: Miror uos Patres sancti, tam diu de apertis Sibyllinis dubitasse libris: perinde quasi in Christianorum ecclesia, non in templo deorum omnium tractaretis.

Quid hic notet In ecclesia, aut quid sibi uelit, non satis assequor. Sed profanum fuisse principem

pem agnosco: cui qui successere usque ad Diocletianum, Christianos quiescere passi sunt. Diocletianus uerò omnium superiorum tyrannorum rabiem superauit. Nam & libris Christianorum bellum indixit, & ut incenderentur, flammisq; abolerentur, ad extinguendâ religionis omnem memoriam, edixit. Dicerem nouum & insolens fuisse hoc edictum, ut barbarum certè fuit. Sed memini Antiochum Epiphanem, cum in Iudæos olim debaccharetur, in libros Mosaicos & propheticos simili furore sæuuisse. Quid? Ne sui quidem Numæ Pompilij Commentarijs in agro quodam repertis, quibus recepta sacra conuelli uidebantur, pepercit Senatus Romanus: imò uerò medio in foro ardere eos iussit. Deniq; Vlpianus in Pandectis ait, libros improbatæ lectionis tollendos esse, cap. 4. Famil. ercis. Huius autem generis iudicatos tunc fuisse Christianorum libros, non est dubium. Sanè Arnobius, qui flammillas illas uidere potuit, libro 4. aduersus gentes ita scribit: Nostra scripta cur ignibus meruerunt dari? Idem libro tertio, indicat libros Ciceronis, qui (ut ait) fabulosam deorum uanitatem refellebant (uidentur autem hi fuisse libri, qui inscribuntur de Natura deorum) à plerisque damnatos esse: multosq; multisasse, oportere statui per Senatum, ut ij abolerentur: quasi ijs Christiana religio comprobaretur, & uetustatis autoritas opprimeretur. Cæterum Arnobius talia iudicia reprehendit. Nā (inquit) intercipere scripta, & publicatâ uelle submergere lectionē, non est deos defendere, sed ueritatis testificationē timere.

Porrò Diocletianus aliud edicto suo caput nouum

tum affuit: ut episcopi etiam tormentis ad sacrificandū adigerentur. Mira uerò Romanæ superstitionis inculcatio, quæ corporibus inuritur, & ueluti clauo impacta atque affixa inuitis & reclamantibus obruditur. Equidem cum sæpe cogito, in rebus ciuilibus præstantissimos fuisse legislatores, quos hætenus Ecclesiæ hostes acerrimos fuisse dixi: & eorum quotidie nomina & tituli in ijs, quos sæpe uoluimus, libris Iuris Ciuilibis occurrât, sæpe etiâ attonitus obstupesco tam & à uera religione auersam esse sapietum (ut uocantur) hominum mentem, tamque omnium propè regnorum imperiorumque omnem constitutionem esse à recta pietate alienam & abhorrentem: ut quos alioqui prudentissimos nomothetas laudare solemus, insanos carnifices in hac causa execrari cogamur. Sed hoc aliàs uiderimus. Narrat Ælianus, quendam olim pugilem Nicodorum, apud Mantinenses factum esse præstantissimum legislatorem: nec alio quam Diogoræ athei hominis consilio usum esse, ab eoque leges accepisse, quas ferret. De Diocletiano, & ipsis adeò Romani iuris auctoribus, idem dici posse uidetur. Ego uerò in ea perito sententia, magnam esse & legum labem, & ciuitatum perniciem, impietatem: & potiusquam hæc ius dicat, optandum esse, nullam planè esse iurisdictionem, nullam legem, ciuitatem nullam. Fremant licet Epicuræi huius ætatis legulei: ego tamen Diogoræ leges suspectas esse contendam. Sed ad Diocletianum reuertor: de cuius impijs edictis quoties cogito, occurrere statim solet, quod Eusebius lib. 8. narrat, unum ex aulicis proceribus Nicomedie,

comediæ, ubi ipse Diocletianus erat, ausum esse palàm discerpere huius tyranni crudelem aduersus Christianos publicè propositam legem: nec recusasse, quas propter tale factum pœnas impendè sciebat, constanter perferre. Si quis albuni Prætoris corrumpat, in quo sit aliquod edictum perpetuæ iurisdictionis, populari iudicio pœnali quinquaginta aureorum teneri, scribit Vlpianus cap. 7. De iurisdic. Et qui edicta proposita corrumpunt, falsi pœna plectuntur: ut inquit Modestinus cap. 32. De lege Cornel. de fals. Sed & lege Iulia peculatus eum teneri, qui tabulam æream legis refixerit, scriptum in Pandectis est, cap. 8. Ad leg. Iul. pecul. Verùm Heros ille noster, tetrum quoddam non Prætoris album, sed tyranni importunissimi, iniustumq; decretum, quod Iuris & legum loco prostabat, ferre nō potuit: neque iurisdictionis, sed iniuriæ publicæ edictum funestum nefariumque esse iudicauit: neque tam imperij meri, quàm meræ cuiusdam insanix atque impietatis, Deo bellum indicentis. Quid dicam de duobus alijs, quæ tunc accesserunt, edictis nouis? Eo tempore Nicomediæ, palatium Imperatoris casu quodam conflauit. Statim edictum propositum est, ut Christiani tanquam incendiarij excruciarètur. Quædã in Syria & Arabia seditiones motæ sunt. Statim lex Maiestatis in Christianos, ut perduellionis conuictos, edita est. Quid miramur? Quod olim Roma incensa fecit Nero, fecit Nicomediæ conflagrante suo palatio Diocletianus. nec dissimili calumniâ Iudæos Antiochiæ suo tempore uexatos fuisse, Iosephus commemorat lib. 7. de bello

bello Iud. Sed quàm Christiani minimè fuerint, quòd dicebantur, incendiarij, minimèq; esse uoluerint (et si facillimè esse, si uoluissent, profectò potuissent) duobus uerbis indicat Tertullianus in Apolog. Vel una nox (inquit) pauculis faculis largitatem ultionis posset operari, si malum malo dispūgi penes nos liceret. Sed absit, ut aut igni humano uindicaretur diuina secta: aut doleat pati, in quo probatur. Cæterum quo maior innocentia fuit patientia, eo impudentia impietatis maior fuit. Rescripsit Traianus, & Iurisconsulti subscripserunt, neminem ex suspicionibus damnandum esse. Atqui damnabantur Christiani, ut atrocissimorum criminum conuicti: et si non solum ijs criminibus, sed & eorum suspicionem carerent. Nam quod aduersarij obijciebant famam popularè, putidum erat. Rectè sanè Tertullianus, rectè Arnobius, qui rumoribus fidem non esse habendam responderunt. Imò uerò Diocletianus in alia causa constanter dixerat: Vanè populi uoces non sunt audiendæ. Sed quid eum miramur, suæ legis in causa Christianorum oblitum esse, qui cum aliàs iactare soleret, præcipuam principis uirtutem esse clementiam, crudelissimus tamen in eos fuit? Nam & in sua Dalmatia barbaricum illum fastum imbiberat ebrius tyrannus, ut nō solum Iouius dici, sed & adorari tanquam deus uellet. Multis annis occupatus fuit in comprimendis orbis Romani seditio- nibus: nec interea quicquam ei cum Christianis negocij fuit. Vbi Imperij statum composuit, nihil se egisse putauit, nisi si Christianos excinderet: & luum in eos odium, quod annis sedecim

uel supprefferat, uel dissimularat, effunderet: tantumque effudit, ut eorum sanguine conspersam suam purpuram gestare tandem erubuerit, & ueluti fractus ultrò se abdicarit Imperio, priuatusque in hortos suos Nicomedienses se abdiderit. quanquam generum suum Galerium substituerit, cui tanquam in decursu lampada tradens, eadem lege mādauit Imperium & iurisdictionem. hicq; cum duobus suis Cæsaribus Seuëro & Maximino, in illa arena gladiatoria eos ludos edidit, itaque furore incensus exarsit, ut uix tandem frementem cohibuerit horribilis morbus: qui tamen hanc furiam sic perculit, ut cum Christianis aliquando mitius agere, non dico uoluerit, sed uelle se tamen simularit: & uerò coactus sit, edicto publico Christianos missos facere. Collegam habebat Constantium, patrem Constantini nostri, principem humanum & moderatum. Vtinam uerò illum potius, quàm se, aut suos Cæsares, semper audijisset. Sed qualecunq; sit illud, quod tandem emisit edictum, uideamus. Et si enim ab inuito expressum atque extortum, Christianorum adhuc religionē, qua potest, infamia interea conspergat: tamen hoc ipsum, auctoris sui insaniam, frementem quidem adhuc, fractam tamen & uictam, tanto magis declarat. Fuit lingua Romana de more primùm promulgatum: sed exemplum tantum illud extat, quod in linguam Græcam ab Eusebio translatum est. Est autem tale:

Μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀπερ' ὑποβ' τῶν χριστιανῶν καὶ λυσίθεοις δημοίοις διατυπόμεθα, ἡμεῖς μὲν βεβουλήμεθα πρὸς τὸν λαὸν κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους καὶ τὸν δημοσίαν ἐπισημύμεν

μὴ τὴν τῶν ῥωμαίων ἅπαντα ἐπαγορεύσασθαι, καὶ τῶν
 του πρόνοιαν ποιήσασθαι, ἵνα καὶ οἱ χριστιανοὶ, οἱ τινες τῶν
 γονέων τῶν ἑαυτῶν καταλειποῦσι τὴν αἵρεσιν, εἰς ἀγα-
 θὴν πρόθεσιν ἐπανέλθωσιν. ἐπέπληρ' ἴνι λογισμῷ τοσαύτη
 αὐτοὺς πλεονεξία καταλύει, ὥς μὴ ἐπιδοῦναι τοῖς ὑπὸ τῶν πᾶ-
 λαυ καταλειχθείσιν, ἀπορίσως πρόθερον καὶ οἱ γονεῖς αὐ-
 τῶν ἦσαν, κατασφύσαντες, ἀλλὰ κατὰ τῶν αὐτῶν πρόθεσιν,
 καὶ ὡς ἕνατος ἐβούλετο, οὕτως ἑαυτοῖς καὶ νόμους ποιῆσαι,
 καὶ τούτους παραφυλάσσειν, καὶ ἐν διαφοροῖς διαφορα πλύ-
 θησιωάγειν. τοιγαροῦν τοιούτου ὑφ' ἡμῶν προσάγματος
 παραπολουθήσαντος, ὥς τε ἐπὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κατα-
 σταθέντα ἑαυτοὺς μετασῆσαι, πλείστοι μὲν λιπιδίων ὑπο-
 βληθέντες, πλείστοι δὲ ταραχθέντες, παντοίους θανάτους
 ἐπέφορον. καὶ ἐπειδὴ τῶν πολλῶν τῆ αὐτῆ ἀπονοία διαμε-
 μόντων ἐρωῶμεν μήτε τοῖς θεοῖς τοῖς ἀπουρανίοις τὴν ὀφει-
 λομένην θρησκείαν προσάγειν αὐτοῖς, μήτε τῷ τῶν χριστιαν-
 ῶν προσέχειν, ἀφορῶντες εἰς τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν,
 καὶ τὴν διλιεκή συνήθειαν, δι' ἧς εἰώθαμεν ἅπανσι αν-
 θρώποις συγγνώμην νέμεν, προθυμότερα καὶ ἐν τούτῳ τὴν
 συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν ἐπειτεῖναι διὰ ἐνομίσαμεν, ἵνα
 αὐτοῖς ὡς χριστιανοὶ, καὶ τοῖς οἰκοῦς, ἐν οἷς συνήγοντο, συν-
 θῶσιν οὕτως, ὥς τε μηδὲν ὑπεραντίον τῆς ἐπιστήμης αὐτοῖς
 πράττειν. δι' ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς τοῖς δικασταῖς δηλώσα-
 μεν, τί αὐτοὺς παραφυλάξασθαι δεήσει, ὅθεν κατὰ ταύτην
 τὴν συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν, ὀφείλουσι τῶν ἑαυτῶν θεῶν
 ἰνετσίην περι τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας καὶ τῶν δημοσί-
 ων, καὶ τῆς ἑαυτῶν, ἵνα κατὰ πάντα τρόπον καὶ τὰ δημοσία
 παραχθῆ ἡ γῆ, καὶ ἀμέριμοι ᾖ ἐν τῇ ἑαυτῶν ἑξία δι-
 νῶσι.

Huius edicti præfatio est, qualis esse solet pro-
 fanorum principum. Narrat Gallerius, sese hæc
 nus hoc egisse, ut Christianos, qui à maiorum su-
 orum religione & moribus defecerunt, ab erro-

re in uiam reuocaret, ueterum legum rationem fecutus. Tātum quæ abest ut agnoscat se peccasse, ut eos etiam ita insanire confirmet, ut sanari non posse uideantur. Miror equidem Eusebium scribere, Galerium resipuisse, & peccata sua Deo confessum esse. *πρώτα* (inquit) *ἀνθομολογῆται τῷ τῶν ὀλων θεῷ*. Miror Constantium, Galerij collegam, huic edicto nomen suum ascripsisse, aut ut ascriberetur passum esse. Sanè cum Galerius hic accusat Christianorum pertinaciam, constantiam eorum laudari existimo. Cum autem fateatur sese hæcenus frustra omnia tentasse, ut eos uinceret, uictam impietatē agnosco. Est autem memorabile, quod hic agnoscat, sese sæuendo nihil profecisse: & cum sentit, sæuire desinat. Imò uerò cur desinat, alteram causam hanc adijcit Galerius: quod multi fiant athei, ut neq; Christum colant propter periculum crucis, neque tamē ad aliorum deorum cultū perducī possint. Quid igitur? Edicit, ut Christianis impunè esse liceat: ut liceat ijs, sicuti solent, conuenire, quam diu alioqui Rempub. non perturbant. Quinetiam exprimit causam & finem conuentuum Christianorum: ut Deum orent pro Rep. & domi tranquillè uiuere possint. Testatur autē sese præsidibus specialiter etiam mandasse, quod ad Christianorum tranquillitatem pertinere putabat. Sic enim solebant principes suorum edictorum certos ueluti executores & uindices nominatim etiam dare. Præuidebant enim, multa fore alioqui inania. Maximinus Cæsar, qui in Oriente agebat, cum hæc mandata accepisset, atq; etiam edere & publicare iussus esset: quantum potuit,

potuit, suppressit atq; ludificatus est. Et quâquã suarum prouinciarum præsidibus, dicis causa, aliquid de illa Galerij Imp. sententia significare fit coactus: tamen ut eam illi facilè contemnerent, effecit. ipse uerò nouo crudelitatis noue colore quæsito, atrocissima edicta promulgat, & (quod antea factum non erat) in medijs ciuitatibus, in æs incisa figit: Christianosque sic exterminari iubet, ut ne in desertis quidem solitudinibus locum exilio ullum relinquat. Exëplum ferrei huius decreti extat apud Eusebium. Velle etiam extaret Apologia, quam quidam Lucianus Alexandrinus presbyter, Nicomediam inuis ad eum abductus, non solum illi obtulit, sed sanguine quoque suo consignauit. Cæterum cum Maximinus paulo post audiret Maxëtium abs Constantino in Italia profligatum esse, metuens sibi ab illo Victore, quem iam in toto Occidente audiebat libertatem Christianis integram tandem dedisse, cœpit mitius agere, & sua illa ærea edicta ultro refigere: primumque mandat, ut blanditijs tantum Christiani ad idola reuocentur: si nolint, & talibus illecebris capi nullis possint, ui non adigantur: potius dimittantur. Interea callidè suppresserat, an etiam ijs liceret publice coire: quod tamen præcipuè quærebat. Huius autem iuris interpretes, iniusti & improbi iudices, quod lege expressum non erat, non esse permissum cauillabantur. Et uerò cum ijs colludens Maximinus, Christianis insidiabatur, ijsque clàm illudere cupiebat. Quid igitur? Non tulit Deus longiorem impij huius tyranni uafriciem. In illas statim eum angustias redigit, ut pati pla-

nè cogeretur, optimo iure optimaque conditione esse Christianos: & uerò edictum, quo ita esse aperte iuberet, iam etiam animam agens postremo ederet: nihil ut superesset, quod Constantini pium consilium diutius impediret. Tantæ molis erat, Christianæ ecclesiæ, in orbe Romano, id impetrari, quod omnibus alioqui hominibus offertur. Neque tamen adhuc dico postrema illa Maximini concessione impetrasse Christianos eam, qua digni erant, libertatem. Multis enim adhuc Constantini legibus opus fuit, ut ea libertas esset, esse quæ debebat: multisque præterea sanctionibus uix aliquando tandem septa & communita satis esse potuit, aduersus uim & audaciam aduersariorum. Sed de Constantino alias uiderimus. Iam uerò cum hostis, & hostis ferus atque immanis, posteaquam annis trecentis frustra se uis tota Romani Imperij in gentem inermem atque imbellem effudit, nihil tamê hætenus actum esse agnoscit, nullaque humana potentia, sed ui quadam diuina tandem fractus cedit: neque solum quicquid uel ab alijs antea, uel abs seipso tentatum est, inane, & simul iniustum esse fateri cogitur, uerùm etiã ueris uictus, quicquid abs patrono & amico edici posset, edicit: qualem quantamque Ecclesiæ uictoriam, & in hac uictoria postrema quale tandem Christianorum trophæum esse dicemus? Non grauabor itaque & hoc pro coronide nunc edictum describere, ut ex Latina lingua in Græcam cõuersum posteritati relictum est. Nam archetypum Latinum intercidit.

Αὐτὸν ἀτάκῃ καὶ ἄτακτῃ, γένιος οὐρανίου, μαξιμίνος, γερμανικός,

μανικὸς, σαρματικὸς, σνσεβῆς, σντυχὸς, ἀνικητός, σεβα-
 ρός. Ἰατά πάντα τρόπον ἡμᾶς διλιμενῶς, τῶν ἐπαρχιω-
 τῶν τῶν ἡμετέρων τοῦ χριστίμου προνοεῖσαι δεῖ, καὶ ταῦτα
 αὐτοῖς βούλεσθαι παρέχειν, οἷς τὰ λυσιτελεῖα μάλιστα κατορ-
 θοῦται, καὶ ὅσα τῆς λυσιτελείας καὶ τῆς χριστιμότητός ἐστι
 τῆς λεινῆς αὐτῶν. καὶ ὅποια πρὸς τὴν δημοσίαν λυσιτελείαν
 ἀρμόζει, καὶ ταῖς ἐνάσθω διακονίαις προσφιλεῖ τυχεαῖς, οὐ-
 δούα ἀγνοεῖν, ἀλλ' ἐνάσθω ἀνατρέχειν ἐπ' αὐτὸ τὸ γινόμε-
 νομ, γινώσκων τε ἐνάσθω τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔχειν ἐν ἑαυτῶ
 δῆλον εἶναι πιστόμομ. ὅποτε τοίνυν πρὸ τούτου δῆλον γέγο-
 νε τῆ γνώσει τῆ ἡμετέρας ἐν ταύτης τῆς προφάσεως, ἐξ ἧς λε-
 κελυστομόμ ἢ ὑπὸ τῶν θεοτάτων, διοκλητιανοῦ καὶ μα-
 ξιμιανῶ, τῶν γονέων τῶν ἡμετέρων, τὰς συνόδους τῶν χρι-
 στιανῶν ἐξηρῶσαι, πολλοὺς σεισμούς καὶ ἀποσῶρήσεις ὑπὸ
 τῶν ὀφφικιαλίων γεγενῆσθαι, καὶ εἰς τὸν πῖον δεῖ τούτο προ-
 χωρεῖν κατὰ τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων. ὦρ μάλιστα
 προνοίαν τὴν προσήμουσαν γίνεσθαι συνυλάξωμ, τῶν ὑσι-
 ῶν τῶν ἰδίων αὐτῶν ἰατατριβομῶν, δεσφύτων χραμμά-
 των πρὸς τοὺς ἡγεμόνας ἐνάσθω ἐπαρχίας τῶ παρελθόντι
 σνιωτῶ, σννομοθετήσαμ, ἢ ἐάν τις βούλοιτο, τῶ τοιοῦτω
 εἶσαι ἢ τῆ αὐτῆ φυλακῆ τῆς αὐτῆς θρησκείας ἐπέσαι, τούτομ
 ἀνεμολίσις ἐχεσθαι τῆς προδέσεως τῆς ἑαυτοῦ, καὶ ὑπὸ μη-
 δονὸς ἐμολίσιδεσαι, μηδὲ κωλύεσθαι καὶ εἶναι αὐτοῖς σνχέ-
 ρων, ἀσν τινὸς φόβου καὶ ὑποψίας, τοῦθ' ὅσφ ἐνάσθω ἀρέ-
 σναι ποιεῖν. πλὴν οὐδὲ νυν λαθεῖν ἡμᾶς ἐδωθήσθ, ὅτι τινὲς
 τῶν δικαστῶν παρεσνεθυμοῦτο τὰς ἡμετέρας κελύσεις,
 καὶ δισάξω τοὺς ἡμετέρους ἀνθρώπους περὶ τὰ προσάγ-
 ματα τὰ ἡμέτερα παρεσνεσάσαν, καὶ σννηρόσφου προσέ-
 ναι ταύταις ταῖς θρησκείαις, αἷς ἢ ἄρεσθω αὐτοῖς ἐποίησαν.
 ἢα τοίνυν εἰς τὸ ἐξῆς ὡσα ὑποψία ἀμφιβολίας τοῦ φόβου
 ὀφθαρεθῆ, τοῦτο τὸ δικάγμα προτεθῆσαι σννομοθετήσα-
 μ, ἢα πᾶσι δῆλον γένηται, ἐξεῖναι τούτοις, οἷτινες τὰν-
 τὴν τὴν ἀρεσίμ καὶ τὴν θρησκείαν μετισῶναι βούλονται, σν

τῶν τῆς δωρεᾶς τῆς ἡμετέρας, καθὼς ἕναστος βούλεται, ἢ
 ἡδέα αὐτῶ ἐστὶν οὕτως προσκίμαι τῆ θρησκείᾳ ταύτῃ καὶ ἐξ
 ἔθους θρημισύειν εἴλετο. καὶ τὰ λυγριανὰ δὲ τὰ οἰνεῖα ὅπως
 κατασυσυάσειον συγχωρεῖται· ἵνα μὲν τοι καὶ μέσων γούνη
 ται ἡμετέρα δωρεᾶ, καὶ τοῦτο νομοθετῆσαι κατηξιάσα-
 μον, ἐν ἑτινὲς οἰνίαι καὶ χυβία τοῦ δινάου τῶν χριστιανῶν
 πρὸ τούτου ἐτύχασον ὄντα, ἐν τῆς μελίσσεως τῶν γονέων
 τῶν ἡμετέρων εἰς τὸ δινάου μετέπεσε τοῦ φίσμου, ἢ ὑπὸ τι-
 νος καταλήφθη πόλεως, εἴτε διάπρασις τούτων γιγνύνται,
 εἴτε εἰς χάρισμα δέδοται τινι, ταῦτα πάντα εἰς τὸ ἀρχαῖ-
 ον δινάου τῶν χριστιανῶν ἀνακλιθῆναι ἐνεπέσταμεν, ἵνα
 καὶ ἐν τούτῳ τῆς ἡμετέρας ὀσεβείας καὶ τῆς προνοίας αἰ-
 ὄησιν πάντα λάβωσιν.

Maximinus multis his uerbis sese excusare co-
 natur, & culpam in ipsos præfides reijcit. Tan-
 dem apertè confirmat religionum libertatem :
 & Christianis restitui iubet, quæ fiscus ijs eripu-
 isset, tametsi iam in alios ea transtulisset. Huius
 edicti sententiam pluribus uerbis iterum expo-
 nit altera Constantini & Licinij in eâdem propè
 sententiâ edita constitutio, quæ apud Eusebium
 extat lib. 10. histor. Eccles. Personabât ijs tem-
 poribus, & aduersariorum aures feriebât, uoces
 ” illæ & fulmina Lactantij : Non opus est ui & in-
 ” iuria, quia religio cogi non potest. Verbis potius
 ” quàm uerberib. res agenda est, &c. Item: Quid
 ” ergo sæuiunt? ut stulticiam suam, dum minuere
 ” uolunt, augeant? Longè diuersa sunt, carnifici-
 ” na & pietas: nec potest aut ueritas cum ui, aut iu-
 ” sticia cum crudelitate coniungi. Item: Defen-
 ” denda religio est non occidendo, sed moriendo:
 ” non sæuitia, sed patientia: non scelere, sed fide.
 ” illa enim malorum sunt, hæc bonorum. Et ne-
 cesse

I N D E X.

se coeperunt	23	nis	33
clementia præcipua Principis uirtus	113	curiosi	62
Clemētis Alexandrini locus	45.85	Cypriani locus	37.45.105.
cogitationis poena nulla	73.		106
	103	Cyrilli contra Iulianum pro Christianis recriminatio	18
cognitiones, capitales questiones Plinius uocat	33	Cyrus	8
cognitiones prætoris extraordinariæ	33	D	
<i>νομιματικῆ</i> apud Cretenses	108	Darius	5
coitiones nouæ Ro. suspectæ	53	Decimationes Legionū	58
Coloniæ Iudeorum toto orbe Ro. fuerunt	9	Decius cum filio à Gothis cæsus	106
confessi quando pro indicatis habendi	35.36.37	Decius horribilem Christianorū stragem edidit	105
consecrationem Christi Senatus Ro. recusauit	21	Deferendi uerbum	64
consiliarij Alexandri Seueri	96	Demetrianus	103.106
Constantini legibus opus erat, ut tuta Christianis libertas esset	118	Diagoras <i>ἄθεος</i>	15
Constantius Constantini pater, & Galerij collega, humanus	116.114	diamone	52
constitutiones priores, posterioribus tolluntur	98	Diocletianus Dalmata Iouis dici uoluit	113
Crescens	16	Diocletianus omnium tyrannorum rabiem superauit, & libris Christianorum bellum indixit	110
crimen Christianæ religionis		Diocletianus tantum Christiani sanguinis effudit, ut eorum sanguine conspersam suam purpuram tandem gestare noluerit	114
		Dioeletiani edictum	68.
		plusquam impia contra	
		HH 7	Chri-

I N D E X.

Christianos edicta	111. 112	Flavius Clemens quare capi-	
	113	tis poena condēnatus	25
Dionis epitome	25. 26. 71	Fœlix præses Iudææ	101
Dionysius episcopus Chri-		Funcij locus	27
stianus, & eius responsio			
	66. 67. 106	G	
Domitianus Christianos pu-		G Alenus Christianos, ut	
blico iudicio uexauit	25	fatuos, contemnebat	87
Domitianus Neronianæ cru-		Galerius Christianorū per-	
delitatis portio	26	tinaciam accusans, con-	
ducuntur in ius, uel in carce-		stantiā eorum laudat	116
rē, uel ad supplicium	38	Galerius edicit, ut Christia-	
E		ni Deum pro Rep. Rom.	
E cclēsia Christiana in Ga-		orent	ibid.
latia coaluit	27	Galerij pro Christianis edi-	
ecclesia quid à lapsis postu-		ctum	114. 116
larit	67	Gallienus permisit Christia-	
ecclesie magna fuerunt cū		nis uoluntate recupe-	
Iudæis certamina	16	rare	108
edictum perpetuum	99	Galliēni edictum, siue e-	
edicta de Iudæis	8	pistola pro Christianis	
elogia	65		107
Epiphanius	49	Gallus & Valerianus crude-	
Ephesi maxima Christiano		les Principes	105
rum erat ecclesia	28	Gallus Gothis tributarius fa-	
Essæorum simie	80	ctus	106
Eusebij locus	16. 20. 21. 22.	Gnostici	49. 102
	23. 24. 25. 28. 29. 83. 87.	Gordianus princeps mode-	
	92	ratus	105
F		Græci in ueteris ecclesie	
F estus Iudææ præses	76	monumentis conseruan-	
Flacci de Iudæis edictū	9	dis diligētiores Italis	71
Flauia Domicilla	25	Gratianus Plinio æquior	
		Christianis	70. 74
		Helioga-	

I N D E X.

H

moria

28

Heliogabalus Imp. unum
toto orbe Deum suum
Heliogabalum coli uo-
luit 95
Herodis crudelissimū de tru-
cidandis pueris bimulis
edictum 12
Herodis regnum Augustus
confirmavit ibid.
itac. iac. 51. 52. 54

Iosephi locus 13. 14. 25. 50. 52
53. 81
Irenæus antistes Lugdunen-
sis ecclesie 92
Irenarchæ 62. 63. 64
Isidis sacra sublata 99
Isocratis dictum 74
Iudæorum respub. Eccle-
sia 8

Hieronymi locus 25. 92. 95.
97
Hierosolymarius dictus est
Pompeius 10
Hierosolymorum urbē Pō-
peius expugnauit 9
hymni Christianorum 45
Hyrcanus Iudæorum Ponti-
fex 11

Iudæos Pompeius tributa-
rios esse iussit 9
Iudaica superstitio 93
Iudicium capitale in Areo-
pagitica curia exerceba-
tur 13
iudicium zeli 75
iudiciorum criminalium nō
una conditio 63
iudiciorum lex 77. 78

I

Idololatria à Christiana re-
ligione maximè aliena 41
Ignatius & Simeon, duo ue-
luti Christianorū duces,
Romam pertracti 33
impietas magna & legum
labes, & ciuitatum per-
niciēs 111
impietas quorundam legu-
leiorum 6
Index quis 42
Ioannis Apostoli recens me-

Iulianus apostata odio Chri-
stianorum Iudæis fauisse
dicitur 98
Iuliani apostata cōtra Chri-
stianos obiectio 18
Iulij Cæsaris de Iudæis pri-
uilegia 11
iuramento quædā diuini cul-
tus species inest 68
iurisprudentiæ descriptio 6
ius ab historia tanquam
facto discernendum 6. 7
ius

I N D E X.

ius & historia coniungi de-	28		
bent	7	Luciani locus	42.56.103
ius ciuium Rom. quid opere			M
tur	40	Mammaea religiosa fœmi-	
ius erat apud Rō. quiduis co-		na, Origenis discipula	
lere, præter unū Deū	101		95
ius gentium	78	Marcion	104
Iustini querimonia, & lo-		Marcus Agrippa	12.53
cus	35.56.39.44.71.82	Marinus, quod Christianus	
	L	esset, uita priuatus	
Lactantij locus	104.37.		109
	34.121.126.97.57	Maxetius à Cōstantino pro-	
legio Christianorum suis ad		fligatus	117
Deum precibus, in sum-		Maximinus tyrannus	18
ma siccitate impetrasse		Maximinus alter, maximus	
dicitur pluuiã	87.88.89	Christianorū hostis: &	
legio fulminatrix	68	eius crudelitas	116.117.
legio una Christianorum ex			118
Armenia euocata	87	Maximinus tyrannus Cy-	
lex Porcia	40. Sempronia.	clops & Phalaris dictus,	
ibidem		plebi tamen Christianæ	
leges antiquæ Ro. sæpe muta-		pepercit	105
tæ	99. in causa Christia-	Maximus	105.106
norum præcipuè.	ibid.	Mecoenatis de nostra reli-	
Leges Principū uulgus olim		gione sentētia	13.14. &
contempfit	77.92	de noua relegione	54
libelli accusatorij conceptio		Melitonis Sardensis Apolo-	
	68.69	gia	26.71.82.85
libelli sine autore propositi		Milesiorum cōspiratio	47
quid operentur	33	ministræ ecclesiæ	54
literæ M. Aurelij Antonini		Mosem Apollonius magum	
pro Christianis	88.89.90	& impostorē uocat	10
Liuius, antiqui moris testis		Mutij Scaeuolæ dictum	17
			Mu-

I N D E X.

Mutiorum ueterum præcla ra sapientia	100	Persæ olim capitis pœnam religioni peregrinæ irro garunt	14.
N			
Neronis immanis contra Christianos feritas	65	Pesinuntius sacerdos expul sus	99
Neronis tēpore primum de Christianis Romæ publi ca questio instituta	24	Philonis locus	22.23.50.51. 53.80
Nicanor Syxiæ rex	8	pictura horribilis apud Da nielem	7.8
Nicodorus pugil præstātissi mus legislator factus	112	Pilatus præses Palestinæ p uinciæ, ad Tiberiū Imp. atq; ad Senatum de pas sione & resurrectione Christi retulit	22
Nigriani	102	Pilati conficta impudenter acta	18.19
nocentem absolui, quàm in nocentē cōdemnari, me lius	102	Plinius Secūdus Christiano rum religionem peruica ciam uocat	30.31
notoria	65	Plinius Secundus Domitiani seuitiam oderat	33
Nouatus	104	Plinius Secundus Traianum inter deos refert	41
Numæ Commentarijs Sena tus Ro. non pepercit	110	Plinij Secundi ad Traianum relatio, quo tēpore scri pta	29
O			
Ode Christianorum	43	Plinij locus	56.57
offerendi uerbum	64	Plutarchi locus	19.20.21.42
oracula deorū tempore A driani defecerunt	81	pœnæ arbitrariæ	34
Origenes	16	pœnæ Christianorum	65
Orosij locus	13.22.24.25. 26.82.89	pœnæ deprecatio ubi locū habeat	34
P			
Papinianus præfectus prætorio	95	Polycarpus cōstans reus	66
Paternus	105.106		67
Paulus Samosatenus	104		
Paxos insula	19		

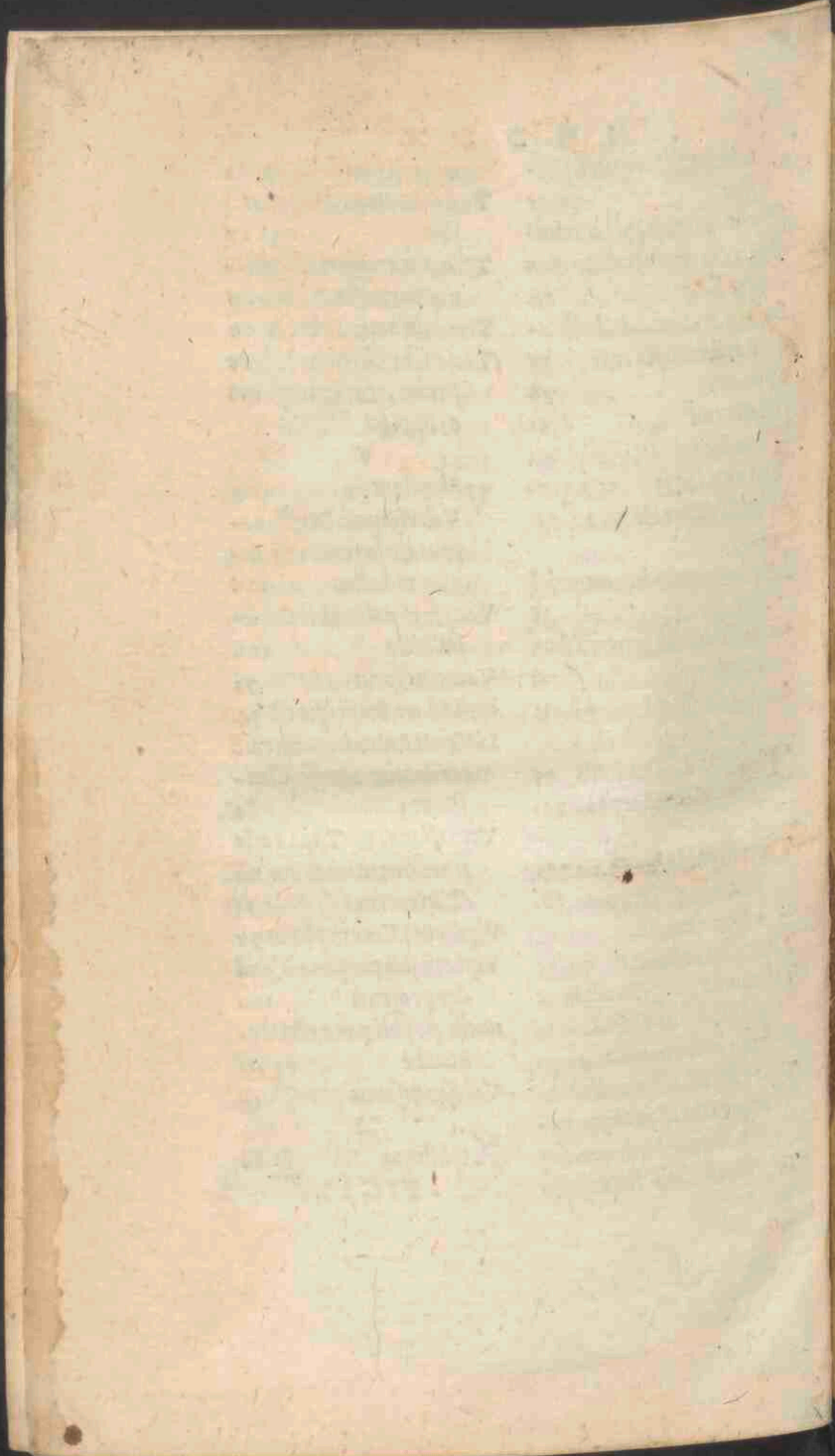
I N D E X.

67. pro Christiano nomi- Religio cogi non potest 120.
 ne condemnatus 35.37.
 85.86 121
 Pompeius captis Hierosoly- religiones Ro. fabulose 100
 mis, nihil ex illo fano at- reus mysteriorum 74
 tigit 9 Romulus legem tulit, ne Ro.
 Pomponia Græcina 24 deos peregrinos colerēt 20
 Posthumij Consulis de abo rumoribus fides non adhi-
 lendis Bacchanalib. uer- benda 13
 ba 14.53
 præscriptio uiginti annorū S
 crimē extinguit 42.56 Sabinus præfectus præto-
 præses malos homines con- rio Orientis 39
 quirere debet 62 Sacramentum Christiano-
 præsidēs ad Principem, aut rum 31.46
 Senatū, si quid maioris sacramentū Eucharistiæ 46
 esset momēti, resererbāt 19 sacramētū infanticidij 46.47
 præsidēs in Asia & Gallia sacramentum in Bacchan-
 cessere populi insanien- libus datum 46.47
 tis clamoribus 76 sacramentum militare. ibid.
 Principis oratio interdum sacramentum quid 45.46
 S. C. appellatur 22 Seneca secessit, cum Nero in
 Psalmi Christianorum 45 Christianos seuiret 33
 Pseudochristiani Christo Senecæ locus 58.74
 maledixerunt 30.31 Septimius Seuerus Christia-
 Ptolemæus Philadelphus 8 norum memor 94
 92 Septimius Seuerus Iudæos
 Q uadratus ecclesiæ Atti fieri sub graui poena ue-
 cæ minister 78 tuit
 Quæstores sæpe sycophan- Serapidis sacra sublata 99
 te 62 Sergius Paulus Cypri proco-
 R sul Paul. Apost. auditor 70
 Relations 65 seruū alicuius uniuersitatis
 torquere licebat 54
 serui quando in caput do-
 minorum

I N D E X.

minorum torqueri pos-	mitanis fauisse dicitur	22
sint	54.55	
seruos Christiani à mini-	Traianus Imp. Hispanus	
sterio ecclesiastico non	fuit	27
arcebant	54	
Smyrne maxima Christia-	Traianus accusari Christia-	
norū ecclesia erat	nos permisit	69
28		
Socrates	Traianus natura clemēs	60
76		
Sodales qui	Traiani in Christianos bene-	
51	ficiū, & indulgentia	
Status dies	63.64.66	
42	V	
Suetonij locus	VAlentinus	104.
23.24.56		
Sulpitij Seueri locus	Valerianus à Persis ca-	
24.25.	ptus, & in seruitutis iu-	
69	zum redactus	106
Supplicia quando exacerbā	Valeriani aula initiō Eccle-	
da	sia dicta	106
58		
ex Suspicionibus nemo dam-	Varronis locus	73
nandus	113	
113	uentā dare Principis est	34.
Syria prouincia	11	
	T	
	TAbella damnationis	35
	Cor. Taciti locus	22.24.
	42.56	
	Tertulliani locus	19.20.24.
	37.39.44.45.49.62.88.	
	98.99.101	
	Thyestæa conuiuia	50.55
	Tiberius Imp. periculum ac-	
	cusatoribus Christiano-	
	rum comminatus	20.21
	Tiberius ad Senatū retu-	
	lit, ut Christus Deus ha-	
	beretur	21.44
	Tiberius Iudæis Hierosoly-	
	L.Verus Antoninus uehemē-	
	ter dicitur amasse Chri-	
	stianos	82
	Vespasianus & Titus eccle-	
	siam Christianorum nō	
	dissipauerunt	25
	Vlpianus I.C. coryphæus	97
	Vlpianū sua purpura Alexā	
	der protexit	100
	uoces populi uanæ non au-	
	diendæ	75.113
	Volesus insanus	58
	X	
	Xiphilinus	82.88
	F I N I S.	

4206-0.

